

ONOMÀSTICA

ONOMÀSTICA

Anuari de la Societat d'Onomàstica

7 | 2021

Onomàstica. Anuari de la Societat d'Onomàstica és una publicació electrònica d'accés lliure i de periodicitat anual dedicada a l'estudi dels noms, en el sentit més ampli de l'expressió, editada per la Societat d'Onomàstica.

Onomàstica. Anuari de la Societat d'Onomàstica is a yearly academic e-journal dedicated to the study of names in the broadest sense of the term. It is published by the Societat d'Onomàstica.

ISSN 2462-3563

<http://www.onomastica.cat/anuari-onomastica/>

DIRECTOR · EDITOR

Joan Tort (Univ. de Barcelona)

CONSELL EDITOR · EDITORIAL BOARD

Òscar Bagur (Soc. d'Onomàstica)
Mar Batlle (Inst. d'Estudis Catalans)
Pere Navarro (Univ. Rovira i Virgili)
Joan Anton Rabella (Inst. d'Estudis Catalans)
Enric Ribes (Inst. d'Estudis Catalans)

SECRETARIA EDITORIAL · EDITORIAL SECRETARY

Fèlix Bruguera (Soc. d'Onomàstica)

REDACCIÓ · ADDRESS

Societat d'Onomàstica
Carrer del Carme, 47. 08001 Barcelona
anuari@onomastica.cat

CONSELL ASSESSOR · ADVISORY BOARD

Cosme Aguiló (Inst. d'Estudis Catalans)
Wolf Ahrens (Univ. of York, Canada)
Terhi Ainiala (Univ. of Helsinki)
Joan Becat (Inst. d'Estudis Catalans)
Lidia Becker (Leibniz Universität)
Pierre-Henri Billy (Centre Nationale pour la Recherche Scientifique, France)
Grasilda Blažienė (Lithuanian Academy of Sciences)
Jordi Bolòs (Univ. de Lleida)
Ana Isabel Boullón (Univ. de Santiago de Compostela / Inst. da Língua Galega)
Jesús Burgueño (Univ. de Lleida)
Enzo Caffarelli (Rivista Italiana di Onomastica)
Ana Maria Cano (Univ. de Oviedo)
Sungjae Choo (Kyung Hee Univ.)
Richard Coates (Univ. of the West of England)
Jordi Cors (Univ. Autònoma de Barcelona)
Jean-Paul Escudero (Soc. d'Onomàstica)
Oliviú Felecan (Technical Univ. of Cluj-Napoca / North Univ. Centre of Baia Mare)
Yaïves Ferland (Univ. Laval, Québec)
Joan Ferrer (Univ. de Girona)

Franco Finco (Univ. di Udine / Agenzia Regionale per la Lingua Friulana)

Roberto Fontanot (Euskal Herriko Unibertsitatea)

Artur Galkowski (Univ. of Lodz)

Xosé Lluís García (Academia de la Llingua Asturiana)

José Enrique Gargallo (Univ. de Barcelona)

Jean Germain (Commission Royale de Toponymie et de Dialectologie, Bruxelles)

Jordi Ginebra (Univ. Rovira i Virgili)

M. Dolores Gordón (Univ. de Sevilla)

Mikel Gorrotxategi (Euskaltzaindia)

Joseph Gulsoy (Univ. of Toronto)

Isolde Hausner (Österreichische Akademie der Wissenschaften)

Milan Harvalík (Inst. of the Czech Language)

Nobuhle Hlongwa (Univ. of Kwazulu-Natal)

Carole Hough (Univ. of Glasgow)

Peter Jordan (Österreichische Akademie der Wissenschaften)

Helen Kerfoot (Natural Resources Canada)

Willy van Langendonck (Univ. Leuven)

André Lapierre (Univ. of Ottawa)

Antti Leino (Univ. of Tampere)

Elvis Mallorquí (Centre d'Estudis Selvatans)

Josep Martines (Univ. d'Alacant / Inst. d'Estudis Catalans)

Eduardo Martínez de Pisón (Univ. Autónoma de Madrid)

Josep Massot (Inst. d'Estudis Catalans)

Paulo Menezes (Univ. Federal do Rio de Janeiro)

Joan Miralles (Univ. de les Illes Balears)

Jaume Miranda (Inst. d'Estudis Catalans)

Olga Molchanova (Univ. Szczecin)

Josep Moran (Univ. de Barcelona / Inst. d'Estudis Catalans)

Olga Mori (Univ. Münster)

Staffan Nyström (Uppsala Univ.)

Cosimo Palagiano (Univ. di Roma)

Joan Peytavi (Univ. de Perpinyà)

Philip D. Rasico (Vanderbilt Univ.)

Michel A. Rateau (Soc. Française d'Onomastique)

Vicenç M. Rosselló (Univ. de València)

Stefan Ruhstaller (Univ. Pablo de Olavide)

Ramon Sistac (Univ. de Lleida / Inst. d'Estudis Catalans)

Grant W. Smith (Eastern Washington Univ.)

Thomas Schneider (Univ. Bern)

Elwys De Stefani (Univ. Leuven)

Xavier Terrado (Univ. de Lleida)

Anna V. Tsepikova (Novosibirsk State Pedagogical Univ.)

Albert Turull (Univ. de Lleida)

Mats Wahlberg (Inst. for Language and Folklore, Sweden)

Pep Valsalobre (Univ. de Girona)

Joan Veny (Inst. d'Estudis Catalans)

Pier-Giorgio Zaccheddu (Federal Agency for Cartography and Geodesy)

REVISIÓ DELS TEXTOS EN ANGLÈS / ENGLISH REVISOR

Iain K. Robinson

Entitat adherida

Institut
d'Estudis
Catalans

Amb la col·laboració de

ACADEMIA
VALENCIANA
DE LA
LLENGUA

Generalitat de Catalunya
Departament de Cultura

Aquesta obra està subjecta a una llicència de **Reconeixement 4.0 Internacional** de **Creative Commons**.

Taula

La polivalència de l'onomàstica / <i>The multifaceted nature of onomastics</i>	7 9
JOAN TORT	
L'aspecte del terreny i l'onomàstica de l'Espluga Calba / <i>The shape of the land and the onomastics of Espluga Calba</i>	13
ROSA MARIA ANGLÈS	
La cumbre de los topónimos hispánicos, paradigma de los toponímicos / <i>The cumbre (= 'summit') of Hispanic place names, paradigm of toponymics</i>	55
JAIRO JAVIER GARCÍA SÁNCHEZ	
Researching place name politics in multilingual areas: experiences and challenges / <i>A propòsit de les polítiques de tractament dels noms de lloc en àrees multilingües: experiències i reptes</i>	85
PŘEMYSL MÁCHA & URŠULA OBRUSNIK	
Què ens diuen els malnoms? Elaboració, anàlisi i estudi d'un corpus de malnoms amb finalitats multidisciplinàries: s'Arenal i Son Sunyer (Mallorca) / <i>What do nicknames tell us? Construction, analysis and study of a corpus of nicknames with multidisciplinary goals: s'Arenal and Son Sunyer (Mallorca)</i>	113
DÍDAC MARTORELL PAQUIER	
Restos del genitivo en la antroponimia asturiana: una muestra de la documentación del Hospicio de Uviéu / <i>The survival of the genitive case in Asturian anthroponymy: a study of the documentation from the Hospice of Uviéu</i>	159
CLAUDIA ELENA MENÉNDEZ FERNÁNDEZ	

La immigració europea a Riudoms (Camp de Tarragona) entre els segles XVI i XVIII i el seu reflex antroponímic / <i>European immigration in Riudoms (Camp de Tarragona) between 16th and 18th centuries, and its reflection in the Anthroponymy</i>	191
EUGENI PEREA SIMÓN	
<i>Criteris editorials</i>	227
<i>Submission guidelines</i>	231

La polivalència de l'onomàstica

La preparació d'un número de l'*Anuari* és, per regla general, una tasca complexa. No tant pels continguts en si mateixos –cavall de batalla per excel·lència de qualsevol publicació periòdica monogràfica– com per la persistent dificultat d'assolir, en el conjunt dels materials que componen l'exemplar, l'imprescindible punt d'equilibri entre les diferents contribucions: equilibri en relació amb els temes tractats, però, també, lingüístic (sobretot en relació amb el ventall de llengües admeses per la revista) i, finalment, en relació amb l'escala de l'estudi (escala que, a la pràctica, pot anar del nivell *micro* al nivell *macro*).

Estem parlant, a la pràctica, d'uns condicionants d'envergadura perquè incideixen d'una manera molt directa en l'homogeneïtat –o en l'heterogeneïtat, si es prefereix veure-ho així– del número final. I uns condicionants dels quals pot dependre, en darrera instància, que el producte que acaba arribant als lectors sigui vist com una manifestació explícita dels editors (o sigui, de la Societat d'Onomàstica) a favor d'una concepció oberta i polivalent de la ciència onomàstica, o més aviat com una juxtaposició d'articles de procedències i de continguts molt diversos i amb un discutible, o escàs, o fins i tot inexistent, denominador comú entre tots plegats.

L'aposta de la Societat per la màxima obertura de compàs en pro de la ciència onomàstica, entesa en un sentit plenament modern –és a dir, com una disciplina de connexions múltiples, que té com a gran repte assumir la seva essència de coneixement *complex*, alhora integrador i polivalent– és especialment clara des de l'escomesa de la seva renovació com a societat, el 2013. I es projecta, entre altres accions i iniciatives, en la posada en marxa d'una revista, l'*Anuari*, que vol ser referent, com a publicació científica, d'una manera d'entendre l'onomàstica com la que acabem d'assenyalar.

No és, aquesta, una aposta fàcil. Ni, per descomptat, assolible a curt termini. Probablement hi ha per davant, cara a assolir aquests objectius, un llarg procés de prova-error i de decantació progressiva d'enfocaments i de mètodes. Podem, però, pensar que en aquest camí hi ha ocasions força freqüents en què es fan visibles, fins i tot sense preveure-ho, mostres

clares de la complexitat intrínseca inherent a l'univers dels noms i, a la vegada, de maneres de fer que tracten d'abordar aquesta complexitat sense pors, de la forma més lògica i coherent possible, i sense renunciar en cap cas a la premissa de la creativitat científica. D'alguna manera, el sumari del número de l'*Anuari* que presentem a través d'aquest text n'és una mostra explícita.

Hi trobem, d'entrada, el text *L'aspecte del terreny i l'onomàstica de l'Espluga Calba*, o sigui, un estudi de la correlació entre l'onomàstica del poble garriguenc de l'Espluga Calba i l'orografia del lloc, amb especial èmfasi en les denominacions de les cavitats subterrànies, a càrrec de Rosa Maria Anglès. Passem a continuació a *La cumbre de los topónimos hispánicos, paradigma de los toporotopónimos*; es tracta d'una anàlisi de l'aplicació toponímica de l'apel·latiu oronímic castellà *cumbre*, amb el *Nomenclátor Geográfico Básico de España* com a referència, a càrrec de Jairo Javier García Sánchez. Hi trobem, tot seguit, *Researching Place Name Politics in Multilingual Areas: Experiences and Challenges*; un treball basat en una recerca de gran abast sobre la política de denominació de llocs en àrees multilingües de l'Europa oriental, del qual són autors Přemysl Mácha i Uršula Obrusnik. El quart article del número, que se situa, al seu torn, en el pla de l'antroponímia –combinada amb l'antropologia i amb la història– i respon al títol *Què ens diuen els malnoms? Elaboració, anàlisi i estudi d'un corpus de malnoms amb finalitats multidisciplinàries: s'Arenal i Son Sunyer (Mallorca)*, és signat per Dídac Martorell. I ve a continuació el treball *Restos del genitivo en la antroponimia asturiana: una muestra de la documentación del Hospicio de Uviéu*, consistent (estudi de la pervivència en l'onomàstica asturiana del genitiu, a través d'una sèrie de noms de persona), de Claudia Elena Menéndez Fernández, i *La immigració europea a Riudoms (Camp de Tarragona) entre els segles xvi i xviii i el seu en l'reflex antroponímic* (revisió del reflex en l'antroponímia d'una localitat del Camp de Tarragona de les migracions europees que travessen els Pirineus a la darrereria de l'edat moderna), d'Eugeni Perea Simón.

Joan TORT

The multifaceted nature of onomastics

The editing of an issue of the *Anuari* is, as a rule, a complex task. Not so much because of its content – the constant battle faced by all monographic periodicals – but because of the unremittent challenge of seeking to strike exactly the right balance between the different contributions making up that particular edition: a balance, that is, between the topics covered, the languages employed (especially given the wide range of languages accepted by our journal) and the scale at which the studies are conducted (ranging from the *micro* to the *macro* level).

In practice, the elements we mention are highly significant given they impact directly on the homogeneity – or the heterogeneity, if you prefer – of the final publication. Moreover, these elements ultimately determine whether the readers see the issue as an explicit manifestation on the part of the editors (that is, of the *Societat d'Onomàstica*) in support of an open, multifaceted conception of onomastics, or rather as a juxtaposition of articles of diverse origin and content and with a debatable, tenuous, or even non-existent, common denominator.

The *Societat's* commitment to opening up modern onomastic science to the full – that is, as a discipline characterised by a multiplicity of connections, whose challenge above all is to accept the complexity of the knowledge it embodies, both integrative and multifaceted – has been made more than apparent since its “refounding” in 2013 and is made manifest, among other actions and initiatives, in the launch of the *Anuari*, which aims to be a point of reference as an academic journal of this particular way of understanding onomastics.

The goal we have set ourselves is far from easy and is, of course, unlikely to be achieved in the short term. We are condemned to a long process of trial and error and the gradual sifting of approaches and methods. Yet, in this work, there are moments – perhaps when we least expect them – in which the intrinsic complexity inherent to the universe of names is made visible and when it becomes clear how we might approach this complexity without fear, in the most logical and coherent manner possible, and

without renouncing for one minute the premise of scientific creativity. In one way or another, the summary provided in this foreword to the current issue of the *Anuari* is an explicit example of just that. And we consider it appropriate to trumpet this idea.

The first article in this issue is entitled *L'aspecte del terreny i l'onomàstica de l'Espluga Calba* and is the work of Rosa Maria Anglès. The author undertakes a study of the correlation between the onomastics of the village of *Espluga Calba* in the Catalan county of Les Garrigues and the relief features of the local landscape, with a particular interest in the names of its underground caves and caverns. It is followed by a study conducted by Jairo Javier García Sánchez entitled *La cumbre de los topónimos hispánicos, paradigma de los toponomásticos*. The author analyses the toponymic use of the Spanish toponym *cumbre* [summit] by studying the place names included in the *Nomenclátor Geográfico Básico de España*. The third article, contributed by Přemysl Mácha and Uršula Obrusnik, *Researching Place Name Politics in Multilingual Areas: Experiences and Challenges*, draws on a large-scale study of the politics of place naming in multilingual areas of Eastern Europe.

The fourth article, written by Dídac Martorell, is, in common with the two studies that follow it, anthroponymic in nature. In *Què ens diuen els malnoms? Elaboració, anàlisi i estudi d'un corpus de malnoms amb finalitats multidisciplinàries: s'Arenal i Son Sunyer (Mallorca)*, the author builds and analyses a corpus of nicknames for two places on the island of Mallorca. It is followed by an article entitled *Restos del genitivo en la antroponimia asturiana: una muestra de la documentación del Hospicio de Uviéu*, in which, the author, Claudia Elena Menéndez, presents a study of the survival of the genitive case in Asturian onomastics through an analysis of a series of family surnames. And, finally, this issue concludes with an article by Eugeni Perea entitled *La immigració europea a Riudoms (Camp de Tarragona) entre els segles XVI i XVIII i el seu reflex antroponímic*. In this essay, the author addresses the influence on the anthroponymy of the town of Riudoms in Catalonia of successive waves of migrations from Europe to the Iberian Peninsula between the 16th and 18th centuries.

We hope that this the seventh issue of the *Anuari*, and its eminently miscellaneous character, will be seen as a sufficiently expressive example

of the multifaceted nature identified a few lines above as one of the emerging virtues of onomastic science today.

Joan TORT

L'aspecte del terreny i l'onomàstica de l'Espluga Calba

Rosa M. Anglès

INS Pere Ribot

rangles2@xtec.cat

Resum: El nom de l'Espluga Calba vincula directament l'onomàstica de la vila amb les formes del relleu. Partint, doncs, de l'*espluga* ens fixem en els diferents noms que reben les cavitats subterrànies en els territoris de parla catalana i triem aquells que hem detectat en aquest terme municipal. Ens plantejem, a continuació, d'enumerar els principals elements de la topografia i d'il·lustrar-los amb exemples extrets de fonts orals i de la documentació antiga. No hem pretès fer un inventari exhaustiu, sinó més aviat una selecció dels aspectes més remarcables que reflecteix l'onomàstica, bàsicament l'oronímia, però també en algun cas l'antroponímia. També esmentem exemples de noms recollits en altres poblacions, però que es poden relacionar amb la nostra.

Paraules clau: Cova, espluga, calba, barbacana, avenc, sitjar, pou, tossal, puig, serra, costa, grau, coll, vall, coma, comellar, fondo, obac, solà, pla

The appearance of the land and the onomastics of Espluga Calba

Abstract: The name of Espluga Calba directly links the onomastics of the town with the shapes of its relief. So, starting from *espluga*, we look at the different names that the underground cavities receive in the Catalan-speaking territories and we choose those that we have detected in this municipality. We then consider listing the main elements of the topography and illustrating them with examples from oral sources and ancient documentation. We have not intended to make an exhaustive inventory but, rather, a selection of the most remarkable aspects that reflect onomastics, basically oronymy, but also in some cases anthroponymy. We also mention examples of names collected in other populations but which may be related to ours.

Key words: L'Espluga Calba, Les Garrigues, oronymy, oronymic generics (*cova* = cave, *espluga* = cave; *vall* = stream; *fondo*: hallow, etc.), dialect names

1 LA VILA QUE TÉ NOM DE COVA

Un dels objectius que es plantejaren el doctor Moreu-Rey i diversos estudiosos i professors universitaris quan fundaren la Societat d'Onomàstica, el 1980, fou el foment de l'inventari i l'estudi dels noms propis, i la publicació de monografies especialitzades. Cal posar

l'etimòleg Joan Coromines a la cúpula de tot aquest moviment. Josep M. de Casacuberta va ser el seu mestre, com a director de l'Oficina de Toponímia i Onomàstica, quan aquesta institució es va fundar, l'any 1921. L'Oficina d'Onomàstica de l'IEC segueix proporcionant assessorament tècnic per als reculls de l'onomàstica d'un determinat terme municipal que s'han publicat en les darreres dècades.

Dels inventaris d'onomàstica publicats destaquem especialment els que són de localitats veïnes o properes a la que és objecte d'estudi: les Borges Blanques, Vallbona de les Monges, Ulldemolins, l'Albi, Fulleda, Juneda, el Vilosell, la Pobla de Cérvoles i Vallclara. Un altre recull de consulta indispensable ha estat el que Albert Turull (2007) circumscriu a les Garrigues, el Segrià, la Segarra, l'Urgell, la Noguera i el Pla d'Urgell; definit pel mateix autor com un "assaig d'interpretació tipològica" de la toponímia de les comarques de ponent.

El material que presentem a continuació procedeix de la tesi defensada a la UB el 20 de desembre del 2019. El treball s'emmarcava en el conjunt de recerques centrades en un municipi que recullen i preserven l'onomàstica local, que corre el perill de perdre's, a causa de l'abandonament de la feina agrícola i de la migració cap als grans nuclis urbans. És el primer d'aquestes característiques que es fa sobre l'Espluga Calba i que permet constatar la presència de trets dialectals propis de la zona i de fenòmens lingüístics fossilitzats en els noms de lloc, estudiats gràcies a la gramàtica històrica, i contribuir al coneixement de l'antroponímia d'altres èpoques, a través de la documentació antiga. A més, hem aplegat informació de caràcter històric vinculada a alguns noms estudiats, fet que li afegeix un cert caràcter enciclopèdic.

Del total de noms recollits en el terme municipal de l'Espluga Calba hem seleccionat els més destacables a l'hora de descriure la fesomia del territori. Partint de la cova, que dona nom a la vila, fixem l'atenció en els aspectes més remarcables del relleu que envolta el nucli urbà, amb el seu castell, en la fossilització en la toponímia, i en la interrelació amb l'antroponímia. Així és com els noms ofereixen uns instantània de l'espai que els ha creat i mostren uns trets lingüístics que són testimoni de l'evolució de la llengua en aquell lloc.

2 LES INFORMACIONS ORALS I LES FONTS DOCUMENTALS

Com a model metodològic seguim, bàsicament, les publicacions de Ramon Amigó, considerat avui dia el principal expert en inventaris monogràfics d'abast local. Tant per a la recoll·lecció de dades com per a la posterior presentació dels materials, adoptem les convencions més habituals de les monografies locals de toponímia i antroponímia del territori de parla catalana¹. L'inventari ha comportat una doble acció: l'enquesta oral, amb converses amb bons coneixedors del territori, i l'escorcoll en els arxius amb documents rics en toponímia menor del terme i en antroponímia.

Per al treball de camp vam seleccionar cinc persones de la vila, d'edat avançada, que hi havien viscut sempre; només una d'elles havia estat uns quants anys a Barcelona. Vam triar dues dones, per a parlar del nucli urbà, i tres homes, per a les entrevistes referents a la resta del terme: Antònia Anglès i Ferrer, Magdalena Amorós i Vallverdú, Josep M. Anglès i Ferrer, Jaume Pons i Cunillera i Josep Ribera i Torres. Totes dues dones havien estat mestresses de casa de joves; i dels homes, l'un havia estat pastor i els altres dos pagesos, un dels quals, a més, caçador.

El principal arxiu que alberga documentació sobre l'Espluga Calba és el de la Corona d'Aragó (ACA). Se'n conserven vuit capbreus a l'armari 7 de la secció del Gran Priorat de Sant Joan de Jerusalem: *Capbreu de l'Espluga Calba, el Palau d'Anglesola i Sidamunt*, núm. 149, en pergamí (*Capbr.* 1510); *Capbreu de l'Espluga Calba*, núm. 150, amb 98 folis sense numerar (assignat el número 1 a la pàgina que comença «In dei nomine») (*Capbr.* 1574); *Capbreu de l'Espluga Calba*, núm. 165, amb folis numerats, però estripats a la part inferior dreta, on hi havia la numeració, a la primera part del document (foliats tirant enrere a partir del primer número 301; sense els folis 1-221) (*Capbr.* 1607); *Capbreu de l'Espluga Calba, el Palau d'Anglesola i Sidamunt*, núm. 154 (*Capbr.* 1633); *Capbreu de l'Espluga Calba, el Palau d'Anglesola i Sidamunt*, núm. 151 (*Capbr.* 1669); *Capbreu de l'Espluga Calba*,

1 Els principals textos utilitzats com a guia són: Amigó (1980, 1999 i 2008), Coromines (1965), Moran (1995 i 2006), Moreu-Rey (1965, 1974, 1993 i 1999), Terrado (1995 i 1999) i Tort (1995, 1999 i 2000).

núm. 152 (*Capbr.* 1692); *Capbreu de l'Espluga Calba*, núm. 153 (*Capbr.* 1717), i *Capbreu de l'Espluga Calba, el Palau d'Anglesola i Sidamunt*, núm. 155 (*Capbr.* 1741)².

En la mateixa secció i armari d'aquest arxiu hi localitzàrem pergamins solts, de dates anteriors als capbreus: 14-V-1352, carp. 26, núm. 10 (Perg. 1352); 31-VII-1359, carp. 25, núm. 41 (Perg. 1359/41); 29-X-1360, carp. 26, núm. 25, ES.08019.ACA/6.9.2.7 (Perg. 1360); 23-XI-1379, carp. 25, núm. 3 (Perg. 1379); 26-X-1405, carp. 25, núm. 12 (Perg. 1405/12), i 30-V-1406, carp. 25, núm. 1 (Perg. 1406/1). I, com que el castell va ser propietat de l'orde cavalleresca dels hospitalers, s'hi troba d'altra documentació esparsa, com ara *Millores de la comanda de l'Espluga Calba*, dels anys 1534, 1610 i 1619, núm. 164 (*Millores* 1619).

El darrer capbreu consultat és de l'Arxiu Comarcal de la Segarra (ACSG) o Arxiu Històric Comarcal de Cervera (AHCC): *Capbreu de l'Espluga Calba* (*Capbr.* 1765). Al mateix arxiu pertany un manual notarial dels anys 1620-1622, de 638 folis numerats, caps 4 (MN 1620)³.

L'arxiu municipal de l'Espluga Calba (AMEC), salvat de la destrucció de la Guerra Civil espanyola, ha estat l'altra gran font d'informació. Hi vam consultar un llibre de repartiment i dos d'amillarament: *Llibre de repartiment: contribució urbana*, amb la data del llocom diferent de la de les pàgines interiors (1945 i 1942), 1.4.2.0, sig. top. 5 (*Repartiment* 1942); *Libro de apeo-amillaramiento*, 1.4.2.0, 4 (*Amillar.* 1945), i *Libro de apeo del pueblo de Espluga Cal*, amb foliació no correlativa (dues numeracions superposades i pàgines amb el número al revers o bé sense), sense data (finals del segle XIX) i sense catalogar (*Apeo*).

L'altra gran font de dades ha estat l'Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona (AHAT), principalment els volums de baptismes, matrimonis i òbits de la parròquia, en format foli enquadernats en pergami: *Llibre de baptismes de 1574 fins 1605* (16.09.1574 - 07.03.1605), sense foliar, només consultable en versió digitalitzada (paginació: numeració de les diapositives), caps 1, núm. 1 (*Bapt.* 1574); *Liber baptismorum a die 4 mensis*

2 Els respectius notaris són: Lluís Olivella, Jeroni de Montargull, Jeroni Miró, Jaume Tàsies, Josep Mora, Antoni Lloses, Joan Felip i Anton i Ramon Terés.

3 Els respectius notaris són: Segimon Canudes Dalmau i Jaume Tàsies (notaries foranes: Arbeka).

junni, ani 1773 (30.06.1773 - 29.07.1827), de 320 folis numerats, amb índex cronològic escrit amb posterioritat i amb grafies més castellanitzades, capsa 1, núm. 4 (*Bapt. 1773*); *Libris baptismorum ecclesiae parroquialis Beata Maria Virginis Concepcionis de Espluga Calba. Inceptus anno Domini Nostru Iesuchristi 1824* (18.10.1824 - 11.12.1848), de 348 folis, amb índex cronològic, capsa 1, núm. 5 (*Bapt. 1824*); *Llibre de matrimonis* (22.05.1580 - 07.09.1636), sense paginació, capsa 2, núm. 7 (*Matr. 1580*); *Llibre de matrimonis del 04.02.1699 al 12.11.1790*, de 164 folis de matrimonis numerats (1699-1733), dels anys 1699-1715, amb índexs fragmentaris, capsa 2, núm. 9 (*Matr. 1699*), i *Llibre d'òbits* (11.11.1574 - 11.1608), capsa 2, núm. 7 (*Òbits 1574*).

Altres documents de l'anterior arxiu, de diferents tipologies, que citem en el present article, són: *Llibre dels qui confesen y combreguen en la Spluga Calva*, del segle XVI, capsa 2, núm. 7 (*Compl. 1550*); *Llibre de fundacions* (1774-1809), amb els noms de les ànimes per a les quals es funda l'aniversari ordenats per foli (1-193) i número; *Renda de la rectoria de 1774*, de 153 folis numerats, capsa 3, núm. 13 (*Fund. 1774*), i *Llibre de decrets de visites pastorals* (1449-1450), volum de 225 folis enquadernats en cartró, capsa 1, núm. 2 (*Visita 1450*).

Finalment, de l'Arxiu de la Biblioteca Episcopal de Vic (ABEV) ens hem servit d'un pergami dels Pergamins Urgell, 1.º 79, calaix E, núm. 7, que també corresponia ser al calaix 6, vol. XVIII, núm. 1799, segons referència d'índex (Perg. 1193); de l'Arxiu de la Conca de Barberà (ACCB), d'un manual notarial del notari Antoni Queraltó Sabater, 01.51, Montblanc, protocol 1859, reg. 247 (MN 1859); del Archivo Histórico Nacional (AHN), de la Colección de sellos en tinta municipales, Espluga Calva, ES.28079.AHN/5.2.13.7.7.3//SIGIL-TINTA_LÉRIDA, 9, N. 173 (Segell 1876); de l'Arxiu del Monestir de Vallbona de les Monges (AMVM), dels *Índexs dels documents de l'Arxiu de Santa Maria de Vallbona*, que remeten a molts documents desapareguts (*Índex nou i vell*), i de l'Arxiu Nacional de Catalunya (ANC), del Comitè d'Apropiacions. *Expedients de confiscació; adjudicació i reclamació de béns confiscats de les Garrigues: Bovera, Castellldans, Cervià de les Garrigues, l'Espluga Calba, la Floresta, Fullea*, de la Generalitat de Catalunya, Segona República, ANC1-1-T-6798 (*Comitè 1936*).

Figura 1: L'Espluga Calba des de la carretera de Maldà.
(Autor: Josep Jové)

3 L'ESPLUGA CALBA

El topònim *l'Espluga Calba* es refereix a unes coves excavades a la roca (SPELUNCA en llatí), que encara subsisteixen i han estat emprades com a estables o cellers, que probablement havien tingut ja poblament prehistòric (Lladonosa 1983: 250). És possible que, igual que l'Albi, Cervià, l'Albió, el Vilosell i Castellots, sigui un topònim originari del Baix Imperi romà. És un mot català antic, d'origen grecollatí, molt emprat en la nostra toponímia. Cap al 1150, en què ja trobem el topònim complet, l'adjectiu *Calba* podia ser usat independentment per designar la població. El nom català *espluga*, 'cova, forat, caverna', ve del llatí vulgar SPELŪCA, al seu torn variant de l'hel·lenisme llatí SPELUNGA o SPELUNCA (Turull 1991: 152-153).

ESPELUNCA i CALBA («terreno pelado, sin hierbas, matas») són valors que s'involucren, per a aclariment tòpic no intrínsec (Balari 1899: 179). Les formes primitives presenten *v* (*Calva*) i no *b* (Català i Roca 1964: 27). Coromines estableix: «ESPLUGA, 'caverna, gran balma', del ll. vg. *SPELUCA, variant de SPELUNGA, i aquest, manllevat del grec σπηλυξ,-υγγοζ, id.; la variant *SPELUCA no apareix en baix llatí fins al S. XI, però avui està difosa des del Tirol al llarg dels Alps, per Provença,

Alt Lenguadoc i el català fins a l'Alt Aragó; com que hi ha altres variants del tipus *SPELŪCUS i *SPŪCA (Urgellet, Valls d'Aran i de Luixon), sembla que tant *SPELUCA com aquestes variants són degudes a una adaptació creixent del grecol·latí SPELUNCA al mot SPECUS, nom llatí antic de la caverna.» (DECat III, 658a41-51). La mateixa significació es prescriu a *TOPÒNIMS CATALANS. ETIMOLOGIA I PRONÚNCIA* (Moran, Batlle i Rabella 2002).

En canvi, Coromines, per a l'explicació del nom *Calva*, enceta una versió més especulativa, que no el consideraria un adjectiu d'*Espluga*, sinó un substantiu sinònim. Recordem que una *cova* és tant o més fonda que ampla d'entrada i que una *balma* és més ampla que fonda. *Calva* derivaria, doncs, del català dialectal *cauba*, 'balma', variant local de *cova* (DECat II, 1022b42-48), potser deguda a l'encreuament dels quasi-sinònims *cau* i *bauma* (OnCat III, 342b-47). Per tant, tenint en compte que *cauba* vol dir 'cova', la balma de l'Espluga tindria un significat tautològic, perquè en el determinatiu seria emprat un antic mot, fòssil a la comarca de les Garrigues, que significaria el mateix. És un fenomen de sinonímia que es detecta en alguns topònims del Pirineu.

En un llenguatge poc matisat se'n pot dir *cova* de qualsevol cavitat subterrània o de qualsevol concavitat que ofereixi la superfície d'un relleu, s'excavi poc o molt endins respecte a la superfície on s'obre. Ara, parlant amb més propietat, convé només el nom de *cova* a les cavitats que per dins arriba un moment en què la claror de fora ja no entra o gairebé ni penetra; és a dir, que, per més gran que sigui la boca, el buit de dins encara s'excava prou més, ni que sigui perquè s'allargassi mitjançant galeries o pous. O sia, en cas que no sigui gaire fonda, que l'obertura cap enfora sigui petita (Domingo 1997: 282).

Turull (2007: 89), resseguint les argumentacions de Coromines⁴, aporta alguns detalls més sobre l'etimologia del nom: la referència a l'orònim *espluga* té correlat ben conegut en la realitat física del lloc, i l'adjectiu *calba* té el sentit de 'pelada, erma, sense vegetació', amb valor evidentment descriptiu. Hom troba prou parònims (del tipus *Calbera*, *Calberante* i *Calbet*) per concloure, sense dubte, que el nom *calba*, que té valor adjectiu (tot i que degué ser utilitzat també com a topònim ple

4 OnCat (III, 185 i IV, 132b50 i 133b49-50).

en altres temps), té relació amb l'ètim d'aquests altres noms, sempre relacionat amb la idea de 'pelat, erm'.

Espelunca és un arcaisme; més ben dit, un llatínisme arcaic, el representant autòcton del qual ja era *espluga*. Aquesta paraula devia haver estat d'ús corrent en una gran part del Principat, però actualment només en resta algun reducte viu a la Catalunya central, sobretot en la que mira cap a Ponent. La zona on encara és una paraula de parla viva s'estén des de l'alt Cardener fins a la Terreta ribagorçana, en una franja no gaire ampla, que comprèn el Segre mitjà, el Montsec i algun rodal de la Conca de Tremp (Domingo 1997: 284-285).

El nom de la vila ([ʔas'pʦuɣa 'kaʦβɔ]) es presenta amb multitud de grafies, en les quals s'observa el pas de la *s*-líquida inicial, de moltes paraules procedents del llatí, cap a la síl·laba *es*:- «Espluga Calba, 1050-1100», «Spellunca Calva, 1154» (CR II: 73, XXI: 50 i XXIV: 83); «illa Spelunca Calva, 1148», «Espulga Calva, 1149» (Font i Rius 1969: 67 i 71); «Espulga Chalba», any 1168 (Altisent 1993: 337); «Spulca Calva», any 1192 (Pons 1938: 142); «ipsam Espulgam Calvam» (Perg. 1193); «Spulgam Calbam», any 1209 (Bisson 1984: 121); «l'Espluga Calba», any 1286 (*Índex vell*, 19r-v); «la Spluga Calva, 1359» (*Fog.* 1358: 493); «locus de Spelluncha Calva» (Perg. 1406/1); «Spulga Calva» (*Fog.* 1497: 292); «loci Speluncia Calva, archiepiscopatis Tarracona» (MN 1620, 50).

En una altra citació apareix *l'Espluga de la Cova*: «Espluga Calva proviene que antiguamente havia en la misma una grande cueva, y de aquí tomó el nombre de Espluga de la Cova, el cual después de algunos años se corroboró con el de Espluga Calva [...] el alcalde: Jayme Anglés», any 1876 (Segell 1876). Aquesta denominació, que recull l'explicació de l'origen del nom de la vila, més que transcriure un ús popular, sembla fruit de l'especulació de l'autor, el batlle Jaume Anglés.

L'adjectiu *Calba* ('lloc desert de vegetació o bé roca descoberta de terra'), tot sol, s'usava per a designar la població en una data en què ja trobem el topònim complet, és a dir, *l'Espluga Calba*: «ipsa Calba, 1151» (Font i Rius 1969: 86).

En l'antroponímia també es fa present el nom de la cova. Així, un dels cognoms més documentats és *Sesplugues* ([ses'pʦuɣes]), que apareix amb diverses grafies (*Cespluges*, *Cesplugues*, *Çesplugues*, *Sasplugas*, *Sasplugues*, *Sesplugas*, *Sesplugues* i *Sisplugas*): «Guillemus Cesplugues»

(Perg. 1405/12); «Guillermus Sesplugues» (*Capbr.* 1510, 2v); «Janot Çesplugues» (*Capbr.* 1574, 9v); «Manuela [...], filla [...] de Joseph Sisplugas y Caraltó», any 1815 (*Bapt.* 1773, 258v); «Cristóval Sesplugas» (*Apeo*, 182r). La grafia normativa és la més abundant amb diferència. Tot i que ni el DCVB ni Moll (1982) el contenen en singular, l'hem documentat amb aquesta forma, *Sespluga*: «Guillermo Çespluga» (Perg. 1359/41); «Guillemus Çespluga» (Perg. 1360). Sens dubte, és el mateix llinatge que a partir del 1405 apareix en plural. En totes les citacions la grafia és amb ce trencada, *Çespluga*; i en la primera, el prenom és en diminutiu: *Guilemó*.

El cognom *Cava* l'hem trobat escrit *Cava* (o *Caba*) i *Cova*, referits a membres de la mateixa família: «Anton, Calisto; fill de [...] Florentina Cava», any 1820; «Antònia Caiet y Cova», any 1822; «un fill [...] de Jaume Caiet, farrer, y de Florentina Caba: [...] Jaume», any 1824 (*Bapt.* 1773, 287r, 296r i 304v); «Josepha Cayret y Cava», any 1827 (*Bapt.* 1824, 24 D. 6). Per a Moll (1982: 188) tant *Cava* com *Caba* vénen del llatí CAVA, 'buida, cova'; per tant, hem optat per la grafia més adequada a la normativa actual.

4 LES CAVITATS SUBTERRÀNIES

Les cavernes han estat de sempre repetidament cercades i al mateix temps temudes per l'home. No són pas escadusseres les determinacions amb esments a fets violents o a la gent que n'ha fet el *modus vivendi*, en definitiva, a tot allò que té relació amb la transgressió social. Els determinatius constituïts per noms tals *les Dones Mortes* poden estar relacionats amb la forma orogràfica del terreny, tot i que en general tenen aquest origen poètic, llegendari (Domingo 1997: 281). Apareixen en més d'una ocasió en la toponímia del país: *la Fembra Morta*, partida i torrent de Rocafort de Queralt; *la costa de l'Home Mort*, a Tartareu; l'indret anomenat *la Dona Morta*, a Güell; *la Dona Morta*, partida d'Anglesola; *la Geganta Morta*, serra que pren el perfil d'una dona de proporcions descomunals, als Pirineus del Pallars. En trobem exemples més enllà del nostre domini lingüístic: *La Mujer Muerta* és una alineació muntanyenca pertanyent a la Serra de Guadarrama, dins de la província de Segòvia; i

també és com es coneix una altra muntanya, el Djebel Musà, a la part més al nord del Marroc, al costat africà de l'estret de Gibraltar⁵.

Al terme municipal de l'Espluga Calba una partida de terra s'havia anomenat *la* (o *na*) *Dona Morta*: «partida de na Dona Morta o Pla de la Bassa, [...] a tremuntana ab lo camí de Montblanch» (*Capbr.* 1633, 157r); «la partida de la Dona Morta y Pla de la Bassa» (*Capbr.* 1669, 134r). De tota manera, una dada històrica ens podria desviar del sentit metafòric que inicialment assignariem al topònim, i el podria posar en relació directa amb l'antic nom del *racó de la Dona Morta*, entre els Omells i Senan, i amb la partida de Senan de *lo Pla de la Dona Morta*. Aquest pla es podria anomenar així perquè en aquella zona s'hi trobà el cadàver d'una dona, Maria Ribera Gavarra, veïna de l'Espluga Calba, recollida i enterrada el 12 de juny de 1851. El document que ho acredita es troba a l'Arxiu Parroquial de Senan. El topònim apareix escrit així el 1880, però el mateix document, per a referir-se a una altra finca de la mateixa zona, ho fa amb la forma *la Muerta* (Vallverdú 1995: 25). De fet, la zona on ubicariem la partida és propera al terme de Senan. *La Mort* és una altra partida del terme de l'Espluga Calba que sembla que hauria de tenir relació amb la de *la Dona Morta* o, si més no, tots dos topònims comparteixen l'afrontació del camí de Montblanc al nord: «a la partida nomenada la Mort, [...] a tramuntana ab lo camí que va a Montblanch» (*Capbr.* 1574, 53r).

Podria ser-ne un altre exemple *la Cova del Llop* ([ʔa 'kɔβa ðeʎ 'ʎop]): «Cova del Llop, [...] por mediodía con el camino de Sanan», «Aubach o la Cova del Llop» (*Apeo*, 21r i 204r/138r); «finca: Aubach, partida: Cova Llop», «Coma d'en Llop» (*Repartiment* 1942, 164r i 175r); «Partida [...]: Coma del Llop» (*Amillar*. 1945, 1r). El llop és un animal que, per les nostres contrades, com que és molt temut, és profusament evocat. En aquest cas, però, el topònim no ve de gaire antic i només apareix en tres documents molt propers en el temps. Segurament tant *la Coma* com *la Cova del Llop* són la mateixa partida, els noms de la qual es deuen haver confós per similitud fonètica. En una citació (1942) porta l'article personal en (*la Coma d'en Llop*). Un exemple proper seria Rocafort de Queralt,

⁵ Gual i Jorba (2012: 180), Corsà (2010: 240), Rizos (2010: 287), Tort (2012: 285), https://es.wikipedia.org/wiki/La_Mujer_Muerta i https://es.wikipedia.org/wiki/Monte_Musa.

on al segle xv estan documentades les partides de *la Coma de na lop* o *la Coma de lops* (Gual i Jorba 2012: 178 i 179).

Molts trabucaires i lladres de camí ral feien servir les coves d'amagatall; i també en temps de guerra en feien ús, tant els insurgents com els perseguits (Domingo 1997: 281). Seria el cas de la nostra *cova del Guardiola* ([ʎa 'kɔβa ɫ ɣwarði'ɔɫɔ]). La paraula *guàrdia*, introduïda pels francs, va substituir la llatina *SPECULA*. La significació d'ambdós noms, idèntica, dimana del verb de l'antic alt alemany *WARTĒN*, 'vigilar', del qual procedeix el substantiu *WARTA*: en deriven *guarda* en català i provençal, *guardia* en castellà i italià, i *garde* en francès. El diminutiu és *guardiola*. El mot medieval *guàrdia* significava 'construcció de defensa o vigilància d'un nucli de poblament, castellet'. Tals edificacions foren establertes en llocs elevats per poder abastar amb la vista, des del cim, horitzons vastos (Balari 1899: 286-290). A partir d'aquesta informació general és fàcil imaginar que el territori de parla catalana és ple de topònims que contenen el nom. Coromines n'esmenta molts (OnCat IV, 393) i el *Nomenclàtor oficial de toponímia major de Catalunya* en conté 36 amb la forma diminutiva: *Guardiola*.

De tota manera, troballes documentals recents confirmen l'existència real del bandoler Guardiola i ens allunyen de l'explicació del topònim seguint-ne l'etimologia. Ramon Guardiola, de la vila de Valls, anomenat el Ramonet de Valls, i Joan Amorós, de Pira, anomenat el Janet de Pira, van ser lliurats a la justícia pel barber de l'Espluga Calba, Joan Antoni Subietes, i per un altre veí del municipi, Jaume Teixidor. Van rebre a canvi cinc-cents seixanta lliures en moneda barcelonesa, com establia una ordre de recerca i captura del 1726⁶. Amb aquesta informació queda inclosa en l'apartat de la història de la vila el que fins avui dia es considerava una llegenda, en el protagonisme de la qual es disputen el primer lloc el bandoler i la cova on pretesament es refugiava, a la partida de les Deveses.

La llegenda, recollida per Joan Bellmunt (1987: 204) de fonts orals, conta que, damunt del cavall i amb una barba blanca fins a la cintura, la capa, el trabuc a la mà i el ganivet a la faixa, el bandoler atemoria la

6 Les circumstàncies polítiques i econòmiques que envolten tal episodi estan sent estudiades amb detall per Ramon Rebordosa i Poca, a qui devem la informació. Restem a l'espera de la publicació dels resultats de la investigació.

contrada. Vivia en una cova i dos llops li feien companyia. Quan se'l veia assegut davant l'entrada amb els llops al costat, era que feia guàrdia, perquè custodiava algun infant segrestat, que alliberaria quan hagués rebut el rescat exigít. De vegades assaltava els firaires que anaven a fira d'Arbeca. D'altres cops anava fins a un poble i s'emportava diners. Quan no en trobava, exigia als vilatans de dur-n'hi a un lloc concret, amenaçant-los que, si no ho feien, hi tornaria per venjar-se.

Encara que no hagués segrestat cap infant de la vila, els habitants volien desfer-se del perill que suposava la seva presència, i es reuniren per tal de prendre alguna determinació. Només un convilatà s'hi mostrà decidit: el barber, perquè era l'únic que havia estat al seu habitatge. Si no hi anava una vegada al mes a tallar-li els cabells i afaitar-lo, el bandoler amenaçava de matar-lo. Tot i que havia decidit des de feia un temps deixar-se la barba llarga, el barber havia d'anar-hi igualment, i era interrogat sobre la gent del poble, de la contrada i sobre el que es preparava. El bandoler no deixava mai el trabuc. Uns dies abans de l'assemblea dels espluguencs li havia dit que volia que la propera vegada que hi anés li afaités la barba. El barber hi va pujar i li va tallar el coll amb la navalla. Ràpidament el poble intentà destruir la cova, per tal que no s'hi instal·lés cap altre bandoler, cosa que aconseguiren en part. Deixaren d'anomenar la vila *Espluga Cova* per a posar-li *Espluga Calba*, i així s'esborraria del nom el record del bandoler i de les seves malifetes. El cantautor Jaume Arnella, l'any 2001, en el marc de la Festa de les Tres Esplugues (l'Espluga Calba, l'Espluga de Francolí i Esplugues de Llobregat), que es va celebrar alguns anys, en va escriure un romanço (Torres, Balcells i Aiguadé 2009: 346).

Plantegem dues opcions per interpretar un altre topònim, *la font d'en Conill* ([la 'fɔŋ deŋ ku'niʎ]) i la corresponent partida de *la Font d'en Conill* ([ʎa 'fɔn deŋ ku'niʎ]), en què l'article personal *el*, substituint l'originari *en*, no fa acte de presència fins a un document de finals del segle XIX (*Font del Conill*): «los terrestinentes de la font d'en Conill» (*Capbr.* 1607, 305r); «a la Font d'en Conill, [...] a tramuntana ab lo camí que va a Montblanch» (*Capbr.* 1574, 29r); «Fon del Cunill» (*Apeo*, 41v). Una possibilitat és relacionar-lo amb el cognom *Conill*, documentat només en una ocasió, el 1379: «Testes: [...] Guillemus Cunill, de ordine predicatorum, magisteri in sacra pagina» (Perg. 1379). També disposem de la dada que el 1452 l'abat Conill, de Poblet, comprà per 10 florins un molí als Omellons, amb un

hort contigu. De tota manera, *la font d'en Conill* no es troba prop del terme dels Omellons, cosa que fa poc probable que el personatge hagués donat nom al pou d'aigua. L'altra opció és vincular-lo a un altre camp semàntic, el dels noms que provenen de CUNICULUM, 'galeria subterrània', mot que Plini considerava d'origen ibèric, amb el significat de galeries de mines, i que ha deixat descendència en diversos noms de lloc del continent⁷.

Figures 2 i 3: Cal Marian: dos fragments de la cova que dona nom a la vila. (Autor: Josep Jové)

⁷ OnCat (I, 111-112 i V, 341a10-12) i Turull (2007: 87).

Figura 4: Cal Roure: un altre fragment de la cova. (Autor: Josep Jové)

5 LA BARBACANA

En les balmes de vegades l'entrada no és que sigui ampla, sinó molt ampla. *Balma* pot arribar a designar simples abrigalls contra la pluja, formats per l'avançament sobre l'espai buit d'una roca que sobresurt, talment com un ràfec, damunt un replanet una mica ficat endins. Segons Coromines, d'aquests refugis sumaris en molts punts en diuen *barbacanes* (Domingo 1997: 283).

Una *barbacana* és una 'obra exterior de fortificació, davant la muralla, per a defensa dels valls i de les portes' (DIEC, s. v.). Vulgarment, en temps més recents, en decaure la importància de les fortificacions emmurallades, el sentit més conegut s'ha desplaçat més i més cap al de 'gran ràfec o volada d'una teulada'. A les nostres muntanyes ha passat a designar un sortint de penya, una cornisa rocosa que cobreix una concavitat, i al mateix temps s'ha traslladat a denominar aquesta concavitat mateixa. Coromines anota l'ús de *barbacana* com a equivalent de 'balma' en molts indrets muntanyencs d'una àrea amplíssima: a Flaçà de Conflent, a Cadaqués, a diversos termes llevantins de Mallorca i pel sud fins a les muntanyes interiors de la Marina d'Alacant, per Ponent a Arcavell i fins a

la punta nord-oest de la Ribagorça. Hi ha diverses variants semàntiques de detall i variacions secundàries en la forma del mot, si bé predomina la noció de 'cova poc fonda' (DECat I, 635a31-57).

La nostra partida de *la Barbacana* sembla que fa referència a una portalada fortificada del castell, més que a una balma: «la Barbacana del Solà» (*Capbr.* 1669, 113v); «la partida de l'Avagant de la Vila, dita Barbacana» (*Capbr.* 1717, 133v); «un corralet [...] cerca de la Barbacana, [...] a tremuntana ab lo camí qui va a Monblanch» (*Capbr.* 1741, 72v); «la partida del Vagant de la Vila, dita Barbacana» (*Capbr.* 1765, 139r-v). Segons la informació documental, al nord tenia el camí de la Bassa o de Montblanc i el vagant de la Vila, i era la mateixa partida que anteriorment s'havia anomenat *la Coma del Solà*. Notem que a la primera citació se'n diu *la Barbacana del Solà*.

La fortificació, *la barbacana del Castell*, efectivament havia existit: «la barbacana devant la portalada del Castell» (*Millores* 1619, 221r); «dit señor té lo present castell, [...] nou y vell, ab son portal y portes, barbacana d'aquell i un corral, a dit castell contiguo», «en lo carrer del Solà, [...] a sol ixent [...] part ab una barbacana vacant de la Vila» (*Capbr.* 1692, 3v i 64v); «un castell [...], ab ses portalades, baranes y demás barbacanes, y un corral contiguo, prop dita Vila» (*Capbr.* 1741, 5v). En el segle XVII hi havia una barbacana al costat de ponent, abans d'arribar a la porta principal, precedida actualment per unes escales que baixen set o vuit graons fins al nivell de l'actual plaça del Castell. Era merletada de pedra i argamassa, de tres canes d'alçada, i llargària tot l'enfront del castell i amplària del baluard, amb una porta gran amb portella (*Fuguet* 200: 66). De tota manera, la documentació (*Capbr.* 1741) parla de «barbacanes», en plural. És clar, doncs, que n'hi havia més d'una; potser tantes com portalades. Una altra era al sud del carrer del Solà (*Capbr.* 1692): podria haver estat ubicada on ara hi ha el perxe del Sabater.

Sembla que la nostra *barbacana* està directament relacionada amb el castell. Així i tot, a l'antic carrer del Solà, que és on se situava la partida, bé hauria pogut fer referència a la cova, perquè és la zona on s'originà la població i en la qual els trossos de paret de pedra encara hi són presents.

Figura 5: Façana del castell, on devia haver-hi una barbacana.
(Autor: Josep Jové)

Figura 6: Lateral del castell, on s'observa la roca sobre la qual està assentat. (Autor: Josep Jové)

6 L'AVENC

L'entrada terra endins es pot efectuar aproximadament segons dues direccions principals: o bé horitzontalment o bé més o menys de forma vertical. En el primer cas tenim les coves i les balmes, i en el segon, els avencs. *Cova* pertany al vocabulari bàsic, *balma* pot ser considerat simplement una variant de *cova* i *avenc* té un caire més especialitzat (Domingo 1997: 282).

Al País Valencià el mot *avenc* sovint és tractat com a femení i aleshores freqüentment amb afèresi de la *a* (*venc*) (Domingo 1997: 290). Amb aquesta forma els informants van descriure el topònim *la roca Llisa* ([ʔa 'rɔka 'ʎiz]): «en la partida de la rocha Llisa, [...] a tremuntana ab lo camí de l'Albi» (*Capbr.* 1633, 76v); «la partida de la roca Llisa», any 1939 (Rubió 2011: 101). Segons ells, un *venc* de pedra de quatre o cinc metres d'alçada va donar lloc a la peça de terra. I també van descriure *la Roca del Llamp* ([ʔa 'rɔka ʎ 'ʎam]) com un *venc* sobre el qual sembla que va caure un llamp que el va esberlar. De tota manera, *venc* no és usat exactament com a sinònim de *cova*, sinó que es refereix a una superfície de pedra en general, sense necessitat que hi hagi una cavitat. *La roca Foradada* és una altra partida del terme: hi ha una roca al damunt de l'altra i un forat entre totes dues, causat, segons creença popular, per la caiguda d'algun llamp. Situada al camí dels Omells, damunt de les Beurades, és un aflorament calcari singular, fruit del rentat i l'erosió.

Figura 7: La roca Llisa. (Autor: Josep Jové)

Figura 8: La roca Foradada. (Autor: Josep Jové)

El nom del niu de gralles, la *grallera*, en bastants llocs del Pirineu i Prepirineu ha esdevingut un autèntic sinònim d'*avenc*, ben viu com a apel·latiu lliure, tenint en compte que les gralles busquen els forats de les roques per a niar-hi i refugiar-s'hi. On aquest mot funciona més com a sinònim d'*avenc* és a Ponent, i aleshores sol prendre la forma masculina *graller* (Domingo 1997: 291). No sabem si aquest podria ser l'origen del nom documentat *Gralletes*, que sembla un topònim: «Por la derecha casa del Común; por la yzquierda, Buenaventura Sendra, por de frente, Gralletes» (*Apeo*, 8r); o bé de les *Graus* o *Grauotes*: «padrins: [...] Chaterina Gaya, muller de Toni Gaya, de les Graus», any 1582 (*Bapt.* 1574, 14); «Chaterina Gaya, uxor Antoni Gaya, de les Grauotes», any 1586 (*Òbits* 1574, 5r). El darrer, que també sembla un topònim, té similitud formal amb el primer, tot i que en el temps són molt distants. En l'accepció de 'esglaó, graó', *grau* pogué prendre secundàriament el gènere femení, per analogia de mots com (*a*)llau, trau 'biga', frau i, probablement, (*a*)frau, *grau* 'corc', etc. (DECat IV, 628b54-629a5).

Forat funciona com a equivalent, sinònim popular, adés horitzontal, adés vertical, de forat en terra; o sia, tant de *cova* com d'*avenc* (Domingo 1997: 291). *Micó*, adjectiu arcaic que havia significat 'petit', és el nom de

nombroses coves i congostos, coneguts per *Forat Micó*, o denominacions anàlogues, presents en tots els àmbits del Principat, i més encara en les zones muntanyoses allunyades de Barcelona. No és creació moderna: Coromines la data ja el 1109. L'adjectiu s'aplica a altres mots (DECat V, 661a40-b9).

A l'Espluga Calba trobem *Micó* com a un determinatiu, però que no acompanya el genèric *forat*, a *la Serreta d'en Micó* ([*la se'rɛta ðem mi'ko*]) i a *la serreta o serra d'en Micó*: «en la partida de la Costa d'en Mas, [...] a mitgdia ab la serra d'en Micó» (*Capbr.* 1669, 83r); «la serreta d'en Micó» (*Capbr.* 1717, 55r); «partida de la Serreta de Micó» (*Capbr.* 1741, 16r); «a la partida de la Serreta d'en Micó» (*Capbr.* 1692, 16r); «en la partida de la Serreta d'en Micó» (*Capbr.* 1765, 133v). Notem que en una ocasió (1741) la citació és sense l'article personal: «de Micó». L'adjectiu *Micó* es pot relacionar directament amb l'antropònim corresponent, que tenim documentat des del 1352 fins al 1607 sense interrupcions: «Guillemo Miconi, filio et heredi universali Jacobi Miconi» (Perg. 1352); «Joan Michó [...], Jaume Michó» (*Capbr.* 1607, 299v). És un dels llinatges més antics de la vila, però desapareix al segle XVII. La procedència, segons Moll (1982: 322), seria una altra: una forma hipocorística de *Miquel*, com l'occità *Micou*. L'hem localitzat a l'Albi, entre els segles XV i XVI (Amigó i Pere 2001: 298); i a Tarrés es conserva en la partida del *Comellar d'en Micó*, documentada el 1720 (Arbós 2004: 223). Les grafies enregistrades són molt diverses, amb accent o sense: *Micho*, *Mico*, *Miguo* i *Miquo*, i també les feminitzacions: *Micon*a, *Miguona* i *Miquona*.

Segons J. Borràs, a l'antic terme de Sopeira (Alta Ribagorça) les cavitats del terra reben el nom de *botets*. Al Pirineu pallarès —afegeix Coromines— la forma corrent és *boter* i diu que a Capdella entenen amb aquest terme més aviat un saltant d'aigua, i que és amb aquest sentit que cal suposar que passa a la Ribagorça (Domingo 1997: 292). Tant *Botet* (i *Boteta*) com *Boter* (amb les grafies *Bote*, *Boter* i *Bute*, amb accent o sense) són noms que hem recollit al terme municipal de l'Espluga Calba, però no com a topònims, sinó com a antropònims: «Nadal Botet» (Compl. 1550, 9v); «Monserrada Boteta», any 1591 (*Matr.* 1580, 3r); «mossèn Pere Buté» (Visita 1450, 108v); «Thoni Boter» (*Fog.* 1497: 292); «Ramon [...], de Juneda, [...] fill [...] de Joan Boté [...] y de Theresa Boté y Capdevila», any 1789 (*Matr.* 1699, 325v). El cognom *Botet* és molt abundant a la

Catalunya del Nord (Peytaví 2010: annex 1). Cal suposar, doncs, que *Botet* és el derivat diminutiu de *bot*, ‘recipient de cuir per a líquids’, o de *bot*, ‘salt’, ‘barca petita’; i *Boter* és el nom de qui fa o ven *botes* de tenir vi (sien de fusta o de cuir), com indica Moll (1982: 250 i 291).

7 LA SITJA I EL POU

Segons Coromines, *sitja* d’emmagatzemar gra, fou antigament *cija*, i llavors significà sobretot ‘fossa’, artificial com a masmorra, o bé natural, com un petit avenc (DECat VII, s. v.). La *sitja* masmorra era una cavitat, per exemple, oberta en la terrassa d’una fortalesa o d’un recinte emmurallat, que també es podia fer servir com a dipòsit de gra. El sentit primitiu era ‘fossa natural, cavitat subterrània’. Modernament cap altra accepció és tan coneguda com la del gra. Per a Balari (1899: 110), si bé una *sitja* és un ‘clot obert en qualsevol lloc, que sol ser més profund que llarg o ample’ i pot tenir el significat de *silo* o ‘lloc subterrani i sec on es guarda el blat o altres grans o llavors’, també van rebre aquest nom els antics sepulcres oberts a la roca.

El derivat col·lectiu *sitjar*, ‘lloc de sitges, paratge on es troben un seguit de fosses o falles del terreny’, és repetidíssim en la toponímia de tot el Principat i, més sovint encara, com a col·lectiu de la noció d’‘avenc’ o ‘cavitat natural’, que no de dipòsit de gra. Els indrets anomenats *Sitjar* generalment prenen nom dels avencs o forats que hi abunden. És un topònim que hem trobat, per exemple, a Riudoms (*la plaça del Sitjar*), Tàrraga (*el carrer de les Sitges*), l’Albi (*els Sitjars, les Sitges*), el Vilosell (*les Sitges*) o Vallclara (*el Sitjar*). Coromines n’esmenta força més⁸.

El nostre topònim *los Sitjars* o *lo Sitjar* ha caigut en desús; per tant, fa de mal precisar quin sentit el va generar ni si aquest va sofrir alguna variació en el temps. Les dates entre les quals l’hem documentat són 1510 i 1765. La -j- simple posttònica s’ha convertit generalment en -tj- en la quasi totalitat del territori de la llengua: «al Sijar» (*Capbr.* 1510, 18v); «partida del Sitjar una pessa de terra, [...] a tremuntana ab lo torrent, a mitgdia ab lo camí de l’Albi» (*Capbr.* 1741, 13r). En tot el català modern en general es confonen

⁸ Perea (1978), Amigó i Pere (2001: 420-421), Pere (2006: 312 i 2017: 206), Coromines (1965: II 269) i OnCat (VII, 141b28-142a36).

s i c: «in partida als Citgàs» (*Capbr.* 1510, 4v); «los Sitjars» (*Capbr.* 1607, 291v). L'hem anotat tant en singular com en plural i també com a nom comú: «la carniceria, [...] ab dos sitjas al devant» (*Capbr.* 1765, 17r).

Pou és un mot del significat del qual ja podíem esperar una translació de sentit, de forma que també es poguessin emparar sota seu els pous naturals que són els avencs. Cap de les contrades càrstiques de la nostra terra no deu ser exempta d'aquest ús de *pou* per *avenc* (Domingo 1997: 291).

Al terme municipal de l'Espluga Calba el topònim *la Coma del* (o *d'en Pou* ([ʔa 'koma m 'pow]) ens podria remetre a aquesta noció: «a la Coma del Pou [...], a la Coma al Pou» (*Capbr.* 1510, 8r); «la partida de la Coma d'en Pou» (*Capbr.* 1669, 121r); «lo tros de la Coma del Pou, que és envers lo Mas o qui va al Mas Blanch» (*Fund.* 1774, 126r); «Coma am Pon» (*Apeo*, 65r); «partida: Coma-m Pou» (*Repartiment* 1942, 31r). Trobem el mateix topònim a l'Albi, a Fullea o al terme de les Borges Blanques⁹. A Fullea està ubicat a la zona del pou de la Vila, i a les Borges, en una àrea on podria haver-hi hagut un pou. Aquest darrer podria ser també el cas de l'Espluga Calba. Resulta menys probable la possibilitat de relacionar el nom amb el cognom *Pou*, documentat a la vila des del 1360: «Bernardus Pou, juratus» (Perg. 1360). La preposició que uneix els components del topònim és *de* més l'article *el*, però en una ocasió apareix *de* més l'article personal *en*, que és el que ha perdurat. En una altra nota (1774) hem enregistrat *el tros de la Coma del Pou*.

Un altre topònim del terme municipal que s'hi podria relacionar és *lo Comellar de na Pou*: «lo Comellar de na Pou [...], a mig jorn ab lo camí que va al Prat o Mas d'en Piquer» (*Capbr.* 1574, 89r); «a la partida de la Coma de Fullea una pessa de terra [...] anomenada lo Comellar de na Pou» (*Capbr.* 1607, 428r). Hem de descartar que faci referència a la mateixa zona que l'anterior, *la Coma del Pou*, perquè la ubicació és diferent. En aquesta ocasió es podria referir a un terreny propietat d'una senyora que portés el cognom *Pou*, com sembla indicar l'article personal *na*. D'altra banda, dins del terme de Fullea, *lo Comellar d'en Piquer* està situat a l'inici del *fondo dels Pous* (Arbós 2003: 62). Així, doncs, aquesta nova dada també podria remetre a un d'aquells pous.

9 Amigó i Pere (2001: 180), Martín i Preixens (2005: 220 i 265) i Arbós (2003: 134).

També hem documentat el nom en diminutiu: *lo Pouet* o *lo forn de calç del Mateu* ([tɔ po'wɛt] o [tɔ 'forn de 'katz ðɛt ma'tew]) o *lo pouet del Mateu*. El forn de calç tenia una aigüera i una sèquia que captaven l'aigua que baixava de la serra i l'omplia. Era gros i s'hi feia una bassa cònica (BIEC: BI-93). En aquell indret hi havia tombes prehistòriques pels davalls de roca. A continuació d'aquesta zona, ja a Senan, trobem la partida *dels Pouets* (Vallverdú 1995: 23).

8 EL TOSSAL, EL PUIG I LA SERRA

Com a denominació geogràfica, el *tossal* apareix al territori garriguenc només de forma esporàdica, en correspondència amb les línies orogràfiques predominants a la comarca. Sol referir-se a un significat coincident amb l'etimològic, és a dir, 'elevació menor del terreny individualitzada'. Així i tot, n'hem localitzat prou exemples en termes municipals propers: a l'Albi, als Omells de na Gaia, a Ulldemolins, a la Pobla de Cérvoles, al Vilosell, a Fullella...

Per a Coromines és un mot d'origen preromà que també estudia en el castellà *retozar* i en la seva forma mossàrab *atocha* i *tocho*, i que és representat principalment pel portuguès *touça*; també pel gallec *touza*, 'brossa', 'arbreda'; *touza*, 'soca', al Bierzo; *touça*, 'mata, matoll, matollar', a Miranda, i *tozón* i *tazón*, 'males herbes', en asturià. El vocable parteix de l'aragonès i del català, i en castellà és d'ús menys extens. La veu més antiga de la família deu ser a tot arreu el femení *toza*, 'cep o base del tronc d'un arbre o arbust'. En català el substantiu *tòs* (m.), equivalent a 'clatell, nuca', té força extensió, sobretot al país Valencià, i també en català occidental, des de les Borges Blanques fins a la Ribagorça: és ja antic, ja que es llegeix en Jaume Roig, a. 1460. Amb el sentit de 'cim molt agut', *tossal* (cast. *tozal*) ja és general al segle XIV. Com a exemples en la toponímia, amb el pas semàntic de 'clatell' a 'muntanya', esmenta: *Tozaled* a Osca, *Tozar* a Granada (?) o *Tozalmoro* a Sòria (DCECH V, 569, s. v. *tozuelo*).

A l'Espluga Calba tenim *lo (Tossal de) Puiggròs*, en què *Puiggròs* és un compost, format ja en català, entre el substantiu *puig* i l'adjectiu *gros*. Tots dos components del nom s'uneixen majoritàriament amb la preposició *de*, sense article, però també n'hem enregistrat un cas amb article (*Tossal del Puiggròs*) i un cas sense la preposició (*Tossal Puiggròs*): «in partida de

Puiggròs» (*Capbr.* 1510, 6r); «al Tossal del Puiggròs, lo qual affronte ab [...] lo troç de la Capella» (*Capbr.* 1574, 22v); «en la partida del Tossal de Puiggròs» (*Capbr.* 1633, 120v); «en la partida del Tossal Puiggròs, [...] a sol ixent ab lo dit tossal aiguavessant» (*Capbr.* 1669, 97r). El tros de terra anomenat *lo Puig de l'Agulla* també és una duplicació tautològica, que deu fer referència a algun *puig de l'Agulla* d'aquest terme municipal o, tal vegada, d'algun dels que hi toquen: «quandam vinea situs al Puig de l'Agulla» (*Capbr.* 1510, 8v).

El *puig* i el *tossal* coincideixen en un altre topònim, *lo puig Pedrós* o *lo tossal de Puigpedrós* ([ˈto.ɾut̪ˈpeðros]): «El terme de Senan afronta [...] a migjorn amb [...] el tossal de Puigpedrós, a ponent amb el terme de l'Espluga Calba», any 1622 (Gual III 2003: 743). Seguint les indicacions dels informants, segons les quals a dalt hi ha molta pedra, és clar que deriva de *pedra*, mitjançant el sufix adjectivador amb significat col·lectiu *-ós* —igual que els diversos topònims simples *Pedrós* (d'Albatàrrec, Artesa de Segre i Seròs, a les comarques de Ponent)—, que acompanya el substantiu geogràfic *puig*, indicant la característica principal del terreny: partint de la noció de *pedra* n'indica no tan sols la presència plural, sinó específicament l'abundància. Trobem l'adjectiu en força topònims arreu del territori, exactament acompanyant el genèric *puig* i donant nom a un cim, a Isona i Conca Dellà, a Dosrius, a Rabós, a Aguilar de Segarra i a Pals. Així mateix, als sectors de Meranges i Guils *el Puig Pedrós* és un massís d'una certa envergadura. En tots els casos es tracta d'un topònim preromànic, que fa referència a un lloc on hi havia pedres; el nom era medieval, però s'hi havien trobat pedres anteriors¹⁰.

La serra del Tossalet o *Tossal Blanc* podem suposar que fa referència a algun tret característic del paisatge: «a la partida dels Spilars, [...] a tremuntana ab l'aiguavessant de la serra del Tossalet Blanch» (*Capbr.* 1692, 59v); «l'aiguavesant de la serra del Tosal Blanch» (*Capbr.* 1765, 29r). Són in comptables els noms de lloc del nostre territori formats amb aquest adjectiu i els seus derivats, especialment freqüent en accidents orogràfics (OnCat III, 46a-20b). En el cas del *tossalet del Castell*, en una de les citacions (1692) el genèric no està en diminutiu: «del tosalet que està entre lo castell y la bassa d'aigua dolça [...], del terraplè devant dit tosalet»

¹⁰ Turull (2007: 105), NomCat, Tort (2012: 285) i Moran (2018: 39).

(*Millors* 1619, 222v); «lo tossalet del Castell de dit senyor comanador» (*Capbr.* 1633, 20v); «ab lo tossal del Castell de dit comanador y ab lo camí de Fullea» (*Capbr.* 1692, 27v).

L'apel·latiu *serra* apareix amb escassa freqüència en la toponímia garrigüenca i generalment fa referència a les alineacions orogràfiques de tipus allargassat i més prominents. A la *serra Mitjana* ([ʔa 'sɛra mi'dʒano]) l'adjectiu *mitjana* al·ludeix a la posició intermèdia del paratge, ni superior ni inferior: «en la partida dels Escabrrers, [...] a tremuntana ab la serra Mitjana ayguavesant» (*Capbr.* 1765, 200v). Pel que fa a les citacions en què apareix la *serra de les Forques*, l'expressió *sengle d'unes roques* sembla un topònim que podria fer referència a un *cingle*: «la serra de las Forcas, [...] a tremuntana ab sengle d'unas rocas» (*Capbr.* 1669, 31v); «la serra de las Forcas, [...] a tremuntana ab lo sengle d'unas rocas» (*Capbr.* 1692, 17r); «en la partida de la Coma d'en Salat, [...] a mitgdia ab la serra de les Forques» (*Capbr.* 1765, 118v). En occità està documentada la forma *sengle* (*OnCat* II, s. v. *cingle*).

El genèric *punta* té el sentit de 'part extrema i més elevada d'una serra; tros de terra de forma acutangular', com ara la *punta de les Deveses* ([ʔa 'punta ðe ʔɛz ðe'βɛzɛs]), que és al final la *serra de la de Devesa (del Senyor Comanador)* ([ʔa 'sɛra ðe ʔa ðe'βɛzɔ]).

9 LA COSTA I EL GRAU

La *costa de Sant Mateu* ([ʔa 'kɔsta ðe ʔsam ma'tew]) és un exemple clar que obeeix al principi del trasllat, és a dir, que un nom de lloc és trasplantat o reduplicat en un altre indret o un altre país; aleshores l'arbitrarietat és la causant de la formació del topònim. *Cal Mateu* és com s'anomenava, a Gavà, la casa del pare del batlle Salvador Amat, que donà el nom a la petita costa de la Raval, la que puja de casa seva en direcció a la carretera de Maldà. La *costa de l'Arena* és un topònim que apareix a la cartografia de l'ICC, però del qual cap informant ens ha donat raó; tampoc l'hem trobat en cap document. El mapa de l'ICC el situa a la pista de Vinaixa abans del camí de les Portelles de Dalt. Potser es refereix al *coster de l'Era*.

Coster és un genèric bastant habitual a les comarques occidentals del país, com a sinònim de *costa* o *pendent*, és a dir, designant un terreny en què les parets no són verticals sinó inclinades. A les Garrigues els costers

són generalment erms, però sovint han estat convertits en conreus. *Lo Costenvall* és evident que es refereix a la part de més avall de la partida del *Coster* o potser són del tot equivalents: *lo Coster en Avall*, seria la grafia completament normativitzada: «Francisco Sans Roca, [...] finca: Costemball, [...] partida: Aubareda» (*Repartiment* 1942, 241r).

L'apel·latiu *grau* es refereix a un 'camí de graons', que puja en esglaonada, molt habitual a la nostra muntanya. Els punts propicis per a travessar llocs encinglats es coneixen per *grau* quan el camí s'ha hagut d'obrir, poc o molt artificialment, a la roca. Les grafies documentades de la partida que actualment s'anomena *lo Grau* ([tɔ 'ɣraw]) o bé *los Graus* són: *Gerau*, *Grau* i *Guerau*. La confusió *Grau/Guerau* es produeix en les primeres citacions; a partir del 1669 s'imposa la primera grafia: «al Gerau», «al Grau» (*Capbr.* 1510, 15r i 26r); «al Guerau, [...] a migjorn ab lo camí que-s va a Vallbona» (*Capbr.* 1574, 19r). A Caldes de Montbui hi ha *el carrer de les Graus* (escales). A l'Albi *el Grau*, documentat des del 1576, és un pas pel qual pujava un camí. Trobem partides amb aquest nom a Alfés, Bellaguarda, Vallclara o la Granadella (*lo Comellar d'en Grau*)¹¹.

10 ELS COLLS, COLLETS I COLLADES

El nom comú *coll* tant pot procedir del llatí *COLLUM*, 'pas elevat entre muntanyes més altes', com del llatí *COLLIS*, 'pujol o turó baix' (DECat II, 821-827). En general designa la part més baixa que enllaça dos punts més enlairats d'una muntanya, la depressió entre dos volums muntanyencs, aprofitada sovint per al passatge de camins i que facilita el pas d'un vessant cap a un altre: *el coll d'Alforja*, *el coll de Balaguer*, *el coll de l'Illa*, etc. Però uns altres accidents que es diuen —o es deien— *coll*, *collet* i *cols* no són indicadors de depressions, sinó d'eminències (Pere i Amigó 1997: 57). Aquesta segona interpretació del significat de les paraules *coll* i *collet* és freqüent, a ponent del Camp de Tarragona i d'allí enllà cap a occident; per exemple, per allà a Siurana és un turó, una punta, un bocí enlairat i arrodonit de territori.

En *lo coll d'en Febrer* sembla que el sentit que documentem del genèric *coll* no és el de depressió que fa de pas entre muntanyes, sinó el dialectal

¹¹ Amigó i Pere (2001: 252), Martín i Preixens (2005: 229, 261 i 337) i Pere (2017: 123).

de 'tossal': «lo coll d'en Febrer» (*Capbr.* 1607, 328r); «a la partida de la Coma de Sant Pere, [...] a mitgdia [...] part ab lo coll d'en Febrer» (*Capbr.* 1692, 75r). Succeeix el mateix amb *lo collet de la Dona Morta*: «en la partida del Mas Blanch, [...] a tremuntana ab lo collet de la Dona Morta» (*Capbr.* 1669, 87v). Si la Dona Morta equival al Pla de la Bassa, el sentit de *collet* té més relació amb el de promontori que amb el que s'acostuma a donar a *coll*. El terme *collet* se sol interpretar com un diminutiu de *coll*. A *lo Coll del Molí* ([ʎo 'kɔʎ deʎ mu'ʎi]) notem la neutralització de la vocal velar seguida d'una *i* tònica, [mu'ʎi]: «al Coll del Molí» (*Capbr.* 1510, 4v); «al Coll del Molí [...] a tramuntana ab lo camí que va Arbeca» (*Capbr.* 1574, 45r).

En el cas de *lo collet* o *coll de les Roques* optem per transcriure el genèric a partir de les darreres citacions, en les quals n'entnem el significat: *coll* i *collet*: «en la dita partida del Come-n Salat, [...] a tremuntana fins al sellet de las Rocas» (*Capbr.* 1669, 104r); «a mitgdia ab la serra de las Forcas [...] y a tremuntana ab lo senglar d'unas Rocas», «a la partida de la Coma d'en Salat, [...] a tremuntana fins al collet de las Rocas» (*Capbr.* 1717, 28r i 112r); «en la partida de la Coma d'en Salat, [...] a tremuntana fins al coll de les Roques» (*Capbr.* 1765, 68v). No hem desxifrat el significat dels noms de les anteriors (*sellet* i *senglar*), per a les quals no descartem un error de lectura. També podrien tenir relació amb el genèric *cingle* o amb algun dels seus derivats: *cingla*, *sella*, *sinlla*... (OnCat, epígraf *cingle*).

A *la collada de la Coma de Sant Pere* el genèric *collada* és el més proper semànticament al de *barranc de la Coma de Sant Pere*, que apareix al *Nomenclàtor* (NomCat), amb la definició de 'curs fluvial', i que no hem documentat en cap ocasió ni hem recollit oralment: «la collada de la Coma Sant Pere» (*Capbr.* 1669, 87v).

Significant 'coll, lloc de pas', el nom *porta*, derivat de *port*, en el sentit orogràfic, coincideix amb *coll*, per a batejar un pas estret entre alts massissos muntanyosos. *Portell* és un diminutiu de *port*, i *portella*, amb la mateixa significació, la forma femenina. Per tant, les denominacions *lo coll de la Portella* ([ʎo 'kɔʎ de ʎa por'teʎo]) i *lo Coll de la Portella* són duplicacions tautològiques que trobem en altres termes municipals: «lo coll de la Portella» (*Capbr.* 1669, 61r); «al Col de la Portella», «al Coll de la Portella» (*Capbr.* 1510, 10v i 21r).

11 EL VALL I LA VALL

Amb gènere femení i el sentit de 'extensió de terreny relativament plana entre muntanyes', *vall* ve de la forma del genitiu VALLIS. Partint del mot masculí *vall* també es pot arribar a aquesta especialització del corresponent femení: un *vall* és com una petita vall allargassada (Terrado 2010: 455). Dins d'un sentit general coincident amb l'etimològic, les valls garriguenques són sinònimes de *fondos* o *fondalades*, els quals són allargassats, poc amples i generalment ocupats per un curs fluvial (Domingo 1997: 218). Com que eventualment poden dur aigua, també participen del significat de *riu*. De vegades poden intercanviar el genèric: *la vall de Vinaixa* ([ʔa βaʎ de βi'naɪʃɔ]), per exemple, també s'anomena *lo fondo Major*. Aquesta vall figura a la GEC com *la riera de Vinaixa* (o *Brugosa*), mentre que en la cartografia de l'ICC hi diu *la vall de Vinaixa*, però no com a hidrònim, sinó com la corresponent vall orogràfica, és a dir, fondo major. Als Omellons trobem la partida de *la Vall de Vinaixa* (Martín i Preixens 2005: 380).

De la partida de *la Vallada* ([ʔa βa'ʎaðɔ]) se'n diu *la Coma de la Vallada* en una sola citació (1574): «a la Vallada» (*Capbr.* 1510, 22r); «a la Coma de la Vallada [...], a tramuntana ab l'ayguavessant del tossal» (*Capbr.* 1574, 18v); «partida de la Devallada» (*Capbr.* 1741, 96r); «Ballades» (*Apeo*, 11v); «Una finca de 4 jornales, partida Ballada» (*Comitè* 1936, 64r). El NomCat recull el nom en plural, *les Vallades*, com a indret del terme de Maldà. La profusió orogràfica de les Garrigues fa que hi abundin les petites valls —o *vallades*, com en diuen a la comarca—, de curs petit i d'importància secundària. En una de les citacions (1741) el nom és *Davallada*; i en les més recents la grafia canvia a *Ballada* (o, en plural, *Ballades*). Al País Valencià hi hem trobat altres exemples del mateix topònim: *el camí Vell de Vallada* (Ontinyent) i *el castell de Vallada* (Vallada) (TOPOVAL).

El *vall* ha sofert una translació semàntica des de l'antic significat llatí de 'palissada, mur defensiu', fins a valors que de vegades conserven el lligam amb el món de les construccions defensives, com el de 'fossat que envolta una fortificació'. El nominatiu llatí VALLUM era un element fonamental del *castrum*, el campament romà. Estava normalment construït amb troncs d'arbre tallats i acabats en la part superior en forma cònica. Davant

s'acostumava a excavar un fossat que, omplert o no d'aigua, augmentava la seguretat a l'interior del campament. La terra de l'excavació formava un terraplè que posava encara més dificultats a un eventual atac. Si el campament es convertia en un assentament estable, amb el temps la palissada era substituïda per un mur de pedra. Si no hi havia necessitats defensives, els fossats podien convertir-se simplement en conduccions d'aigua o en excavacions amb una finalitat agrícola. S'expliquen així tres dels sentits derivats del mot llatí: 'excavació defensiva', 'excavació agrícola' i 'sèquia', que es troben ben testimoniats en el domini català (Terrado 2010: 454). Segurament la relació entre el signe i el seu significat va quedar esborrada ja d'antic i el mot es va convertir en un topònim opac ben aviat. El mot català *vall* ha estat creatiu de topònims. Entre els informants encara es conservava tant el gènere masculí com el concepte de *vall* com a 'regatill, solc per a plantar que es feia quan hi havia aigua i s'escorria'; el DCVB recull el significat de 'rasa feta per a plantar-hi ceps o colgar-hi fems'. La normativa malda per restituir aquest significat de la forma amb article masculí, per tal de bandejar el castellanisme *zanja*.

Tenim *lo vall del Castell* àmpliament documentat: «est extra dictum castrum, prope vallum» (Perg. 1379); «cum vallibus dicti Castri» (*Capbr.* 1510, 37v); «lo vall del Castell» (*Capbr.* 1633, 27v); «a tremuntana ab lo vall» (*Capbr.* 1633, 81v); «lo Mur de la Vila o vall del Senyor Comanador» (*Capbr.* 1765, 92v). *Lo Vall del Senyor* sembla alguna petita peça de terra contigua al vall del Castell, per la banda nord: «en lo Vall del Senyor, [...] a mitgdia ab lo vall del Castell» (*Capbr.* 1633, 79r).

12 LA COMA I EL COMELLAR

En singular o en plural i en forma simple o aglutinada, *coma* és un dels genèrics més corrents a les Garrigues. Es pot definir com una depressió que es caracteritza per la forma oberta i de capçalera còncaua, i el traçat gairebé semicircular —en forma d'obi o de cóm— dels vessants i les carenes, d'acord amb el sentit etimològic de CUMBOS i CUMBA (Morro 2010: 288). En línies generals, els àmbits de referència es corresponen amb el significat originari de la paraula, però és corrent que el nom s'hagi estès a espais més grans, generalment partides. Segons Coromines, els casos de *coma* a les valls pirinenques es compten per centenars. Segre

avall baixen fins a Menàrguens, encara que *comellar* ja predomina a les Garrigues, l'Ebre, el Priorat, etc. (Morro 2010: 285). Coromines ens adreça a l'entrada *cóm*: 'obi, petita conca per donar beurrall o per fer beure els animals', 'en particular les que hi ha sovint vora les fonts muntanyenques' (DECat II, 852a26); també indica que és un terme procedent del cèltic, que significa 'atuell enconcat, concavat', i que 'des d'aquest sentit ha passat a designar valletes poc fondes (cat. *coma*)' (DECat II, 848a31-37). Per tant, inicialment es tractaria d'un terme relacionat directament amb la hidronímia, tot i que la definició estàndard actual porta a considerar-lo de l'àmbit de l'oronímia: 'depressió més o menys pregona i planera en un terreny de muntanya' (DIEC, s. v.).

Actualment el nom de *la coma de Fullea* es conserva designant la partida de *la Coma de Fullea*, però la noció de *coma*, que fa referència a una depressió en terreny de muntanya, ha desaparegut per complet de l'ús quotidià: «la coma de Fullea» (*Capbr.* 1574, 5r).

Coma pot estar en plural, *comes*, quan remet al conjunt de finques d'aquella partida, com ara *lo camí de la Coma d'en Català*: «camino de Comas de Català» (*Repartiment* 1942, 154v). Per a *la Coma de Sant Pere* ([ʔa 'koma.ʔsam 'pere]) oralment s'usa el nom en plural: *les Comes de Sant Pere* i també l'hem sentit en masculí: *als Comes de Sant Pere*. Al primer document (1510) també se'n diu simplement *la partida de Sant Pere*: «a la Coma de Sent Pere», «in partida de Sent Pere» (*Capbr.* 1510, 6r i 6v); «a la Coma de Sanct Pere [...] a sol ixent ab lo terme de Fullea» (*Capbr.* 1574, 29v); «en la partida dita la Coma Sant Pere» (*Capbr.* 1607, 327v); «en la Coma de Sant Pere» (*Capbr.* 1633, 64r); «la partida nominada Coma de San Pere» (MN 1859, 152v). No hem recollit, ni oralment ni en la documentació, el nom de *la coma de Sant Pere*, que és a l'origen del de la partida, però sí la capella que hi devia haver: «al Puiggròs [...], ad capella» (*Capbr.* 1510, 17v). El nostre país és clapejat encara pels vestigis de milers de parròquies antigues, monestirs, cel·les, capelles, ermites, fundades al llarg dels segles, i que, per raons de convivència espiritual o temporal, havien estat situats en llocs isolats. La majoria d'aquests llocs de culte han desaparegut totalment o només en resta el rastre ruïnós. No és rar de trobar l'hagiotopònim referint-se a terres que pertanyien, o havien pertangut, a una parròquia, confraria o orde religiós. La devoció de sant Pere ha donat lloc a molts topònims a les terres de Ponent: a

Anglesola, Artesa de Segre, Vilanova de Meià, les Avellanes, Sant Martí de Maldà, Tàrraga, Àger, Lleida, la Granadella (partida dels *Sants Peres*), Ribera d'Ondara o Biosca. A la Curullada (la Segarra) hi ha la partida del *Camí de Sant Pere*, i a Prades, Siurana o Fullella, hi hem localitzat terres del benefici de *Sant Pere*¹².

Comellar és el col·lectiu de l'orònim *comella*, que al seu torn és diminutiu de *coma*. Té un significat més restringit que el de *coma*: 'terreny planer més o menys ample situat al fons d'una clotada' (DIEC, s. v.). També és un nom bastant freqüent a les Garrigues, bé que molt menys habitual que l'anterior. És una designació que sol reservar-se a les depressions allargassades, de sòl inclinat per la depressió del terreny, que afluïxen als fondals i a les valls, i que generalment han estat esglaonades en bancals. Els *comellars* apareixen amb més freqüència al sector sud-oriental, on el territori és més alterós i boscat. La forma allargada determina que hi desemboquin altres petites depressions i per això el nom es degué formar amb sentit col·lectiu.

No sabem si hi havia més d'una finca que s'anomenava genèricament *lo Comellar* o bé algunes citacions designen abreujadament altres partides: «una peça de terra campa dita lo Comellar» (*Capbr.* 1574, 39v); «partida del Comellà» (*Capbr.* 1741, 112v). Les afrontacions donen informació sobre dues partides que reben aquest nom: una referència és el solà de les Forques o al nord del molí de l'Oli i les bassasses (capbreu del 1633), i l'altra, la Costa del Mas. És molt freqüent que en d'altres termes municipals existeixin partides que s'anomenin genèricament *lo Comellar*: a Arbeca hi ha *les mines del Comellar* i la partida del *Comellar*; a les Borges Blanques, la partida dels *Comellassos*, de *les Comes* i de *la Comella*; als Omellons, el Soleràs, la Floresta, Sant Martí de Maldà, Verdú, Ulldemolins, el Vilosell i la Pobla de Cérvoles, la partida del *Comellar*, i a l'Albi, *el forn de calç del Comellar*¹³.

12 Moreu-Rey (1993: 195-96), Amigó (2005: 51) i Arbós (2004: 39).

13 Satorra (2003: 175), Martín i Preixens (2005: 264, 381 i 404), Turull (2007: 86), Pere i Amigó (1997: 160), Pere (2006: 118, i 2013: 95) i Arbós, Ibarz i Piñol (2003: 146).

13 EL FONDO

Fondo és equivalent a *comellar* i a *torrent*. El seu significat habitual, mig orogràfic, mig hidrogràfic, és el de 'fondalada allargassada i més o menys fonda i ampla, generalment ocupada per conreus i eventualment solcada per un curs fluvial'. *Comellar* és un pas ample entre dos turons, la part baixa del qual és coneguda per *fondo* (Amigó 2017: 25). En realitat es tracta d'un castellanisme en lloc de *fondal*. A l'Espluga Calba *lo fondo dels Escabrrers* ([to 'fondo ðetʒ aska'βres]) està catalogat com a curs fluvial al *Nomenclàtor oficial de toponímia major de Catalunya*.

Lo clotal d'en Cortàs només es documenta una vegada: «a la partida dita la Coma de Fullea, una pessa de terra [...] anomenada lo Clotal d'en Cortàs, [...] a tremuntana ab lo camí va a Fullea» (*Capbr.* 1607, 401v). *Lo fondo dels Cortals* és la vall que prové del terme de Tarrés i entra al de l'Espluga Calba per les partides de la Font de la Marieta (Fullea) i del Mas Blanc. *La vall dels Cortals* és un curs d'aigua del sector oriental de les Garrigues, el més meridional dels que conflueixen vers l'Espluga Calba en el Rinet, per acabar formant, en darrera instància, el barranc del Trull o Turull. Neix a Tarrés i discorre en direcció nord, tot passant a frec de la població de Fullea, però en terme de l'Espluga Calba ja pren el nom de *fondo del Mas Blanc* (Turull 2007: 87). En la toponímia de Fullea estan documentats *los Escortals*, *lo camí dels Escortals*, *lo fondo dels Escortals*, *la prada dels Escortals* i *lo comellar dels Escortals* (Arbós 2003: 74-75). Proposem de relacionar la peça de terra amb l'esmentada vall, per la proximitat semàntica que hi ha entre els genèrics *clotal* i *fondo*, i també per la proximitat formal que hi ha entre les formes *Cortàs* i *Cortals*. El substantiu *cortal* deriva de *cort* en l'accepció principal, ramadera; té el sentit de 'corral d'ovelles' o també 'cabana i pasturatge que té un pastor d'ovelles'. Com els diversos homònims i parònims que es recullen a l'OnCat (III, 443a 21-51), té una aplicació toponímica que trobem en força llocs. D'altra banda, el llinatge *Cortal*, amb la variant *Cortals*, existeix a Barcelona, Beuda, l'Escala, Ogassa, Olot, Ribes, València, Vilallonga, etc.¹⁴ Remarquem que el topònim du l'article personal *en*.

14 DCVB (s. v. *cortal*), DECat (II, 977b2-978a46) i OnCat (III, 443a53-60).

El *racó* és un apel·latiu molt freqüent a la comarca, especialment a les zones més alteroses. Podem definir-lo com una petita vall encaixada i curta, una raconada en una vall. Té un significat essencialment coincident amb el de *fondo*, però amb un matís més restringit: sol referir-se a les capçaleres de les fondalades —i, per tant, pot ser conreat o no— o bé a ramificacions secundàries d’una fondalada principal. A *lo Racó* ([ˈto raˈko]) la grafia del topònim es fa ressò del polimorfisme, *racó/recó*, del corresponent nom comú: «Racó, [...] por norte con Manuel Escribà» (*Apeo*, 126r); «finca: Recó, [...] partida: Coma-n Gaya» (*Repartiment* 1942, 113r).

14 L’OBAC I EL SOLÀ

Els noms comuns *obac* i *solà* són de significat antagònic. De tota manera, *obac* pot tenir el valor de ‘bosc’ (Veny 2012: 250); per tant, potser hem d’interpretar amb aquest sentit el nom de *l’obac del Solà*, una petita peça de terra, situada dins la partida del Solà: «a l’ubach del Solà» (*Capbr.* 1633, 59r); «a l’ubach del Solà, [...] a sol ixent ab benefici de Santa Maria» (*Capbr.* 1669, 153v).

En la /o/ àtona inicial absoluta sil·làbica es produeix la diftongació en [aw], com ara a *l’obac de la Coma de Fullea* ([ˈtawˈβag de ˈta ˈkoma ðe fuˈʎeð]): «als hubachs de la Coma de Fullea», «al hubach de la Coma de Fullea» (*Capbr.* 1510, 15v i 17v); «l’obach de la Coma de Fullea» (*Capbr.* 1574, 20v); «la partida de la Coma de Fullea, [...] a mitgdia ab l’ubach ayguavesant» (*Capbr.* 1765, 46r). La grafia del genèric és inicialment, al capbreu del 1510, *hubach* (o, en plural, *hubachs*) i en les citacions successives, gairebé sistemàticament, *obach* —en una sola ocasió hem anotat *ubach*. Tres de les citacions reflecteixen el fenomen poc freqüent de la neutralització de la vocal velar seguida de síl·laba que contingui bilabial [β]: [uˈβag], que no es manté en l’oralitat, en què la /o/ inicial absoluta sil·làbica diftonga en [aw]: [awˈβag]. A *l’obac de la Coma de la Torta* les grafies amb què apareix el genèric són *obach* i *ubach*: «a l’obach¹⁵ de la Coma de la Torta» (*Capbr.* 1574, 43v); «la partida de l’ubach de la Coma de la Torta» (*Capbr.* 1633, 57r). Finalment, a *l’obac*

15 La primera lletra és una *u* (*ubach*) corregida a sobre amb una *o* (*obach*).

de la Torta o *l'Obac* ([ʔaw'βag de ʔa 'tɔrtɔ]) l'especificació *de la Torta* es va perdent i després del 1765 ja només se'n diu *l'Obac*. A partir d'aquesta data es produeix la diftongació de la -o inicial, *Aubach*, que fins aleshores havíem trobat com a *Obach* o *Ubach*: «als hubacs de na Torta» (*Capbr.* 1510, 9v); «a l'obach de la Torta», «una peça de terra [...] anomenada l'Obach» (*Capbr.* 1574, 57r i 67v); «en la partida anomenada de l'Ubach», «en la partida de l'ubach de la Torta» (*Capbr.* 1765, 22r i 23r); «campa: [...] Aubach», «aubach de la Torta» (*Apeo*, 149r i 174r). Al primer document (1510) l'article usat és el personal: *na Torta*; i el genèric es presenta en plural: *els ubacs*.

Lo carrer del Solà ([ʔo ka're ðeʔ so'ʔa]) apareix amb múltiples formes en la documentació: «vico dicto demunt lo Solà» (*Capbr.* 1510, 15r); «lo carrer *que* va a la Plaça, [...] a sol yxent ab lo carrer *que* va al Solà» (*Capbr.* 1574, 57v); «lo carrer o Solà» (*Capbr.* 1669, 7r); «part ab dit Solà», «lo carrer del Solà» (*Capbr.* 1692, 43v i 64v); «al carrer d'en Solà» (*Capbr.* 1717, 78v); «lo carreró Solà», «al carrer Solà del Castell, [...] a tremuntana ab lo Castell» (*Capbr.* 1741, 5v i 11v); «en lo carrer de Solà» (*Capbr.* 1765, 152r); «calle del Solà» (*Apeo*, 182). En una citació (1741) és anomenat *carreró*, en una altra (1717) porta l'article personal, *carrer d'en Solà*, i en una altra (1741) l'estructura és intermèdia: *el carrer Solà del Castell* (*solà del Castell* > *carrer Solà del Castell* > *carrer del Solà*). La part solana de les poblacions és habitual que hagi donat nom a força topònims arreu. Com a nom de carrer el trobem a Ulldemolins (*el carrer del Sòl de la Vila*) o a l'Albi (*el carrer del Solà*) (Amigó i Pere 1997: 351, i 2001: 423).

En les citacions més antigues pot ser que el genèric no sigui *solà* sinó *sol*, com ara *lo solà del Molí*: «al sol del Molí» (*Capbr.* 1510, 32r); «al solà del Molí» (*Capbr.* 1574, 97v). Pel que fa a *lo solà de les Forques*, en una citació el genèric és *sol* (1510) i en una altra, *sota*; diríem que el darrer deu ser algun error del copista: «lo solà de les Forques», «al sol de les Forques» (*Capbr.* 1510, 9r i 16v); «sota de las Forcas, [...] por mediodía con otra por el camino de Arbeca», «solà de las Forcas, [...] por la derecha camino de Heredades» (*Apeo*, 11v i 62v). En el cas *del sol de la plaça Major*, la designació que fa referència a la part solana de la plaça és la que després donarà nom a l'actual carrer Major, del qual durant molt temps se'n deia *lo carrer del Solà*: «al sol de la plassa Major, [...] a migjorn ab lo carrer qui va a la Plassa» (*Capbr.* 1607, 294v).

Figura 9: L'antic carrer del Solà, ara carrer Major. (Autor: Josep Jové)

Figura 10: La cara solana del Castell, que dona al carrer del Solà.
(Autor: Josep Jové)

15 EL PLA I LA PLANA

En principi una *plana* és més gran que un *pla*, però poden funcionar com a sinònims. El nom *pla* apareix indistintament amb valor d'apel·latiu i com a nom propi aplicat a una partida o sector del territori, per exemple, *els Plans de Tarrés* (Tarrés). *La Plana de na Josa* dels primers textos (1510-1607) passa a ser *lo Pla de na Josa* ([to 'pɫa ðe na 'dʒozɔ]), en els darrers (a partir del 1669): «partida vulgariter dita la Plana de na Josa» (*Capbr.* 1510, 5r); «una pessa de terra [...] anomenada la Plassa de na Josa» (*Capbr.* 1607, 370v); «partida del Pla de na Josa» (*Capbr.* 1669, 63r). *Lo pla del Xato* ([to 'pɫa ðeɫ 'tʃato]) també hi és a Tarrés, i al Vilosell trobem *cal Xato* (Pere 2006: 343).

Per a designar *lo Pla de la Bassa* (*Bona*) ([to 'pɫa ðe ɫa 'βas]) també s'usa el nom en plural, *los Plans de la Bassa*: «in partida a lo Pla de la Basa» (*Capbr.* 1510, 12v); «al Pla de la Bassa [...] a tramuntana ab lo camí que-s va a Sennant» (*Capbr.* 1574, 35r); «posseheix dita comanda, [...] al Pla de la Bassa Bona, una feixa de terra» (*Capbr.* 1669, 8r); «Pla de la Balsa» (*Apeo*, 28r). Als Omellons, per exemple, hi ha el mateix nom de partida; a Vinaixa, *lo Pla de les Basses*, i al municipi de Forès, el raval del *Pla de la Bassa*¹⁶.

16 COVES, ELEVACIONS DEL TERRENY I DEPRESSIONS

Partint sobretot del topònims, però també d'alguns antropònims, documentats a l'Espluga Calba o bé recollits de fonts orals, podem dibuixar l'aspecte del relleu del terme municipal d'aquest poble de la comarca de les Garrigues. Bàsicament fixem l'atenció en les cavitats subterrànies: coves i balmes (*l'Espluga Calba*, *la Dona Morta*, *la Cova del Llop*, *la cova del Guardiola*, *la font d'en Conill*, *la Barbacana*, i els cognoms *Sesplugues* i *Cava*), i avencs (*la roca Llisa*, *la Roca del Llamp*, *la roca Foradada*, *Gralletes*, *la Serreta d'en Micó*, *los Sitjars*, *la Coma del [o d'en] Pou*, *lo Comellar de na Pou*, *lo Pouet* o *lo forn de calç del Mateu*, i els cognoms *Boter* i *Botet*); en les elevacions del terreny (*lo [lo Tossal de]*

16 Arbós (2003: 37), Martín i Preixens (2005: 389) i OnCat (VI, 234b26).

Puiggròs, lo Puig de l'Agulla, lo puig Pedrós o lo tossal de Puigpedrós, la serra del Tossalet o Tossal Blanc, lo tossalet del Castell, la serra Mitjana, la serra de les Forques, la punta de les Deveses, la costa de Sant Mateu, lo Costenvall, lo Grau, lo coll d'en Febrer, lo collet de la Dona Morta, lo Coll del Molí, lo collet o coll de les Roques, la collada de la Coma de Sant Pere, lo Coll de la Portella); en les depressions (*la vall de Vinaixa, la Vallada, lo vall del Castell, la Coma de Fulledda, la Coma de Sant Pere, lo Comellar, lo fondo dels Escabrrers, lo clotat d'en Cortàs, lo Racó*), en els noms que poden fer pensar tant en una elevació com en una depressió (*l'obac de la Coma de Fulledda, l'obac de la Coma de la Torta, l'obac de la Torta o l'Obac, lo carrer del Solà, lo solà del Molí*), o bé en la manca tant d'elevació com de depressió (*lo Pla de la Bassa [Bona], lo Pla de na Josa*).

En l'anàlisi dels noms d'un terme municipal hi detectem trets lingüístics de caràcter dialectal, com ara el sentit del genèric *coll* com a 'tossal' i no com a 'depressió que fa de pas entre muntanyes'; però també d'altres que aquella petita part del territori comparteix amb la resta del domini lingüístic, com ara els noms d'accidents orogràfics formats amb l'adjetiu *blanc*. De la mateixa manera, s'hi poden documentar fenòmens del període de formació de la llengua, com ara la pròtesi vocàlica davant s- líquida inicial; o bé hi podem retrobar elements que estan desapareixent de la parla actual, com ara el significat de la forma *vall* amb valor gramatical de gènere masculí.

Amb el convenciment que l'estudi sobre el terme municipal de l'Espluga Calba contribueix a la caracterització d'un espai del territori, que no pas per petit és menys interessant, i amb la seguretat que la monografia local de la qual hem tret les dades per a la redacció d'aquest article no serà pas la darrera que veurà la llum en el nostre domini lingüístic, veiem la necessitat de no defallir en la tasca engegada en altres temps i continuada en l'actualitat de proporcionar a la nostra llengua els estudis que la fan rica i viva com qualsevol altra.

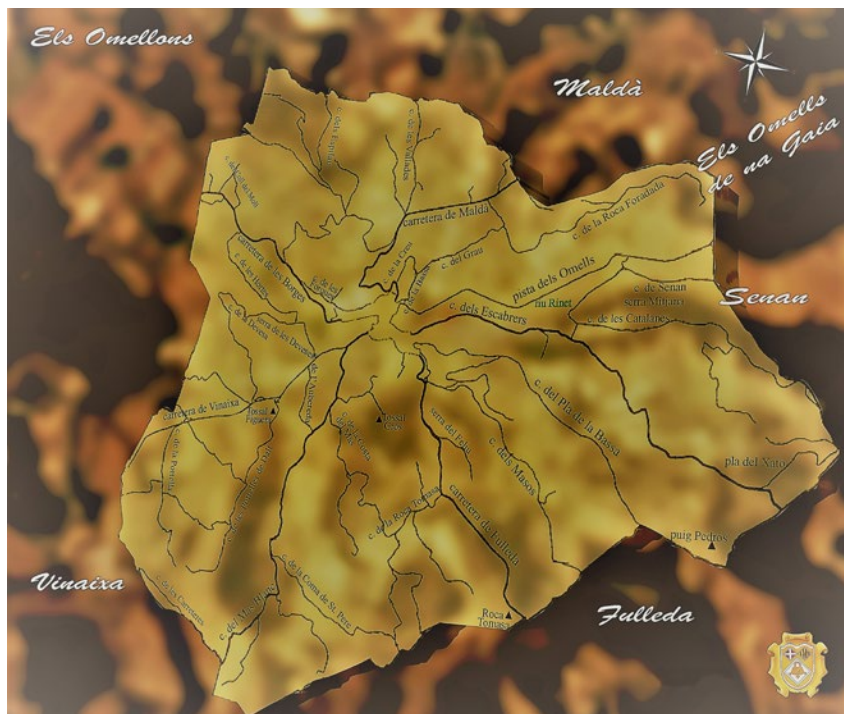

Figura 11: Croquis amb la xarxa de camins i els elements orogràfics més rellevants del terme

Bibliografia

- Alcover, A. M. i F. de B. Moll. 1930-1962. *Diccionari català-valencià-balear*. Palma de Mallorca: Editorial Moll. (DCVB)
- Altisent, A. 1993. *Diplomatari de Santa Maria de Poblet, anys 960-1197*, I. Barcelona: Abadia de Poblet i Generalitat de Catalunya (Departament de Cultura), Col·lecció Fonts i Estudis, núm. 2. (S'indica el número del document.)
- Amigó, R. i R. Pere. 2001. *L'Albi i els seus noms*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, Treballs de l'Oficina d'Onomàstica VI.
- 2005. *Espigoladures onomàstiques*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Biblioteca Milà i Fontanals 49.
- M. T. Muntanya i M. Sanmartí. 2017. *Onomàstica del terme antic de Tamarit de Mar*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, Treballs de l'Oficina d'Onomàstica XXVI.

- Arbós Gabarró, S. 2003. *Onomàstica de Fullea (Garrigues)*. Barcelona: Societat d'Onomàstica i Institut Cartogràfic de Catalunya.
- 2004. Toponímia cadastral del segle XVIII a les Garrigues. *IV Trobada d'Estudiosos de les Garrigues. El Vilosell, 20 de setembre de 2003*. Consell Comarcal de les Garrigues: 213-228.
- Arbós, R. M., J. Ibarz i I. Piñol. 2003. *Els forns de calç a la comarca de les Garrigues*. Juneda-Tarrés: Fonoll i Ajuntament de Tarrés, Estudis Locals, Lo Plançó 3.
- Balari, J. 1899. *Orígenes históricos de Cataluña*. Barcelona: Establecimiento Tipográfico de Hijos de Jaime Jepús.
- Bellmunt, J. 1987. *Fets, costums i llegendes. Les Garrigues I*. Lleida: Virgili & Pagès S.A.
- Bisson, T. 1984. *Fiscal accounts of Catalonia under the early count-kings (1151-1213)*. Berkeley: University of California Press. (S'indicarà el número del document.)
- Català Roca, P. 1964. Noms de lloc i de sant de la diòcesi de Tarragona. *Boletín de Dialectología Española* XI.
- Catalunya Romànica* (II: Osona, XXI: El Tarragonès, el Baix Camp, l'Alt Camp, el Priorat, la Conca de Barberà i XXIV: El Segrià, les Garrigues, el Pla d'Urgell, la Segarra, l'Urgell). 1997. Barcelona: Enciclopèdia Catalana. (CR)
- Coromines, J. 1965. *Estudis de toponímia catalana I*. Barcelona: Barcino.
- 1970. *Estudis de toponímia catalana II*. Barcelona: Barcino.
- 1980-1991. *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*. Madrid: Editorial Gredos. (DCECH)
- 1980-2001. *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Barcelona: Curial Edicions Catalanes i Caixa de Pensions, "la Caixa". (DECat)
- 1989-1997. *Onomasticon Cataloniae*. Barcelona: Curial Edicions i Caixa de Pensions «La Caixa». (OnCat)
- Corpus toponímic valencià*. 1993. València: Acadèmia Valenciana de la Llengua. (TOPOVAL)
- Corsà, J. 2010. Toponímia de Tartareu. XXXVI Col·loqui de la Societat d'Onomàstica. Les Borges Blanques, 2009. BISO [Barcelona: Societat d'Onomàstica] 119: 233-246.

- Diccionari de la llengua catalana*. 2007. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. (DIEC)
- Domingo, C. 1997. *Els noms de les formes del relleu*. Barcelona: Societat d'Onomàstica i Institut Cartogràfic de Catalunya.
- Font i Rius, J. M. 1969-1983. *Cartas de población y franquicia de Cataluña* (I. Textos; II. Estudio: apéndice al vol. I). Madrid-Barcelona: Anuario de estudios medievales, 12. Anejo, Consejo Superior de Investigaciones Científicas. (S'indicarà el número del document.)
- Fuguet i Sans, J. 2000. *Templers i hospitalers, III. Guia de les terres de ponent i de la franja*. Barcelona: Rafael Dalmau editor.
- Gran Enciclopèdia Catalana*. 1987. Barcelona: Enciclopèdia Catalana S. A. (GEC)
- Gual, V. 2003. *Justícia i Terra. La documentació de l'Arxiu de Poblet (armari II) i Poblet, senyor feudal. La documentació de l'Arxiu de Poblet (armari III)*. Valls: Cossetània Edicions. (Gual III)
- i X. Jorba. 2012. La toponímia de Rocafort de Queralt a través dels llibres de vàlues i els manuals notariais (segles XV-XVIII). XXXIII Col·loqui de la Societat d'Onomàstica. Montblanc, 2006. BISO [Barcelona: Societat d'Onomàstica] 116: 177-191.
- Iglésies, J. 1991. *El fogatge de 1497: Estudi i transcripció*. Barcelona: Fundació Salvador Vives i Casajuana. (Fog. 1497)
- Lladonosa, J. 1983. L'Espluga Calba. *Gran Geografia Comarcal de Catalunya* 10. Barcelona: Fundació Enciclopèdia Catalana.
- Martín, F. i J. Preixens. 2005. *Les construccions de pedra seca*. Lleida: Pagès editors.
- Moll, F. de B. 1982. *Els llinatges catalans (Catalunya, País Valencià, Illes Balears): assaig de divulgació lingüística*. Els Treballs i els Dies, 23. Palma de Mallorca: Editorial Moll.
- Moran, J. 2018. Josep Moran i Ocerinjauregui o la passió per la llengua. *Llengua Nacional* [Barcelona] 104: 37-42.
- M. Batlle i J. A. Rabella, 2002. *Topònims catalans. Etimologia i pronúncia*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Biblioteca Serra d'Or.
- Moreu-Rey, E. 1993. *Antroponímia. Història dels nostres prenomes, cognoms i renoms*. Barcelona: Publicacions Universitat de Barcelona.

- Morro, M. 2010. Anar per muntanyes: l'ús i el significat de *coma* i *comellar*. BISO [Barcelona: Societat d'Onomàstica] 117-118: 281-292.
- Nomenclàtor oficial de toponímia major de Catalunya*. 2009. 2a ed. Barcelona: Generalitat de Catalunya i Institut d'Estudis Catalans. (NomCat)
- Pere, R. 2006. *Els noms del Vilosell i el seu terme municipal*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, Treballs de l'Oficina d'Onomàstica XII.
- i R. AMIGÓ. 1997. *Onomàstica del terme municipal d'Ulldemolins*. Barcelona: Societat d'Onomàstica i Institut Cartogràfic de Catalunya.
- 2017. *Onomàstica de Vallclara*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, Treballs de l'Oficina d'Onomàstica XXVIII.
- Perea, E. 1978. Toponímia del terme i de la vila de Riudoms. *Revista Catalana de Geografia* [Barcelona: Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya] 2.
- Peytaví, J. 2010. *Antroponímia, poblament i immigració a la Catalunya moderna: l'exemple dels comtats de Rosselló i Cerdanya (segles XVI-XVIII)*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- Pons, J. 1938. *Cartulari de Poblet: Edició del manuscrit de Tarragona*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. (S'indica el número del document.)
- Pons Guri, J. M. 1964. Un fogatjament desconegut de l'any 1358. *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* [Barcelona: Reial Acadèmia de Bones Lletres] XXX: 323-498. (*Fog. 1358*)
- Rizos, C. 2010. Toponímia de Güel a l'Edat Mitjana i a l'actualitat. XXXVI Col·loqui de la Societat d'Onomàstica. Les Borges Blanques, 2009. BISO [Barcelona: Societat d'Onomàstica] 119: 281-290.
- Rubió, J. 2011. *La Guerra Civil a les Garrigues. De la revolució a l'ocupació franquista*. Lleida: Pagès editors.
- Satorra, J. 2003. Toponímia menor de la vila d'Arbeca, Actes del XXVI Col·loqui de la Societat d'Onomàstica. Lleida, 1999. BISO [Barcelona: Societat d'Onomàstica] 92: 169-183.
- Terrado, X. 2010. El llatí *vallum* en la toponímia catalana i hispànica. BISO [Barcelona: Societat d'Onomàstica] 117-118: 451-461.
- Torres, M., X. Balcells i B. Aiguadé. 2009. Alguns casos de bandolerisme tardà a la vall del Riu Corb (segle XIX). Entre la història oral i la història escrita. *Bandolerisme, bandolers i bandositats, Actes de la XXXVIII*

- Jornada de Treball*. Sant Martí de Maldà: Grup de Recerques de les Terres de Ponent i Institut d'Estudis Ilerdencs.
- Tort, J. 2012. Espai i temps en toponímia. Una aproximació des de la geografia. Actes del XXXIII Col·loqui de la Societat d'Onomàstica. Montblanc, 2006. BISO [Barcelona: Societat d'Onomàstica] 116: 277-287.
- Turull, A. 1991. *Els topònims de la Segarra: Nuclis de poblament. Diccionari geogràfic i etimològic*. Cervera: Centre Municipal de Cultura.
- 2007. *La toponímia de les comarques de ponent. Un assaig d'interpretació tipològica*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, Treballs de l'Oficina d'Onomàstica XIII.
- Vallverdú, E. 1995. *Senan*. Senan: Ajuntament i parròquia de Senan.
- Veny, J. 2012. *De geolingüística i etimologia romàniques*. Barcelona: Universitat de Barcelona.

Pàgines web

https://es.wikipedia.org/wiki/La_Mujer_Muerta

https://es.wikipedia.org/wiki/Monte_Musa

La *cumbre* de los topónimos hispánicos, paradigma de los *toporotopónimos*

Jairo Javier García Sánchez

Universidad de Alcalá

jairo.garcia@uah.es

Resumen: El término *cumbre* es seguramente el apelativo más habitual en castellano para designar la parte más alta de una elevación orográfica, por lo que podría considerarse el paradigma de los nombres que hemos llamado *toporotopónimos*. En este trabajo revisaremos las características de su aplicación toponímica a partir de los nombres de lugar recogidos en el *Nomenclátor Geográfico Básico de España* que incluyen dicha voz o alguno de sus derivados o cognados iberorrománicos.

Palabras clave: Cumbre, toponimia, toporotopónimo, nomenclátor, cartografía

The *cumbre* (=‘summit’) of Hispanic place names, paradigm of toporotponyms

Abstract: The term *cumbre* is probably the most usual name in Spanish used to designate the highest part of an orographic feature; indeed, it can be considered the paradigm of those names we refer to as *toporotponyms*. In this paper, we review the characteristics of its toponymic use by studying the place names gathered in the *Nomenclátor Geográfico Básico de España* that include this word form or any of its derivatives or Ibero-Romance cognates.

Key words: Cumbre, toponymy, toporotponym, gazetteer, cartography

1 ‘(TOP)OROTOPÓNIMOS’ Y EL NOMENCLÁTOR GEOGRÁFICO BÁSICO DE ESPAÑA (NGBE)

España es comúnmente considerada como uno de los países más montañosos de Europa; de hecho, de manera popular se llega a decir que es el segundo más montañoso tras Suiza. Aunque ciertamente eso no sea así, pues, de acuerdo con los índices que se pueden utilizar para determinar tal circunstancia (altitud media, rugosidad...), el país no se situaría entre los primeros, tal afirmación no es tampoco una exageración injustificada. La orografía española muestra una gran diversidad de relieve, y en ella, además de las planicies y las depresiones, no escasean

las elevaciones del terreno¹. Si, además, tenemos en cuenta la amplia extensión de la superficie territorial, el número absoluto de accidentes orográficos, y en particular de los montañosos, es realmente alto.

Todos esos lugares reciben nombres, puesto que cada realidad o accidente geográfico se identifica con uno otorgado por la población que lo ha visto y lo vive de cerca, lo conoce y, de esa manera, lo reconoce. Generalmente se trata de nombres descriptivos, para los que se han empleado apelativos o nombres comunes de la lengua general o del habla local de cada territorio, que han pasado a convertirse así en nombres geográficos específicos y, consiguientemente, en topónimos. Estos nombres suelen ser transparentes en su motivación y no representan grandes dificultades de análisis, pero su estudio siempre aporta aspectos de interés desde los diferentes puntos de vista –lingüísticos y extralingüísticos– que un topónimo puede tener o proporcionar, y en verdad estos son muchos.

Nosotros nos vamos a fijar aquí en algunos de los nombres que indican la parte más alta de las elevaciones, en concreto en aquellos que lo hacen mediante *cumbre*², los cuales, por extensión metonímica, a menudo acaban por denominar la elevación misma en su conjunto. Con cierta frecuencia estos orónimos han pasado también a integrar la toponimia de poblaciones, por ser la oronimia una fuente referencial básica para este tipo de nombres³; no excluirémos estos topónimos poblacionales

1 *Vid.* García Sánchez (2007: 145-159), donde se distinguen, dentro de los orotopónimos, estos tres grandes grupos (elevaciones, llanuras y depresiones), así como otros subgrupos dentro de ellos.

2 Otras denominaciones con motivación en la parte alta de un monte son, por ejemplo, *cima*, *punta*, *pico*, *cúspide*, etc., como se señalará después. De ellos hay asimismo amplia representación toponímica.

3 Tal como se indica en García Sánchez (2007: 145), «el terreno y las formas que la Naturaleza ofrece son fuente primordial para las denominaciones toponímicas; de hecho, se consideran *topónimos primarios* las palabras que se refieren a los accidentes geográficos, ya que tienen como primera función la de ser topónimos. Como es natural, estas se suelen hallar en la toponimia menor, pero en muchas ocasiones el orónimo ha pasado a constituir un nombre de población. La orografía es un recurso constante para la toponimia porque es perceptible inmediatamente y favorece una rápida identificación con el lugar. Los orónimos se caracterizan además por la estabilidad de su referente, ya que es complicado que las condiciones orográficas varíen; por ello, con su explicación suele aparecer la realidad que motivó el nombre».

La *cumbre* de los topónimos hispánicos, paradigma de los *toporotopónimos*

de nuestro estudio, sino que, como es natural, los tendremos también muy en cuenta. Lo mismo haremos con aquellos orónimos que han pasado a denominar ríos u otras corrientes, estanques o fuentes, y que se han convertido en hidrótopónimos oronímicos, así como con cualquier otro topónimo con motivación *toporotoponímica*⁴ que haya cambiado de categoría referencial.

Para ello nos basaremos en el corpus proporcionado por el *Nomenclátor Geográfico Básico de España* (NGBE)⁵, que, aunque *básico*, ya ofrece un numerosísimo elenco de topónimos⁶. No pretendemos ser exhaustivos, porque tampoco podemos serlo, y ni siquiera vamos a ser sistemáticos respecto de los topónimos que el NGBE contiene, pues excederíamos con mucho los límites de este trabajo. Bastará una muestra lo suficientemente representativa para alcanzar nuestro objetivo.

Conviene advertir de la existencia de no pocos errores en los topónimos de este corpus, consecuencia a menudo de su deficiente

4 Permítase el uso de este adjetivo o del sustantivo correspondiente (*toporotopónimo* –visible en el título–), que nos sirve para denominar o aludir a este tipo de topónimos con motivación en la parte superior (*top*, del ing. *top*) de una elevación del terreno, cuyo nombre no es sino un orotopónimo. Se juega, por ello, con la homonimia del ing. *top* ‘parte alta’ y del componente *top(os)* (gr. τόπος ‘lugar’) de *topónimo*. La posible cacofonía homonímica se puede resolver si se simplifica en *toporónimo*, aplicando *top* a *orónimo* y no a *orotopónimo*, donde se mantiene en todo caso el componente procedente del gr. ὄρος ‘montaña’.

5 El NGBE se ofrece para su consulta a través de los servicios de visualización WMS y de descarga WFS, conformes al Reglamento de servicios en Red y a sus correspondientes Guías Técnicas para la implementación de los servicios de visualización y descarga de la Directiva Inspire. Sigue, en concreto, el modelo de datos establecido en la Guía Técnica D2.8.I.3 y un modelo de datos ampliado a través del Centro de Descargas del Centro Nacional de Información Geográfica (CNIG). Está disponible en línea en <http://www.ign.es/ngbe/Gazetteer.html> (consulta: 15-3-2021) y para su descarga en <http://centrodedescargas.cnig.es/CentroDescargas/catalogo.do?Serie=NGBES> (consulta: 15-3-2021).

6 El NGBE comprende las denominaciones oficiales georreferenciadas sobre cartografía topográfica del Instituto Geográfico Nacional (IGN) a escalas de 1:25 000 y menores –las series del Mapa Topográfico Nacional (MTN) están disponibles también en la web del Centro Nacional de Información Geográfica (CNIG): <http://centrodedescargas.cnig.es/CentroDescargas/index.jsp> (consulta: 15-3-2021)–, así como el Nomenclátor Geográfico de cada una de las comunidades autónomas con las denominaciones oficiales georreferenciadas sobre cartografía topográfica a escala superior. Son más de 4 millones de topónimos.

plasmación en los mapas, de los cuales se han tomado⁷. Aunque nos consta que hay una decidida voluntad de corregirlos, y paulatinamente se va consiguiendo, queda todavía mucho por hacer. Por tal motivo, a pesar de que no tenga que ver directamente con el propósito de este trabajo, no podemos menos que señalar algunos de esos errores con los que nos hemos topado durante su elaboración. Así, por ejemplo, el nombre del despoblado soriano de motivación oronímica *Peñazcurna*, ubicado en el límite de la provincia castellana con La Rioja, aparece transcrito tanto en su mapa correspondiente (MTN25 0281-3) como en el NGBE como *Peñazcuma*, debido a la confusión provocada por la similitud en el trazo del dígrafo *rn* con el de *m*.

En el valle de Jálama el valverdeño *Cumbris Ubinas* (Valverde del Fresno, Cáceres) se muestra en el NGBE y en el MTN25 0572-4 como *Cumbres Subinas*, adaptado de esta manera al castellano desde la *fala* de este enclave de la provincia de Cáceres, en el límite con la de Salamanca y con Portugal⁸, con errónea aglutinación de la *-s* del plural al inicio de la palabra siguiente⁹. Esa palabra es *Ubinas*, que ha de remontarse a un lat. ALBINAS ‘blancas, blanquecinas’, al igual que el conocido orotopónimo

7 Es bastante ilustrativa y esclarecedora la revisión que hace Castillo Gil (2020) de los errores que suelen contener los MTN y de cuándo se han ido incorporando dichos errores en las distintas ediciones de los mapas. Aunque su análisis va referido a los MTN50 0592 y 0569, correspondientes a su zona de estudio, fácilmente se puede extrapolar a cualquier otro mapa del IGN.

8 *Fala* es el nombre genérico de esta variedad romance, con base en el gallego-portugués medieval, hablada en tres pueblos del extremo noroccidental de la provincia de Cáceres (Valverde del Fresno, Eljas y San Martín de Trevejo), y denominada de manera particular en cada uno de ellos: *valverdeiru*, *lagarteiru* y *mañegu*. Vid. Gargallo Gil (1999: 44-51).

9 Vid., además, García Sánchez (2022). Con todo, no se ha de descartar la posibilidad de que no haya habido aglutinación de la *-s* del plural de *cumbres* o *cumbris* en *ubinas*, sino, al contrario, deglutinación –en este caso por parte de los propios informantes locales que nos proporcionaron la forma toponímica: (S)*ubinas* → *Ubinas*–, de manera que el adjetivo sea realmente *Subinas*. Si fuera así, cabría ver en él herencia patrimonial del lat. SUPINUS, -A, -UM ‘supino, vuelto hacia arriba, en suave pendiente’, con significado congruente con el sustantivo, al designar justamente una cumbre en suave pendiente o más o menos empinada, considerada cuesta arriba –como, por otro lado, conviene a la base léxica SUP/B–, que es la misma del prefijo SUB- ‘hacia arriba’ y del verbo latino SUB-IRE ‘ir hacia arriba’ (> *subir*)–. Vid. a este respecto García Sánchez (2002-2003).

La *cumbre* de los topónimos hispánicos, paradigma de los *toporotopónimos*

Peña Ubiña (*Ubina* en asturiano y leonés)¹⁰, situado en la raya divisoria entre Asturias y León.

También erróneo parece el nombre *Cumbre Zandala* (Valverde del Camino, Huelva), así recogido en el NGBE y antes en el MTN25 0960-1, que Castilla Arroyo (2016: 592-593) documenta bien e identifica con *Cumbre Zéndala*, forma esta última, no obstante, de difícil interpretación.

En otras ocasiones, el mapa ya presenta bien la forma, aunque el NGBE la mantiene todavía mal recogida: *Collado de las Lumbres* (Gátova, Valencia) aparece bien en el MTN25 0668-3, pero sigue como *Collado de las Cumbres* en el nomenclátor. La confusión entre la “L” y la “C” queda reflejada en el MTN25 0668-3 publicado en el año 2002, pero desde su nueva edición en 2017 y ya, por consiguiente, en los mapas en línea, ha quedado corregida.

No siempre una reciente edición de los mapas ha solventado el yerro: *Cumbre de Tajaqué*¹¹, en la isla de La Gomera, aparece tanto en el nomenclátor como en la última versión del MTN25 1095-4, del año 2020, sin tilde, esto es, como *Cumbre de Tajaque*. Parece este un mal menor –la ausencia de una tilde–, pero no deja de tener importancia porque desvirtúa el topónimo y puede dar lugar a erróneas interpretaciones¹². También en la isla de La Gomera se halla el topónimo *Cumbre de Chijéré*, que en el NGBE y en el MTN25 1095-1, actualizado asimismo en 2020, queda plasmado como *Cumbre de Chigueré*; ahí sí se ve la tilde en la vocal final, pero presenta un dígrafo (*gu*) que no se corresponde con la fonética del topónimo¹³.

Se llega a dar el caso de error no enmendado en el mapa, pese a tratarse de una edición reciente –de 2019–, cuando, en cambio, el topónimo sí se

10 Cfr. TopAst (s. v. *Pena Ubina*). Hay también un *Bardal de Ubina* en Peñausende (Zamora).

11 Vid. respecto de este topónimo Trapero / Santana Martel (2018: 1795-1796, s. v. *Tajaqué*), así como Trapero / Santana Martel (2016: s. v. *Cumbre de Tajaqué*) –<https://toponimiacanarias.ulpgc.es/items/show/236359> (consulta: 15-3-2021)–.

12 Cfr. García Sánchez (2014: 1176), donde señalábamos cómo *Magañés* en *Corral de Magañés* (Ledaña, Cuenca) aparecía sin tilde en el MTN25 0718-3 y así difícilmente se podía entender como apellido procedente del gentilicio de *Magaña*, su verdadero origen.

13 Cfr. Trapero / Santana Martel (2018: 716-717, s. v. *Chijéré* / *Chejeré*), así como Trapero / Santana Martel (2016: s. v. *Cumbre de Chijéré*) –<https://toponimiacanarias.ulpgc.es/items/show/236355> (consulta: 15-3-2021)–.

se halla bien escrito en el NGBE, pues su forma correcta resulta evidente. Así sucede con *Cumbres de Valdecascajo* (El Almendro, Huelva), que aparece como *Cumbres de Valdecascacajo* en el MTN25 0958-4, con repetición silábica impropia (*casca-ca*).

Aparte de ese tipo de errores, se ha de tomar en consideración igualmente que en un corpus como el del NGBE no siempre es precisa la inclusión de los términos genéricos como integrantes efectivos de los topónimos en cuestión, y eso afecta notablemente a su análisis¹⁴; más aún cuando, como en el caso que vamos a tratar, *cumbre* es un genérico que fácilmente podría sustituir a alguno de sus muchos sinónimos, o haber sido reemplazado por ellos¹⁵. Pese a todas estas dificultades, creemos de utilidad, cuando menos a los efectos de este trabajo, servirnos de los topónimos de este nomenclátor, pues supone una fuente general, amplia y que permite tener ubicados y contextualizados los nombres de lugar objeto de interés. Además, la exposición de los topónimos que aquí se han recopilado puede contribuir a su futura precisión o corrección, en caso de que la requieran, y, consiguientemente, a una mejor descripción de la realidad toponímica que el NGBE y los mapas del Instituto Geográfico Nacional ofrecen.

2 LA VOZ ‘CUMBRE’

Si bien son numerosas las denominaciones que pueden indicar la parte más alta de una elevación, fruto de la amplia sinonimia y riqueza onomasiológica que caracteriza la oronimia, seguramente haya una que destaque por encima del resto; y aquí seguimos jugando con los planos semántico y paradigmático de las palabras. Frente a *aguja*¹⁶, *cabeza* y

14 Castillo Gil (2020: 72-87) establece una tipología de “malas prácticas” visibles en los mapas, varias de las cuales tienen que ver precisamente con lo que señalamos ahora aquí.

15 *Cumbre Triguera* (Neila, Burgos), por ejemplo, también es conocida como *Peña Triguera*, lo que muestra que el término genérico no ha quedado fijado y que lo que realmente vale como topónimo es el específico. Por el contrario, *Cabezo de Alonso* (El Cerro de Andévalo, Huelva), nombre con el que aparece en el NGBE, no es conocido así por los lugareños, sino que estos lo llaman *Cumbre de Alonso Gómez*. Cfr. Castillo Arroyo (2016: 122).

16 Voz motivada por el aspecto agudo de la cumbre.

La *cumbre* de los topónimos hispánicos, paradigma de los *toporotopónimos* *cabezo*¹⁷, *cima*, *cono*, *copete*, *corona*, *cresta*, *culmen*, *cúspide*, *esquienta*, *galayo*, *mamelón*, *pico* –y sus múltiples derivados (*picacho*, *picota* ...)–, *punta*, *teso*, *tozal* y otras muchas voces, la de *cumbre* es posiblemente la más general y extendida en castellano.

La voz aparece definida en el DLE (s. v.) como «cima o parte superior de un monte» en su primera acepción. Luego, a partir de ese valor primario y fundamental, el diccionario académico señala otros que son ya metafóricos y sin aplicación toponímica, pero que mantienen la noción de altura e importancia superior o máxima¹⁸. Entre ellos no está el metonímico que toma la parte por el todo y que va a ser uno de los que va a prevalecer en toponimia, aquel por el que *cumbre* equivale directamente a ‘monte, montaña’, esto es, a su conjunto y no únicamente a su parte más alta, en un proceso similar al experimentado también por algunos de sus sinónimos¹⁹.

Se ha de tener presente que el valor de *cumbre* puede variar según los territorios. Recordamos aquí lo que sucede en Canarias, donde el sentido de los términos geográficos se acomoda a la realidad de las islas y ello no deja de reflejarse en su toponimia. De esta manera, como expone Trapero (1999: 200-201), *cumbre* no designa la parte más alta de un monte –para eso está *cima* o la expresión «el filo (de la cumbre)»–, sino que se aplica, con un sentido abundancial y extensivo, al conjunto de elevaciones que conforman la parte alta de cada isla, en contraposición a la costa, o parte baja, y a las medianías, o parte intermedia. En la toponimia canaria, por

17 Por la forma prominente y redondeada de la cima.

18 Son, en concreto, los de «mayor elevación de algo o máximo grado a que puede llegar. *Está en la cumbre de su carrera*»; «dicho de una cosa: que tiene la máxima perfección o importancia en su género. *Obra cumbre. Periodo cumbre*»; y «dicho especialmente de una reunión: compuesta por los máximos dignatarios nacionales o internacionales para tratar asuntos de especial importancia. *Conferencia cumbre. Cumbre iberoamericana*». Cfr. DLE (s. v.).

19 Resulta muy ilustrativo a este respecto el participio sustantivado *nevado*, que, en buena parte de América, y especialmente allí por donde se extiende la cordillera de los Andes, ha adoptado el significado de ‘montaña cubierta de nieves perpetuas’. Cfr. DLE (s. v. –en su 3ª acepción–). Es en la cumbre, en la parte más alta, donde se conserva la nieve durante todo el año, y es, a su vez, esa parte alta, nevada, la más visible a distancia, la que más resalta, y, por consiguiente, la que mejor referencia constituye. Parece lógico que, a consecuencia de ello, *nevado* haya pasado a ser denominación oronímica del conjunto de la montaña, de manera semejante a como puede hacerlo *cumbre*.

tanto, (*La*) *Cumbre* va referido generalmente a grandes espacios y no a puntos concretos del terreno.

Si interesante es la evolución semasiológica y el desarrollo polisémico de la palabra, no lo es menos su etimología, de la que aquella y aquel naturalmente parten. Según el DCECH (s. v.), *cumbre* procede del lat. CŪLMEN, -ĪNIS ‘caballete del tejado’, ‘cumbre, cima’ y habría dado lugar, además de *cumbre*, al port. y gall. *cume* –también asturiano– y a algunas otras formas, más residuales que vivas, en otras lenguas románicas, como el cat. *cumen* –recogida en un pueblo del Alto Pallars–. A la forma valenciana –castellonense– *colme* o *colmo* ‘cima de montaña’, mencionada también en el diccionario etimológico castellano, el DECLC (s. v. *colmo*) le otorga asimismo ese origen como mozarabismo. Es aquí donde igualmente se mencionan otros topónimos que supuestamente podrían remontarse a este étimo, como el vasco *Gorbea*²⁰, nombre de la conocida montaña vasca entre Álava y Vizcaya, o como el malagueño *Comares*, que vemos repetido en el granadino (*Torre de*) *Comares* de La Alhambra, para los que se plantea un posible origen en el derivado CULMINARES²¹.

Lo cierto es que para la propia voz *cumbre* y, en consecuencia, para los topónimos *Cumbre*, así como para los *Cume* o *Cumen*, se puede postular, como hizo en su momento García-Hernández (1980), una posible relación con la forma reduplicada latina (CA)CUMEN, que, entre otras cosas, salvaría la no pequeña complicación etimológica que supone el mantenimiento de la *u* románica desde una *ŭ* latina²² y que no se ha visto

20 No se ve fácil este origen para el orónimo vasco, documentado en el siglo xv como «Gorbeya» –*Gorbeia* es actualmente el nombre vasco normalizado– y para el que se han dado generalmente explicaciones etimológicas desde la lengua vasca. Cfr. https://www.euskaltzaindia.eus/index.php?option=com_ecoeoda&task=lekuaIkusi&Itemid=794&lang=es&kodea=100341&mota=lekuak (consulta: 15-3-2021).

21 El pueblo de Comares se sitúa sobre la cresta de un monte escarpado y, de acuerdo con el DECLC (s. v. *colmo*), al lado de un valle conocido hoy con la variante fonética *Colmenares*. No obstante, su motivación y correspondiente etimología pueden ser muy distintas de las aquí propuestas.

22 Esta idea, que adelantamos aquí, será desarrollada con mucho mayor detalle en un próximo trabajo.

La *cumbre* de los topónimos hispánicos, paradigma de los *toporotopónimos* resuelta satisfactoriamente en las distintas explicaciones que se han dado sobre ello²³.

Topónimos como *El Cacumen* (Loporzano, Huesca)²⁴ parecerían apoyar esa idea, aunque *Cacumen* no puede ser hoy sino un cultismo. Resulta interesante también *Cacumanes* –nombre igualmente de un arroyo: *Arroyo de Cacumanes*– (San Agustín de Guadalix, Madrid), mientras que, en cambio, los *Cucumendi* –vasc. *Kukumendi*– (Orísoain, Navarra; Peñacerrada, Álava), con el componente vasco *mendi* ‘montaña’, no tienen relación alguna aquí.

3 TOPÓNIMOS ‘ENCUMBRADOS’

Iniciamos el recorrido toponímico por los nombres que incluyen *cumbre* o una forma semejante, para luego ver también sus derivados y cognados en la misma área lingüística castellana o en otras áreas lingüísticas hispánicas, dentro del corpus del NGBE. Pronto comprobamos que son cerca de un millar los topónimos que cumplen esa condición, y que son susceptibles, por tanto, de ser objeto de este estudio. La revisión de su localización ya aporta un dato relevante: la gran mayoría está situada en la parte occidental del país.

Al ser *cumbre* un topónimo primario y descriptivo, muchos de los constituidos por él son topónimos genéricos en origen que, dado su reducido ámbito de uso, no precisan de mayor especificación. De esa manera, los nombres *La(s) Cumbre(s)*, sin ningún complemento toponímico, son abundantísimos.

Con artículo masculino se halla especialmente en la provincia de Zamora y en algún caso fuera de ella: *El Cumbre* se repite en Santibáñez de

23 El DCECH (s. v. *cumbre*) señala que «se impone suponer» que la L actuó como fonema cerrante, de manera que probablemente la L se vocalizaría primero en *u* o en *i* que, después de cerrar la vocal precedente, sería absorbida por ella.

24 Como ya se ha podido ver en algún caso anterior, para su mejor localización van indicados entre paréntesis los municipios y las provincias –o islas, cuando de ellas se trate– en los que se encuentran los lugares cuyo nombre se aduce. Se adopta generalmente para ello la forma de los topónimos en castellano, también cuando sean exónimos, de acuerdo con su denominación tradicional o habitual en esta lengua, como asimismo aparece en fuentes tales como *Google Maps* o *Wikipedia*.

Vidriales, Vega de Tera, Villardeciervos, Mahíde, Losacio y Gallegos del Río, en Zamora; y en Valdegovía (Álava) y Güeñes (Vizcaya); también como diminutivo vemos *El Cumbrico* (Ferrerías de Abajo, Zamora²⁵). Tal como se explica en el LLA (s. v. *cumbre*), la voz es usada en masculino en gran parte del ámbito leonés y alcanza también áreas castellanas, a pesar de no ser recogida por el DLE con este género. No resulta difícil entender que, tanto si nos remontamos al lat. CŪLMEN como a CACUMEN, tenemos aquí el sufijo -MEN que otorga a la palabra género neutro, y esta en romance, con su terminación en -e, puede oscilar fácilmente entre masculino y femenino²⁶.

Ya en composición, como genérico o primer elemento del topónimo, *cumbre* viene determinado por complementos toponímicos de toda clase y condición. Entre ellos hay adjetivos, y aquí proliferan los descriptivos, como los de tamaño o dimensión: *Cumbre Grande* (Villagonzalo de Tormes, Salamanca), *Cumbre Gorda* (Villanueva de los Castillejos, Huelva), *Cumbre Larga* (Aroche, Huelva); los indicativos de forma: *Cumbre Caballera*²⁷ (El Campillo, Huelva), *Cumbre Raigada* (Nava de Francia, Salamanca); los de color, en los que a menudo está involucrada la vegetación: *Cumbre Oscura* (Garrovillas de Alconétar, Cáceres), *Cumbres Verdes* (La Zubia, Granada); los que están motivados en la vegetación pueden aludir también a su escasez: *Cumbres Peladas* (Almonaster la Real, Huelva); o los que indican cualquier otra particularidad que sirva como distinción: *Cumbres Salinas* (Jerez de los Caballeros, Badajoz), *Cumbre Real* (San Vicente de Alcántara, Badajoz).

En el caso de *Cumbre Nueva* (El Paso, isla de La Palma), a nadie escapa que entra en correlación con *Cumbre Vieja*²⁸. Y otro tanto se puede considerar para varios de los *Cumbre Alta* (Herguivuela del

25 Se hallan en este mismo término *El Cumbrico de Valdecabras* y *Cumbrico de Viñas*.

26 Cfr. *mimbre*, de género ambiguo –puede ser *la mimbre* o *el mimbre*–, con étimo en el lat. VIMEN y posterior reduplicación consonántica por asimilación de la nasal.

27 Se denomina piedras *caballeras* a las rocas graníticas de gran tamaño, apoyadas en el suelo o sobre otras, de base estrecha y apariencia de inestabilidad.

28 En el NGBE aparece *Lomo de la Cumbre Vieja*. Aquí *cumbre*, como hemos apuntado ya, tiene un sentido extensivo, similar al de *cordillera* (‘serie de montañas enlazadas entre sí’), por el que se designa una sucesión de alturas de norte a sur, desde la Caldera de Taburiente hasta Fuencaliente, que dividen la isla de La Palma en dos vertientes. Vid. Trapero (1999: 201).

La *cumbre* de los topónimos hispánicos, paradigma de los *toporotopónimos*

Campo, Salamanca; Faramontanos de Tábara, Zamora; Ferreras de Arriba, Zamora), *Cumbres Altas* (Cortegana, Huelva; Aldeanueva de San Bartolomé, Toledo) o *Cumbre Alta de Amargar* (San Bartolomé de Tirajana, isla de Gran Canaria), donde parece que tenemos un topónimo tautológico al pasar el *toporotopónimo* a ser un *toptoporotopónimo* –dos más una veces *top*–, o, para facilitar algo la pronunciación del neologismo, un *retoporotopónimo*. Ahí el adjetivo suele indicar el contrapunto de una correlación de dos –frente a un *Cumbre Baja*, por ejemplo– y *cumbre* difícilmente posee el valor de la parte más alta de la montaña. Solo así, entrando en una correlación, se explican esos otros topónimos: *Cumbre Baja* (Oliva de la Frontera, Badajoz)²⁹, *Cumbre Medio* (Tábara, Zamora)³⁰, etc., que, lógicamente, no muestran contradicción en sus términos.

Estos topónimos correlativos –o más propiamente los adjetivos que los constituyen (*Alta, Baja, Media* ...)– pueden venir motivados por el grado de altura o altitud, pero también por la ubicación geográfica de los lugares que designan. La posible ambigüedad se deshace cuando la formación toponímica no viene creada por un adjetivo: *Cumbre de Arriba* (Oliva de la Frontera, Badajoz), *Cumbre de Enmedio* (Ferreruela, Zamora), *Cumbres de Enmedio* (Aroche, Huelva). Tenemos asimismo *Cumbre Norte* y *Cumbre Sur* (San Emiliano, León).

Si *Cumbre* puede verse acompañado por un adjetivo como *Baja* y no representar un topónimo contradictorio, tampoco lo son los que llevan junto al orónimo otros complementos referidos a accidentes del terreno de nula elevación o incluso de depresión, como puedan ser *Cumbres del Llano de las Gangas* (Monteagudo de las Vicarías, Soria)³¹, *Cumbre de las Allanadas* (El Campillo, Huelva), *Cumbres de los Rasos* (Aroche, Huelva), *Cumbres de los Rasos de la Nava* (Cereceda de la Sierra, Salamanca), *Cumbres del Prado* (Torreorgaz, Cáceres), *Cumbres de la*

29 También *Cumbre de Abajo*. En el mismo término de Oliva de la Frontera hay una *Cumbre de Arriba*, como se señala a continuación, y *Cumbres Altas*, con los que esos topónimos entrarían en clara correlación.

30 De nuevo *cumbre* como masculino en Zamora. Hay igualmente un *Cumbre Alto* (Riofrío de Aliste, Zamora).

31 Cerca del *Castillo de la Raya*, en alusión al límite entre las actuales provincias de Soria y Zaragoza y antigua frontera entre los reinos de Castilla y Aragón, se sitúa este *Cumbres del Llano de las Gangas*, en terreno estepario y donde proliferan ese tipo de aves.

Vega de la Sal (Puebla de Guzmán, Huelva), *Cumbre de los Valles* (El Granado, Huelva), *Cumbres del Valle*, *Cumbres del Hoyadero*, *Cumbres de Valdehornos* (Almonaster la Real, Huelva), *Cumbres de Vallebarrero* (Corteconcepción, Huelva), *Cumbres de Valdeorta* (Puebla de Guzmán, Huelva), *Cumbres de Valhondo* (Santibáñez el Bajo, Cáceres), *Cumbre de Valdeálamos*³² (Navahermosa, Toledo), *Cumbre de Urrieta Longa*³³ (San Vicente de la Cabeza, Zamora), *Cumbre de las Hoyas* (La Pernía, Palencia), *Cumbres de la Hoya* (El Cerro de Andévalo, Huelva), o *Cumbres de la Laguna* (Villa del Rey, Cáceres). La aparente antítesis se resuelve bien en todos los ejemplos, pues el paraje cuyo nombre sirve de complemento (*llano, raso, prado, vega, valle, hoya...*) viene a corresponderse con el entorno de la cumbre –o cumbres–, que así, con el contraste orográfico, destaca más claramente.

De especial interés es *Cumbre de la Flecha* (Cabrerizos, Salamanca), sobre todo por lo que respecta a esa forma, (*La*) *Flecha*, explicada por Manuel García Blanco, según recoge Llorente Maldonado de Guevara (2003: 87), como etimología popular desde un *frecha* ‘cortadura, barranco’ procedente del lat. *FRACTA*³⁴.

Como se ve, es común que el nombre vaya especificado por complementos preposicionales introducidos por *de*. Y si no escasean los que destacan por su contraste orográfico con *cumbre*, son bastantes más los que incluyen otros orónimos: *Cumbre de los Altos* (Las Majadas, Cuenca), *Cumbre de la Barroca* (Navasfrías, Salamanca), *Cumbre de Cabizgordo* (Lodosa, Navarra), *Cumbre del Cerro* (El Campillo, Huelva),

32 El nombre de *Valdeálamos*, muy transparente, es el del arroyo próximo.

33 Tal como refiere Riesco Chueca (2018: 849), la voz *urrieta*, característica de la toponimia zamorana y trasmontana, tiene el valor de ‘vallecillo’. Vid. asimismo García Sánchez (2022).

34 En ese lugar de retiro de los agustinos de Salamanca, con granja, huerto y oratorio, situado en la hendidura de una ladera que acaba en la *Cumbre*, escribió Fray Luis de León algunas de sus obras más renombradas, como *Oda a la vida retirada*, donde se puede leer: «desde la cumbre airosa / una fontana pura / hasta llegar corriendo se apresura». Unamuno, que también frecuentaba el lugar, igualmente escribió algunos versos inspirándose en él y en la propia figura de Fray Luis. Se trata, pues, de un paraje cargado de simbolismo con un topónimo de no menor valor lingüístico.

La *cumbre* de los topónimos hispánicos, paradigma de los *toporotopónimos*

Cumbre del Cerro Molino (Siruela, Badajoz), *Cumbre del Ganchal*³⁵ (El Cerro de Andévalo, Huelva), *Cumbre del Guijo* (Alburquerque, Badajoz), *Cumbres de Monte Márquez*³⁶ (El Cerro de Andévalo, Huelva), *Cumbre del Monte de Gualda* (Durón, Guadalajara), *Cumbre del Monte Largo* (La Bastida, Salamanca), *Cumbre del Nevado*³⁷ (Malpartida de Plasencia, Cáceres), *Cumbre de las Peñas* (Calaña, Huelva), *Cumbre de Peña Mala* (San Miguel del Robledo, Salamanca), *Cumbres del Peñón* (Rosal de la Frontera, Huelva; El Almendro, Huelva), *Cumbre de la Peñita* (El Almendro, Huelva), *Cumbre del Pico Sarria* (San Vicente de la Barquera, Cantabria), *Cumbres del Picón* (Villanueva de San Carlos, Ciudad Real), *Cumbres del Puerto* (El Castillo de las Guardas, Sevilla), *Cumbres del Serradero*³⁸ (Castroviejo, La Rioja), *Cumbre del Cuchillar*³⁹ (Navalonguilla, Ávila). Aquí, junto a otros orónimos, es cuando más fácil se puede pensar que *cumbre* viene motivado por representar la parte más alta de la elevación, pero a menudo su condición de genérico prevalece. Esto último se hace evidente cuando el complemento va en aposición, como en *Cumbre Monte la Peña* (Basconcillos del Tozo, Burgos), con tres orónimos consecutivos; y se confirma cuando el término específico en

35 *Ganchal* es una variante de *Canchal*, de manera que esta forma toponímica hace referencia, como colectivo de *cancho*, a un peñascal. Vid. Castilla Arroyo (2016: 354) y Llorente Maldonado de Guevara (2003: 87).

36 Este topónimo con doble componente oronímico se caracteriza por llevar un antropónimo, quizás en referencia a Jacinto Márquez, Regente de la Audiencia de Sevilla y Alcaide de los Reales Alcáceres, quien, como señala Castilla Arroyo (2016: 521), mandó construir la ermita de la Virgen de Andévalo. No lejos está también la aldea de *Gil Márquez* (Almonaster la Real, Huelva). No es el único antropónimo que vemos como componente específico: *Cumbre de Pedro Suero*, en el mismo término onubense, *Cumbre de Juana Núñez* (Rosal de la Frontera, Huelva) –en la Raya fronteriza con Portugal–, *Cumbres de Juan Mora* (Puebla de Guzmán, Huelva) o *Cumbre de Bartolo* (El Almendro, Huelva) son otros ejemplos más.

37 *Nevado*, como ya se ha indicado en una nota anterior, es un participio pasado o adjetivo participial que en elipsis acaba convirtiéndose en sustantivo con valor de ‘montaña cubierta de nieves (perpetuas)’, y que resulta común en buena parte de América. Aquí, no obstante, no está del todo claro su empleo como orónimo si no es junto a *Cumbre*.

38 El *Serradero*, situado en la Sierra de Moncalvillo, muestra una clara motivación oronímica con primera referencia en las zonas altas del macizo.

39 En la Sierra de Gredos vemos el orónimo *Cuchillar* al menos en dos ocasiones: *Cuchillar de los Cerraillos* y *Cuchillar de las Navajas*. Entre los términos oronímicos las metáforas se prodigan.

aposición es, por ejemplo, un fitónimo: *Cumbre Gamonal* (Cachorrilla, Cáceres), o *Cumbre los Cercillares* (Ahigal, Cáceres).

A este particular, los complementos especificadores de *Cumbre* introducidos por la preposición *de* que incorporan fitónimos son abundantes: *Cumbre de Saucito* (Alosno, Huelva), *Cumbre de los Castaños* (El Granado, Huelva), *Cumbre de la Murtosa*⁴⁰, *Cumbre del Pimpoloso*⁴¹ (El Cerro de Andévalo, Huelva), *Cumbre del Helechal* (Cumbres de San Bartolomé, Huelva), *Cumbres de las Adelfitas* (El Campillo, Huelva), *Cumbre de la Jara* (San Miguel de Valero, Salamanca); también los de hidrónimos: *Cumbre de las Tres Fuentes* (Almonaster la Real, Huelva), *Cumbres de Fuente Dulce* (Hinojosa del Duque, Córdoba), *Cumbre del Chorrillo*⁴² (El Campillo, Huelva), *Cumbre de la Charca* (Anchuras, Ciudad Real), *Cumbres del Cedena*⁴³ (Navahermosa, Toledo); o zoónimos: *Cumbre del Águila* (El Cerro de Andévalo, Huelva; Fuente de la Corcha, Huelva)⁴⁴, *Cumbres de las Águilas* (Confrides, Alicante), *Cumbres del Halcón* (Molinicos, Albacete), *Cumbre del Cordero* (Moraleja,

40 De similar motivación –en arrayanes– es el no lejano *Cumbre de las Murtas* (El Granado, Huelva).

41 *Pimpoloso* halla su motivación en ser un lugar abundante en pimpollos (‘pinos nuevos’).

42 *El Chorrillo* es un manantial que brota en un talud junto a la vía férrea del antiguo tren minero de Riotinto.

43 Recoge el nombre del río Cedena, afluente del Tajo.

44 En la provincia de Huelva se hallan numerosísimos topónimos con *Cumbre* como genérico y un zoónimo como específico, en especial con nombres de aves. Además de *Cumbre del Águila* y, en plural, *Cumbres del Águila* (Rosal de la Frontera, Huelva), podemos mencionar, por ejemplo, *Cumbres de la Grajuela* (El Cerro de Andévalo, Huelva), *Cumbre del Gavilán* (El Campillo, Huelva), *Cumbres de las Palomas* (Cumbres de San Bartolomé, Huelva), *Cumbres de los Pájaros* (Puebla de Guzmán, Huelva), *Cumbres del Pajarito* (Paymogo, Huelva), *Cumbres de Pajaritos* (Rosal de la Frontera). Hay también *Cumbres del Boquerón* (Encinasola, Huelva), *Cumbre de las Liebres* (El Cerro de Andévalo, Huelva), *Cumbre de las Monas* (La Nava, Huelva), *Cumbre de la Rana* (Puebla de Guzmán, Huelva) o *Cumbres del Toro* (Almonaster la Real, Huelva). *Cumbre del Fresnito del Lobo* (Villanueva de los Castillejos, Huelva) asimismo incluye un zoónimo, pero como complemento a un fitónimo previo. Por otra parte, *Cumbre de Correcabras* (El Cerro de Andévalo, Huelva) alude a un lugar de difícil tránsito, de tramos pendientes y dificultosos en su acceso, aquellos en los que las cabras se mueven bien (Castilla Arroyo, 2016: 276); *Cumbre de Cuestamala* (Ferreruela, Zamora) sería un topónimo similar a este en su motivación y referente.

La *cumbre* de los topónimos hispánicos, paradigma de los *toporotopónimos*

Cáceres), *Cumbre del Cuervo* (Monroy, Cáceres), *Cumbre de la Zorra* (Fuentes, Cuenca); odónimos: *Cumbre de la Carretera* (El Granado, Huelva), *Cumbres de las Veredas* (Cortegana, Huelva), *Cumbre de la Plata*⁴⁵ (Garrovillas de Alconétar, Cáceres); construcciones o edificios: *Cumbre de la Iglesia*⁴⁶ (Olmillos de Castro, Zamora), *Cumbres del Hospital* (Valverde del Camino, Huelva), *Cumbre del Mas del Churro* (Aliaga, Teruel), donde, además de *Mas*⁴⁷ –valga la redundancia–, tenemos el apelativo *Churro*, de carácter pseudogentilicio⁴⁸.

Nombres de poblaciones, antiguos poblados o despoblados no son tampoco raros para servir como especificación al orónimo. Es el caso de *Las Cumbres del Bronco*⁴⁹ (Santa Cruz de Paniagua, Cáceres), *Cumbres de Patrás*⁵⁰ (Almonaster la Real, Huelva) o *Cumbre de Valenceja*⁵¹ (Escobar de Campos, León).

Hay también referencias gentilicias. La más obvia es *Cumbre de los Valverdano*s (Zalamea la Real, Huelva), en clara alusión a los de la cercana población de Valverde del Camino. *Cumbres de la Castellana* (Aroche, Huelva), próximo a la Raya con Portugal, sería otro ejemplo más. Junto a esa misma Raya fronteriza, la que conforma el río Guadiana, se halla

45 El complemento toponímico se debe a su situación junto a la misma vía de la Plata.

46 La elevación está situada cerca de la iglesia de San Martín de Tábara.

47 *Mas* ‘predio, cortijo’ (< lat. tardío *MANSUM* ‘lugar de estancia o residencia’) es, de acuerdo con Castillo Gil (2015: 49), el genérico por antonomasia para designar la vivienda característica del hábitat disperso en este territorio.

48 El DECLC (s. v. *xurro*) menciona un nombre semejante: *Mas dels Xurros*, en Chilches; con él se hacía referencia a gentes de procedencia aragonesa. Cfr., además, nombres similares como *Bancal del Xurro* o *Casa dels Xurros*, recogidos en OC (s. v. *Xurro*).

49 *El Bronco* es una población dentro del municipio de Santa Cruz de Paniagua. Ese topónimo poblacional no tiene, sin embargo, una explicación definida, pues, según Castaño Fernández (2004a: 71), puede referirse a un apodo de poblador medieval o, más probablemente, al carácter áspero y quebrado de las tierras en las que esta aldea se asentó.

50 *Patrás* es el nombre de una pedanía de Almonaster la Real.

51 *Valenceja* es el nombre de un despoblado en la actual provincia de Palencia, en su límite con León, donde se sitúa la cumbre. El topónimo resulta de interés, puesto que sugiere una derivación diminutiva a partir de *Valencia*, pero sus primeras formas documentadas (*Vanicelia* –año 1100–, *Vaneçia*, *Viua Çeia*) no parecen ir en esa dirección. Cfr. Gordaliza Aparicio (2016: 467).

Cumbre del Vascón (El Granado, Huelva), que, si bien no ofrece certezas, podría tratarse asimismo de un gentilicio.

Ya que hablamos de la Raya, son de remarcable interés los complementos que llevan indicadores de límites: *Cumbre del Marco*⁵² (Alburquerque, Badajoz), *Cumbres del Mojón*, *Cumbres del Mojonato* (Cortegana, Huelva) o *Cumbre de la Divisa*⁵³ (El Cerro de Andévalo, Huelva) son excelentes ejemplos. De hecho, accidentes orográficos como el que supone un monte pueden fácilmente constituir límites naturales entre los territorios. Parece ser el caso de *Cumbre de Talamanca* (Candelario, Salamanca)⁵⁴, así como el de *Cumbre de las Ceborillas*, junto a *Cumbre de los Bonales*⁵⁵ (Arroyomolinos de León, Huelva⁵⁶), o incluso el de *Cumbre de las Juntas* (El Almendro, Huelva), situada junto al Embalse del Chanza, que conforma la Raya con Portugal, en el reducto occidental de su término entre los de Puebla de Guzmán y El Granado.

La presencia de orónimos de este tipo, con la denominación *Cumbre*, junto a la Raya, próximos a ella o que incluso se hallan prácticamente en la misma línea fronteriza, es una constante de norte a sur, aunque seguramente donde más se perciba sea en la provincia onubense, pues es aquí donde este orónimo se repite con mayor insistencia: *Cumbre de Juana Núñez*, *Cumbres del Peñón*, *Cumbres del Águila*, *Cumbres de Malaparte* (Rosal de la Frontera, Huelva), *Cumbres del Pajarito*, *Cumbres de Parrón*, *Cumbre de las Brevas* (Paymogo, Huelva), *Cumbres de Valdeorta* (Puebla

52 El topónimo está muy próximo a la Raya, por lo que ese *Marco* puede aludir a algún punto de ella. No se debe soslayar que la población desdoblada de *El Marco* –en España– y *Marco* –en Portugal–, que ha dado lugar a esos dos topónimos *espejo* a uno y otro lado de la frontera, se encuentra también a relativa poca distancia. *Vid.*, para estas localidades y sus topónimos, García Sánchez (2022).

53 En la linde entre los términos municipales de El Cerro de Andévalo y Calañas, *Divisa* habría tenido aquí el valor de ‘mojonera (línea divisoria hecha con mojones)’. *Cfr.* Castilla Arroyo (2016: 314-315).

54 Constituye frontera entre Castilla y León y Extremadura, en las confluencias de las provincias de Salamanca, Ávila y Cáceres.

55 Es conocido como “monte *Bonales*”, aunque también recibe la denominación de “cerro” o “cumbre”, tal como se recoge en el NGBE. El genérico no integra, por tanto, el topónimo, pero la cumbre de este monte es lugar llano, amplio y accesible, por lo que ese genérico, *cumbre*, se adopta con naturalidad. Es la elevación más alta de la provincia de Huelva y forma límite, al igual que la *Cumbre de las Ceborillas* al oeste, con la de Badajoz.

56 Aparece otro *Cumbre de los Bonales* en Nava de Francia (Salamanca).

La *cumbre* de los topónimos hispánicos, paradigma de los *toporotopónimos* de Guzmán, Huelva) o *Cumbre de Bejamanso* (El Granado, Huelva) están todos inmediatos a la Raya. A estos se pueden añadir otros varios más, que también están muy cercanos a ella, y que no dejan de despertar curiosidad, como *Cumbre de Valdeladrones*⁵⁷ (El Granado, Huelva).

Hay, además, otros muy diversos nombres que de una u otra manera generan interés: *Cumbres de Albarragena*⁵⁸ (Valencia de Alcántara, Cáceres), *Cumbre de la Mina*⁵⁹ (Cala, Huelva), *Cumbre de la Verdad* (Malpartida de Plasencia, Cáceres), *Cumbre del Infierno* (Castellote, Teruel), *Cumbre del Santo* (Campillo de Llerena, Badajoz), *Cumbre del Rostro de la Fragua* (Niebla, Huelva), *Cumbres de la Contienda*, *Cumbre de la Bandera* (Puebla de Guzmán, Huelva), *Cumbre del Vacito* (Linares de Ríofrío, Salamanca), *Cumbre del Machorro* (Beteta, Cuenca), *Cumbre de las Bragas* (Socovos, Albacete), *Cumbre del Rull* (Mora de Rubielos, Teruel), *Cumbres de las Escobas* (El Campillo, Córdoba), *Cumbre de Pamporquero* (Brañosera, Palencia), *Cumbre de la Umbría* (Peñascosa, Albacete).

Cumbre se convierte también en específico y esto se revela en topónimos como *Monte de la Cumbre* (La Alameda de Gardón, Salamanca), *Peñas de la Cumbre* (Nava del Barco, Ávila)⁶⁰, *Peña la Cumbre* (El Atazar, Madrid), *Cerro de la Cumbre* (Peraleda de San Román, Cáceres; Portezuelo, Cáceres), *Cerro la Cumbre* (Navacepedilla de Corneja, Ávila), *Cerro Cumbre* (Hornachos, Badajoz), *Cerro de las Cumbres* (Moral de Calatrava, Ciudad Real; Villaralto, Córdoba; Villar de Cuevas, Jaén), *Cerrillo de las Cumbres* (Cazalilla, Jaén; Fuerte del Rey, Jaén), *Loma de la Cumbre* (Lucainena de las Torres, Almería), *Loma de las Cumbres* (Mijas, Málaga), *Lomas de Cumbres de Mira el Río* (Solana del Pino, Ciudad Real), *Pico Cumbre* (Amieva, Asturias; Lena, Asturias),

57 Hay, además, un *Cumbre de los Bellacos* en el mismo término. *Valdeladrones* es una forma toponímica que se repite en Zamora, en algún caso también junto a la Raya. De acuerdo con Riesco Chueca (2018: 544), aludiría a salteadores de caminos y gente furtiva, también contrabandistas.

58 Con *Albarragena* se ha identificado el lugar que aparece en el *Libro de la Montería* de Alfonso XI como «Monte de la Torre Agena». Cfr. Valverde Gómez (2009: 1066).

59 En clara referencia a las minas de Cala.

60 El NGBE recoge asimismo un *Cerro Peñas de la Cumbre* (Gil García, Ávila), que ha de ser el mismo topónimo.

Puerto de la Cumbre (Alía, Cáceres), *Puerto de la Cumbre de Arriba* –que establece correlación con *Puerto de la Cumbre de Abajo*– (Gata, Cáceres), *Teso Cumbres*, *Teso del Cumbre*⁶¹ (Villasco de los Reyes, Salamanca), *Alto de la Cumbre* (Solana de Ávila, Ávila; La Yunta, Guadalajara; Puebla de San Miguel, Valencia), *El Alto de la Cumbre* (Valle de Carranza, Vizcaya), o *Alto de las Cumbres* (Medina de las Torres, Badajoz; Calamocha, Teruel; Castejón de Alarba, Zaragoza), que casi podríamos considerar tautológicos. Hay, además, un *Collado de la Cumbre* (Navalonguilla, Ávila; Serranillos, Ávila), un *Collado del Prado de la Cumbre* (Paterna del Madera, Albacete) y un *Collado de las Cumbres* (Albudeite, Murcia), que nos recuerdan al mencionado *Collado de la Lumbre* (Gátova, Valencia), y su confusión por *Cumbre*⁶². Curiosos se nos muestran algunos otros como *Cuerno de la Cumbre* (Zafrilla, Cuenca).

Cierto valor colectivo parecería recogerse en *Sierra de las Cumbres* (Santa Ana la Real, Huelva; Grazalema, Cádiz), pero no se debe pensar que el término genérico y el específico de un topónimo han de ir siempre en sintonía. Resulta dudoso cuando menos en *Serra de la Cumbre* (Monóvar, Alicante).

Otros, como *Era de la Cumbre* (Arroyo de la Luz, Cáceres; Romangordo, Cáceres), *La Era de la Cumbre* (Villanueva de la Sierra, Cáceres), *Dehesa de las Cumbres* (Casillas de Coria, Cáceres), *Pinares de la Cumbre* (Toril y Masegoso, Teruel), *Campillo Cumbres* (Caravaca de la Cruz, Murcia), *Pozo de las Cumbres* (Valencia de Alcántara, Cáceres), o incluso *Llano de las Cumbres* (Medinaceli, Soria; Bezas, Teruel) y *La Llana de las Cumbres Altas* (Aguilar de Campoo, Palencia), hacen uso igualmente del orónimo aquí tratado como referencia especificadora e identificativa.

Finalmente destacamos algunos topónimos en los que la *cumbre* se constituye en referencia posicional, como *Tras de la Cumbre* (Mata de Alcántara, Cáceres; Fuembellida, Guadalajara). *Trascumbrico* (San Vitero, Zamora) podría entrar también aquí. Hay, por otro lado, en el

61 *Cumbre* lleva el artículo masculino (*el Cumbre*), como ya se ha visto en otros muchos topónimos zamoranos. Aunque se halla en la provincia de Salamanca, la de Zamora está muy cerca.

62 El hecho de ser *Cumbre* un término más común entre orónimos ayudaría a la confusión.

La *cumbre* de los topónimos hispánicos, paradigma de los *toporotopónimos*

NGBE un *Cumbre tras da Serra* (Puentes de García Rodríguez –gall. As Pontes de García Rodríguez–, La Coruña⁶³), que en el MTN25 0008-3 aparece escrito, sin embargo, como *Cumbre de Tras da Serra*; se hace evidente, en todo caso, que ahí *Cumbre* no forma parte del topónimo –gallego–, sino que es un genérico postizo añadido⁶⁴.

4 DERIVADOS DE ‘CUMBRE’, GENTILICIOS, NOMBRES POBLACIONALES E HIDRÓNIMOS

Entre las formas derivadas de *cumbre* que aparecen en los topónimos recogidos en el NGBE destacan los nombres relacionales o colectivos *cumbral* y *cumbrera* –también *cumbrero*, en masculino–. Hallamos así *Cumbral* (Riello, León), *Cantu Cumbral* (Caso, Asturias), *El Cumbral* (Chozas de Canales, Toledo), *Cumbreras* (Aznalcóllar, Sevilla), *Las Cumbreras* (Torredonjimeno, Jaén), *Alto de las Cumbreras* (Cabrejas del Pinar, Soria), *El Cumbrero* (Villarroya, La Rioja; Pradejón, La Rioja; Cárcar, Navarra; Sartaguda, Navarra), *Cumbrero* (San Román de Cameros, La Rioja), *Cumbreros* (Villar del Río, Soria), *Los Cumbreros* (Ausejo, La Rioja), *Cerrillo Cumbrero* (Marmolejo, Jaén). En todos estos casos el derivado se muestra como específico y no como genérico, y, si bien se señala que su valor como apelativo viene a corresponderse con el “etimológico” de *cumbre* (‘caballete, línea del tejado’)⁶⁵, en toponimia prevalece el sentido oronímico que asimismo manifiesta la base. Lo

63 Como se había anunciado en una nota anterior, para la localización de los topónimos se cita entre paréntesis el municipio (o bien *concello* o concejo) en el que se encuentra mediante su denominación en castellano junto al nombre de la provincia a la que pertenece. Cuando el nombre del municipio en castellano no es oficial ni coincide con él, se añade entre guiones el endónimo oficial correspondiente para una inequívoca identificación. Quizás convenga insistir en que el uso de exotopónimos normalizados en las lenguas, allí donde no se requiera el nombre oficial, es siempre apropiado; por eso se hace cada vez más necesaria una normalización de los exotopónimos en las diferentes lenguas. Cfr. García Sánchez (2017: 260-262; 2018: 517-520; 2019: 71-74). En esa línea se sitúa el *Nomenclàtor mundial* que se está elaborando para el catalán.

64 Vid. Castillo Gil (2020: 76-78) respecto de la adición de un genérico postizo.

65 El DLE (s. v. *cumbrera*) da como quinta y última acepción la de ‘cumbre, cima de un monte’, pero antepone las de ‘parhilera’, ‘dintel’ y ‘caballete’. Esta última es la única que ofrece para *cumbral* (cfr. DLE, s. v.). Vid., además, los valores coincidentes con ‘viga más alta del tejado’ y ‘cima de la casa’ apuntados en el LLA (s. v. *cumbre*) para *cumbral*

mismo parece suceder con los zamoranos *El Cumbrío* (Pedralba de la Pradería, Zamora)⁶⁶ y *Peñas Cumbrío* (Ferrerías de Abajo, Zamora)⁶⁷.

Los derivados diminutivos, que también se dan con profusión, no parecen mostrar dudas en su motivación: *La Cumbrilla* (Santa Cruz de Tenerife, isla de Tenerife), *Las Cumbrillas* (Villanueva del Duque, Córdoba), *La Cumbrita* (Guía de Isora, isla de Tenerife), *La Cumbrecita* (Las Navas del Marqués, Ávila; El Paso, isla de La Palma; Valverde, isla de El Hierro⁶⁸), *La Cumbrecilla* (Berrocal, Huelva), *Las Cumbrecillas* (Torrecampo, Córdoba; Santiago-Pontones, Jaén⁶⁹). Por su parte, *El Cumbrón* (Cabezas del Villar, Ávila) y *Cumbrones* (Olivenza, Badajoz)⁷⁰, con sufijo *-ón*, no tienen que verse necesariamente como aumentativos en origen, pues es conocida la condición diminutiva de este sufijo en toponimia⁷¹.

Por otro lado, *El Cumbreño* (Burguillos del Cerro, Badajoz) no es ya un orónimo, pues esa derivación se ha de corresponder con la del gentilicio de una de las cercanas poblaciones onubenses que han tomado el orónimo –o *toporotopónimo*– *cumbre* en su denominación, si es que no lo es de la localidad cacereña de La Cumbre, que asimismo tiene como gentilicio esa forma. Esto nos lleva ahora a señalar e identificar los topónimos poblacionales a los que *cumbre* ha dado lugar. Y aquí tenemos,

y *cumbrera*. Vid. asimismo Gordón Peral (1988: 88) respecto del posible arcaísmo de *cumbrera* con el valor de ‘cumbre’.

66 Nótese, no obstante, que García López y Boyano Andrés (2002: 78) recogen, precisamente, «el *cumbriu*» con el valor de ‘viga cimera del tejado’ en el vocabulario de la inmediata localidad de Santa Cruz de Abanes.

67 Aparece sin tilde tanto en el NGBE como en el MTN25 0307-3, y ubicado en el extremo suroeste del término municipal de Ferreras de Abajo. Junto a él, ya en término de Ferreras de Arriba, se halla uno de los *Cumbre Alta* antes mencionados.

68 *La Cumbrecita*, en la isla del Hierro, es una elevación alargada que sirve de límite a la meseta del Nidafe respecto de la vertiente del sureste. Téngase en cuenta lo ya dicho sobre el uso de *cumbre* y sus derivados en Canarias. Vid., además, Trapero (1999: 200-201).

69 Aparece también ubicado en el municipio jiennense de Hornos.

70 Se halla al oeste de la población de Olivenza. No lo recoge Castaño Fernández (2004b), quien, en cambio, sí hace referencia al triplemente tautológico *Cerro Rocha Cumbrera*, situado al sureste y muy próximo a Táliga.

71 Cfr. García Sánchez (2008: 1313; 2015: 2243). Vid. asimismo Pharies (2002: 430).

La *cumbre* de los topónimos hispánicos, paradigma de los *toporotopónimos* en efecto, al cacereño *La Cumbre*⁷², así como a los onubenses *Cumbres de San Bartolomé*⁷³, *Cumbres de Enmedio* y *Cumbres Mayores* –en su origen también *Cumbres Altas*–, que forman una misma correlación⁷⁴. Sin duda esas cuatro son las localidades de más renombre, si bien todavía cabe citar otras como la tinerfeña *Casas de La Cumbre*⁷⁵ o *El Cumbreño* (Carboneras, Almería). La pedanía de *Sosas del Cumbrial* (Riello, León) recibe como complemento toponímico el *Cumbrial* leonés visto antes.

No es raro en modo alguno que este orónimo se tome también como denominación de urbanizaciones de nueva creación, pues, aparte de lo que pueda haber de base motivadora real, no deja de tratarse de un nombre de evocación atractiva, que sugiere una situación elevada y meliorativa. *Las Cumbres* es, de esta manera, el nombre de una urbanización en Huércal de Almería y de otra en Gandía (Valencia). En esta línea se ha de incluir un campamento con el nombre de *Cumbres Alegres* (Benifallim, Alicante). *Las Cumbrecillas*, nombre de un barrio en Gáldar (isla de Gran Canaria), sería otro ejemplo más.

Hay asimismo una urbanización –de nombre nada antiguo ni tradicional, por tanto– denominada *Villacumbres del Moncayo* (Añón de Moncayo, Zaragoza), cuya univervación en el primer componente (*Villacumbres*) no se debe a una elipsis desde un supuesto *Villa (de las) Cumbres*, sino que vendría ya dada por el nombre moderno. Ese tipo de composición univervbal a la que tienden los topónimos no es muy habitual con *cumbre* y solo la hallamos junto a *valle*, que se presta bien en su forma apocopada a esos compuestos: *Valdecumbre* (Puertas, Salamanca).

Más allá de los orónimos con *cumbre* que han pasado a la toponimia de poblaciones, son asimismo de interés los que han llegado a la hidronimia. Aquí debemos mencionar en especial *Arroyo de Cumbres* (Cumbres

72 El nombre incluye el artículo oficialmente desde 1857; con anterioridad era solamente *Cumbre*. Cfr. Ministerio de Administraciones Públicas (2008: 77). La motivación del topónimo es clara, pues la población se asienta en la cima de una meseta.

73 El nombre prácticamente se repite, aunque mantenido como orónimo a 100 km al este, en la provincia de Badajoz: *Las Cumbres de San Bartolomé* (Fuente del Arco, Badajoz).

74 Los tres topónimos dan nombre a sendos municipios sucesivos y próximos a la Raya fronteriza con Portugal, de la que es inmediato Encinasola.

75 Conocido también solo por *La Cumbre*, es el núcleo de población de Santa Cruz de Tenerife situado a mayor altitud.

Mayores, Huelva), pues el nombre del arroyo recoge el la población de *Cumbres* (*Mayores*); esto es, el orónimo inicial, convertido en nombre poblacional, ha pasado finalmente también a la hidronimia⁷⁶.

Hay, además, otros muchos hidrónimos como *Arroyo de la Cumbre* (Losar de la Vera, Cáceres; Zafrilla, Badajoz), *Arroyo de las Cumbres* (Tierra de Campos, Zamora), *Arroyo de Cumbral*⁷⁷ (Riello, León), *Canal de la Cumbre* (San Bartolomé de Tirajana, isla de Gran Canaria), *Laguna de las Cumbres* (Malladas, Cáceres), *Manantial de los Cumbres*⁷⁸ (Santiz, Salamanca), *Fuente de la Cumbre* (Bañobárez, Salamanca), *Fuente del Cumbre* (Camaleño, Cantabria), *Fuente de las Cumbres* (Sabiánigo, Huesca), *Manantial de la Cumbre* (Trucios, Vizcaya), *Charca de las Cumbres* (Hinojal, Cáceres), *Río del Cumbreiro* (Calahorra, La Rioja)⁷⁹. La relevancia de la altura y la verticalidad de las cumbres destacan aún más cuando tienen al pie un río o un arroyo, que pueden haber surgido también en ellas mismas.

5 LOS COGNADOS DE ‘CUMBRE’ EN EL NOROCCIDENTE PENINSULAR

La forma gallego-portuguesa y asturiana correspondiente al cast. *cumbre* es *cume*⁸⁰, y esta se encuentra en varios topónimos gallegos y asturianos como genérico: *Cume de San Cibrao* (La Bola –gall. A Bola–, Orense), *Cume da Pena Longa de Pintos* (Pontevedra), *Cume do Cabaleiro* (Valle de Oro –gall. O Valadouro–, Lugo), *Cumes do Outeiro* (Chandreja de Queija –gall. Chandrexa de Queixa–, Orense); y también como específico: *El*

76 Llama, además, la atención el nombre de otro hidrónimo inmediato: *Arroyo del Sillo de Cumbre de Cumbres*.

77 Ya hemos visto que el orónimo ha servido también de complemento toponímico en el nombre de una entidad poblacional.

78 De nuevo el masculino (*los Cumbres*) en la provincia de Salamanca, en el límite con la de Zamora.

79 Ya se ha señalado como orotopónimo simple *Cumbreiro*. Aquí lo tenemos dando nombre al río y convertido, por tanto, en hidrotopónimo.

80 Según el DELLA (s. v. *cumbre*, *el* y *cume*), la forma *cume* es común en el oeste y centro de Asturias, mientras *cumbre*, que se puede tomar también como resultado castellanizante, se ve como forma antigua en el este. El LLA (s. v. *cumbre*) señala, por su parte, que *cume* se da en León en la parte del Bierzo de habla gallega y en el noroccidente.

La *cumbre* de los topónimos hispánicos, paradigma de los *toporotopónimos*

Cume (Somiedo, Asturias), *Alto del Cume* (Lena, Asturias), *Alto do Cume* (Negreira, La Coruña).

Muy interesante es el topónimo *U Cumi* (Eljas, Cáceres), que curiosamente aparece en el NGBE –porque así está en el mapa MTN25 0573-3– como *El Cumen*. Tal como se indica en García Sánchez (2022), *cumi* es la forma propia de la *fala*⁸¹, semejante a *cume* en gallego y portugués, y equivalente a *cumbre* en castellano⁸². La “variante” *cumen*, con que se presenta el topónimo en el mapa y en el nomenclátor y que nadie conoce allí por ese nombre, es una aparente adaptación castellanizante –evidente si tenemos en cuenta el artículo *El*– que no ha llegado a *cumbre*, pues se ha optado por una simple “regularización” del final vocálico con adición consonántica (-n). Esa adaptación (*El Cumen*), que seguramente se deba a no haber identificado la forma *cumi* como equivalente de *cumbre* –pues entonces se habría adoptado la palabra castellana– cumple al menos la función de no hacerla reconocible como propia de la *fala* y de no ser percibida como ajena a la fonética del castellano. Lo curioso es que, mediante esa particular adaptación⁸³, el topónimo se ha aproximado a un étimo que apenas se había tomado en consideración hasta ahora para *cumbre* y todos sus cognados: el lat. CACUMEN, ocultado por el admitido “oficialmente”, el lat. CŪLMEN, CULMĪNE(M)⁸⁴.

Por otro lado, en Galicia y Asturias –y en algún caso en León– también vemos topónimos que contienen derivados de *cume*: *El Cumal* (Grado, Asturias; Teverga, Asturias), *Colláu la Cumal* (Quirós, Asturias)⁸⁵,

81 Ya aclaramos antes que la *fala* es una variedad romance, con base en el gallego-portugués medieval, hablada en tres pueblos del extremo noroccidental de la provincia de Cáceres. El artículo *U* (= ‘el’) es característico de Valverde del Fresno y Eljas mientras que *O* lo es de San Martín de Trevejo.

82 En el término de Valverde del Fresno se sitúa el ya citado en este trabajo *Cumbris Ubinas*, con una forma *cumbri*, que también vemos reflejada en la toponimia del vecino El Rebollar salmantino: *La Cumbri*. Cfr. LLA (s. v. *cumbre*).

83 Conviene remarcar, en todo caso, que esa forma *cumen* no es desconocida en el ámbito asturleonés, pues tanto el DELLA (s. v. *cume*, *el*) como el LLA (s. v. *cumbre*) la recogen en el concejo asturiano de Somiedo.

84 Como también dejamos dicho más arriba, toda esta cuestión etimológica se abordará con mayor profundidad y detalle en un próximo trabajo.

85 También aparece como *Pico La Cumal* en el NGBE. En TopAst (s. v. *El Cumal*) se menciona como *Picu'l Cumal*; ahí se señala, además, que el asturiano *cumal* ‘línea de las

Cumales (Teverga, Asturias), *Los Cumales* o *Alto de Cumales* (Somiedo, Asturias; Cabrillanes, León), *El Cumeiro* (Allande, Asturias). La presencia de yod epentética⁸⁶ está muy extendida entre este tipo de topónimos: *El Cumial* (Cangas del Narcea, Asturias), *Alto do Cumial* (Orense), *O Cumial* (Calvos de Randín, Orense)⁸⁷, *Os Cumiales* (Fornelos de Montes, Pontevedra), *(Monte de) Cumiar* (Ponteareas –gall. Ponteareas–, Pontevedra), *A Cumieira*⁸⁸ (Las Nieves –gall. As Neves–, Pontevedra⁸⁹; Manzaneda, Orense; Muíños –gall. Muíños–, Orense; Puebla de Trives –gall. A Pobra de Trives–, Orense), *Alto da Cumieira* (Calvos de Randín, Orense), *Lombo da Cumieira* (Laza, Orense), *Cumieiras* (Pastoriza –gall. A Pastoriza–, Lugo).

Estas formas (top)oronímicas asimismo han pasado a denominar poblaciones. Es el caso de *O Cume* (La Cañiza –gall. A Cañiza–, Pontevedra), *(O Castro de) Cumeiro* (Villa de Cruces –gall. Vila de Cruces–, Pontevedra) y *O Cumial* (Cervantes, Lugo)⁹⁰. Conviene advertir que las poblaciones gallegas de *Cumbráns* (Mazaricos, La Coruña) y *Cumbraos* (Monterroso, Lugo), en cambio, no hallan su motivación en *cumbre*, sino en la procedencia de sus antiguos pobladores –mozárabes–, al tratarse, en realidad, de un gentilicio (**conimbrianos*) de la portuguesa *Coímbra*⁹¹. El orónimo *Monte de Cumbraos* (Monterroso, Lugo) lo es por *monte* y no por el complemento específico, que naturalmente hace referencia a la población homónima; sigue sin haber ahí ninguna ‘cumbre’. Por último, el topónimo aranés *Cumedan*, que se repite en los

cumbres’ es palabra de buen uso, pues muchas veces con ella se alude a la divisoria de tierras o de pastos de montaña.

86 Cfr. LLA (s. v. *cumbre*), donde la yod epentética se ve en formas como *cumio*, *cumbrial*...

87 Es este otro topónimo situado junto a la Raya entre España y Portugal.

88 *Cumieira* es también el nombre elegido para una publicación filológica periódica de la Universidad de Vigo: <http://webho3.webs.uvigo.es/cumieira-cadernos-de-investigacion-da-nova-filoloxia-galega/> (consulta: 15-3-2021).

89 Catalogado como “población” en el NGBE.

90 Los topónimos próximos a la población de *O Cumial* (Cervantes, Lugo) aparecen con la denominación de *Comeal* (*Penas do Comeal*, *A Campa do Comeal*, *Val do Comeal*). Así, en el MTN25 0125-4.

91 Cfr. Cabeza Quiles (2008: 396), quien incide en la diferente terminación, según el área dialectal, de los dos topónimos: *-áns*, propia del gallego occidental, y *-aos*, del gallego central.

La *cumbre* de los topónimos hispánicos, paradigma de los *toporotopónimos* hidrónimos *Arriu de Cumedan* y *Estanh de Cumedan*, nada tiene que ver tampoco aquí. Se trata de un compuesto cuyo étimo es el lat. CUBILE MED(I)ANUM⁹².

6 CONCLUSIONES

Cumbre es un término que abunda, por su carácter vivo y transparente, en la toponimia española –peninsular e insular canaria–, si bien, precisamente por ese mismo carácter, a menudo no resulta claro si forma parte efectivamente del topónimo o lo acompaña como genérico omitible, postizo o sustituible. Esa dificultad es especialmente palpable en el *Nomenclátor Geográfico Básico de España* (NGBE), la fuente que, sin embargo, hemos utilizado para obtener el corpus toponímico general de nuestro estudio, por ser la más amplia, extensiva y accesible para el conjunto de España. Este nomenclátor se nutre fundamentalmente de las formas toponímicas representadas en la cartografía del Instituto Geográfico Nacional, que, aunque nos consta que contiene errores –y aquí hemos expuesto algunos–, nos ha permitido realizar una primera aproximación a los *toporotopónimos* –así hemos llamado a los topónimos con referencia oronímica en lo más alto– que incluyen la voz *cumbre*, sus derivados o sus cognados, y analizar algunas de sus características, como, por ejemplo, con qué otros elementos aparecen y a qué valor o motivación suelen responder.

Hemos podido comprobar así que la forma castellana *cumbre* y sus cognados románicos, como el gall. y ast. *cume*, están presentes especialmente en la toponimia del occidente peninsular, de manera que son las provincias que lindan con Portugal aquellas en las que más topónimos “encumbrados” encontramos. Sin duda es Huelva la que se sitúa en lo más alto de la *cumbre*, en la cima, en la cúspide de esta particular distribución, con una llamativa profusión de ejemplos, algunos incluso como nombres de poblaciones. Sirva como muestra que solo en una comarca como la del Andévalo, una de las seis de la provincia onubense, se han recogido hasta treinta y dos topónimos con el componente *Cumbre*. No deja de tener interés, por su parte, que varios

92 Cfr. OC (V 242, s. v. *Medan*), donde se menciona el *Barranc y Bordes de Cumedan*.

de ellos se ubiquen pegados a la Raya fronteriza con Portugal y que casi constituyan la misma línea.

Hemos apuntado, además, la posibilidad de que *cumbre* y sus cognados tengan otro étimo diferente del que tradicionalmente se les ha asignado (el lat. CŪLMEN), pues creemos plausible que el lat. CACUMEN haya estado en su origen y haya participado en su formación. A la espera de otro trabajo que desarrolle esta hipótesis, creemos haber cumplido al menos con el objetivo de ofrecer una panorámica general sobre este topónimo primario, y abrir y plantear cuestiones en torno a su presencia en la toponimia hispánica. Glosando libremente a Nebrija, y jugando de nuevo con las palabras, podemos mantener que, aunque haya estado nuestra toponimia tanto en la *cumbre*, no hay por qué temer más el descendimiento de ella que esperar la subida. Siguen quedando muchas cumbres que subir y alcanzar.

Agradecimientos

Este trabajo se inserta en el marco del proyecto Frontera hispano-portuguesa: personas, pueblos y palabras (FRONTESPO-3P), financiado por FEDER/Ministerio de Ciencia, Innovación y Universidades-Agencia Estatal de Innovación (2019-2022), ref. RTI2018-095899-B-I00.

Referencias bibliográficas

- Cabeza Quiles, F. 2008. *Toponimia de Galicia*. Vigo: Editorial Galaxia.
- Castaño Fernández, A. M. 2004a. *Los nombres de Extremadura. Estudios de toponimia extremeña*. Mérida: Editora Regional de Extremadura.
- Castaño Fernández, A. M. 2004b. *Nombres de frontera. Estudio toponímico de Olivenza y Táliga*. Badajoz: Diputación de Badajoz.
- Castilla Arroyo, A. V. 2016. *Estudio histórico-lingüístico de los nombres de lugar de la comarca del Andévalo (Huelva)*. Sevilla: Universidad de Sevilla. Tesis doctoral inédita. Disponible en línea: <https://idus.us.es/handle/11441/34807> (consulta: 15-3-2021).
- Castillo Gil, J. 2015. El genérico autóctono *mas* y el genérico postizo “masía” en la toponimia oral, histórica y cartográfica de Puertomingalvo (Gúdar-Javalambre, Aragón). *Onomàstica. Anuari de la Societat*

- La *cumbre* de los topónimos hispánicos, paradigma de los *toporotopónimos* d'Onomàstica 1, 35-87. Disponible en línea: <https://www.raco.cat/index.php/Onomastica/article/view/369702> (consulta: 15-3-2021).
- Castillo Gil, J. 2020. La principal aportación del mapa *Puertomingalvo - La Peñagolosa Aragonesa* a la cartografía y a la onomástica: el reconocimiento de 'malas prácticas' en la rotulación del Mapa Topográfico Nacional (MTN 592 y 569). *Onomàstica. Anuari de la Societat d'Onomàstica* 6, 59-92. Disponible en línea: <https://www.raco.cat/index.php/Onomastica/article/view/377538> (consulta: 15-3-2021).
- DCECH = Corominas, J. y J. A. Pascual. 1980-1991. *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*. Madrid: Gredos, 6 vol.
- DECLC = Coromines, J. 1980-1995. *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Barcelona: Curial Edicions Catalanes, La Caixa, 9 vol.
- DELLA = García Arias, X. L. 2018. *Diccionariu etimolóxicu de la Llingua Asturiana. Tomu II (C-D)*. Uviéu: Universidá d'Uviéu, Academia de la Llingua Asturiana.
- DLE = Real Academia Española. 2014. *Diccionario de la lengua española*. 23ª ed. Madrid: Espasa-Calpe. Disponible en línea: <https://dle.rae.es/> (consulta: 15-3-2021).
- García López, D. y R. Boyano Andrés. 2002. Toponimia menor del noroeste de la provincia de Zamora (3). Santa Cruz d'Abranes (con notas sobre el machecu curixegu). *Lletres asturianes* 79, 63-84.
- García Sánchez, J. J. 2002-03. El elemento prefijal *sub* (> *so*) en toponimia. Reconsideración de su valor. *Archivum* 52-3, 159-95. Disponible en línea: <https://reunido.uniovi.es/index.php/RFF/article/view/95> (consulta: 15-3-2021).
- García Sánchez, J. J. 2007. *Atlas toponímico de España*. Madrid: Arco Libros.
- García Sánchez, J. J. 2008. Derivación sufijal propiamente toponímica en los nombres de lugar hispánicos. *Actas del VII Congreso Internacional de Historia de la Lengua Española*, ed. C. Company Company y J. G. Moreno de Alba, II: 1301-17. Madrid: Arco Libros.
- García Sánchez, J. J. 2014. Un impulso a la toponimia española centropeninsular: el proyecto de investigación *Toponimia de Castilla-La Mancha: provincia de Cuenca*. En *El noms en la vida quotidiana. Actes del XXIV Congrés Internacional d'ICOS sobre Ciències Onomàstiques*,

- ed. J. Tort i Donada y M. Montagut i Montagut, 1173-82. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Biblioteca Tècnica de Política Lingüística, 11, Annex. Comunicacions.
- García Sánchez, J. J. 2015. La variedad sufijal, especialmente la diminutiva, en la toponimia conquense. *Actas del IX Congreso Internacional de Historia de la Lengua Española*, ed. J. M. García Martín, II: 2239-50. Madrid / Fráncfort del Meno: Iberoamericana / Vervuert.
- García Sánchez, J. J. 2017. La toponimia en el periodismo español de información y divulgación científica. *La configuración lingüístico-discursiva en el periodismo científico*, eds. L. A. Hernando Cuadrado y J. Sánchez Lobato, 251-78. Madrid / Fráncfort del Meno: Iberoamericana / Vervuert.
- García Sánchez, J. J. 2018. (Exo)toponimia española de frontera: ideología e interacción en el entorno de la Raya. *Aspectos actuales del hispanismo mundial. Literatura – Cultura – Lengua*, ed. C. Strosetzki, II: 509-21. Berlín: De Gruyter. DOI: <https://doi.org/10.1515/9783110450828-098>.
- García Sánchez, J. J. 2019. La Toponimia, una rama de la Onomástica con entidad propia. *Moenia* 25. Especial Onomástica: lingüística y descripción, coords. E. Bajo Pérez y C. García Gallarín, 63-78. Disponible en línea: <https://revistas.usc.gal/index.php/moenia/article/view/6049> (consulta: 15-3-2021).
- García Sánchez, J. J. 2022. El patrimonio toponímico de la Raya entre España y Portugal. *Estudis Romànics* 44, en prensa.
- García-Hernández, B. 1980. Recensión de André, J., *Les mots à redoublement en latin*, Paris: Klincksieck. *Emerita* 48, 2, 325-7.
- Gargallo Gil, J. E. 1999. *Las hablas de San Martín de Trevejo, Eljas y Valverde del Fresno. Trilogía de los tres lugares*. Mérida: Editora Regional de Extremadura.
- Gordaliza Aparicio, F. R. 2016. *Raíces ibéricas y toponimia de Palencia*. Palencia.
- Gordón Peral, M.ª D. 1988. *Toponimia de la sierra norte de Sevilla*. Estudio lexicológico. Sevilla: Universidad de Sevilla.
- LLA = Le Men, J. *Léxico del leonés actual*. León: Cátedra de Estudios Leoneses [versión en línea: <https://lla.unileon.es>] (consulta: 15-3-2021).

La *cumbre* de los topónimos hispánicos, paradigma de los *toporotopónimos*

- Llorente Maldonado de Guevara, A. 2003. *Toponimia salmantina*. Salamanca: Diputación Provincial de Salamanca.
- Ministerio de Administraciones Públicas. 2008. *Variaciones de los municipios de España desde 1842*. Madrid: Ministerio de Administraciones Públicas. Secretaría General Técnica. Disponible en línea: https://www.hacienda.gob.es/Documentacion/Publico/SGT/CATALOGO_SEFP/100_Variaciones-INTERNET.pdf (consulta: 15-3-2021).
- NGBE = *Nomenclátor Geográfico Básico de España*. Madrid: Instituto Geográfico Nacional [versión en línea: <http://www.ign.es/ngbe/Gazetteer.html>] (consulta: 15-3-2021).
- OC = Coromines, J. 1989-1997. *Onomasticon Cataloniae*. Barcelona: Curial Edicions Catalanes / La Caixa, 8 vols. Disponible en línea: <https://oncat.iec.cat/> (consulta: 15-3-2021).
- Pharies, D. 2002. *Diccionario etimológico de los sufijos españoles y de otros elementos finales*. Madrid: Gredos.
- Riesco Chueca, P. 2018. *Toponimia de la provincia de Zamora. Panorámica documental, comparativa y descriptiva*. Zamora: Diputación Provincial de Zamora, Instituto de Estudios Zamoranos “Florián de Ocampo”.
- TopAst = García Arias, X. L. *Toponimia asturiana. El porqué de los nombres de nuestros pueblos*. Oviedo: Editorial Prensa Asturiana [versión en línea: <https://mas.lne.es/toponimia/>] (consulta: 15-3-2021).
- Trapero, M. 1999. *Diccionario de toponimia canaria. Léxico de referencia oronímica*. Las Palmas de Gran Canaria: Gobierno de Canarias / Fundación de Enseñanza Superior a Distancia de Las Palmas de Gran Canaria, UNED.
- Trapero, M. y E. Santana Martel. 2016. *Toponimia de las Islas Canarias*. Las Palmas de Gran Canaria: Universidad de Las Palmas de Gran Canaria [versión en línea: <https://toponimiacanarias.ulpgc.es>] (consulta: 15-3-2021).
- Trapero, M. y E. Santana Martel. 2018. *Diccionario de toponimia de Canarias: los guanchismos*. Santa Cruz de Tenerife: Ediciones Idea, 3 vol.
- Valverde Gómez, J. A. 2009. *Anotaciones al Libro de la Montería del rey Alfonso XI*, ed. J. A. de la Fuente Freyre. Salamanca: Universidad de Salamanca.

Researching place name politics in multilingual areas: experiences and challenges

Přemysl Mácha

Institute of Ethnology of the Czech Academy of Sciences

macha@eu.cas.cz

Uršula Obrusnik

University of Aberdeen

ursula.obr@gmail.com

Abstract: The article provides a critical overview of a research project that examines the politics of place naming and the use and perception of bilingual signs in minority areas. It offers a summary of the principal theoretical perspectives and methodological approaches used in the project, and highlights the challenges encountered during the study. The article seeks to help researchers design their own projects on place name politics and the role of place names in space-related identity building.

Key words: Place names, Těšín region, minorities, bilingual signs

A propòsit de les polítiques de tractament dels noms de lloc en àrees multilingües: experiències i reptes

Resum: L'article proporciona una visió crítica d'un projecte de recerca centrat en la política de la denominació de lloc i l'ús i la percepció de signes bilingües en àrees minoritàries. Es resumeixen les principals perspectives teòriques i els enfocaments metodològics utilitzats en el projecte, inclosos els reptes que es tenen durant la investigació. Aquest article pot ajudar els investigadors a dissenyar els seus propis projectes sobre la política de noms de lloc i el paper dels topònims en la creació d'identitats relacionades amb l'espai.

Paraules clau: Topònims, regió de Těšín, minories, signes bilingües

1 INTRODUCTION

Between 2016 and 2019 we have carried out a systematic study of the politics of (bilingual) place naming in the Těšín region in north-eastern Czechia. The Těšín region, also referred to locally as *Zaolzie*,¹ is unique because it is the only region in Czechia where a national minority (in this case Polish) possesses and exercises its right to bilingual signs and the use of a minority language in official communication. The appearance of bilingual signs in the public space of the Těšín region in the last fourteen years has generated heated controversies which have laid bare the intimate links between place names, language and identity. In our research, we have sought to understand these links and to interpret them in the broader context of the role of place names in placemaking, in the formation of ideas of self and home, and in historical and current ethnic relations.

However, this is not a standard article in which we present our research findings. Rather, we wish to present *findings about our research*. In what follows, we discuss the theoretical background to the project, the methodological approaches we decided to adopt and the principal challenges we encountered during our research. Although we have acquired a wealth of empirical data, it unfortunately goes well beyond the scope of this paper to present even a small part of our findings – we kindly refer the reader to other publications which have, and will, come out of this project². Here, we prefer to reflect critically on our theoretical assumptions, methodological decisions and the research steps taken in the hope that our experience may serve as inspiration for how (not) to conduct further research on similar topics. The project formed part of a

¹ *Zaolzie* is a term widely used by the Polish minority in the Těšín region to refer to their “homeland”. It is a disputed term, not necessarily shared and used by the local Czech population, because it is associated with the historic territorial claims of Poland and past irredentist tendencies from the Polish side. Literally, it means “region beyond the Olza River”. However, this is not geographically correct since the Olza begins in Poland, runs through the Czech interior and only in its last section does it partially form the international border between Czechia and Poland. Facts have rarely mattered in politics, though.

² See e.g. Mácha et al. 2018, Jordan 2018, Jordan et al. 2021.

larger collaborative study with colleagues from Austria³ but due to limited space we only focus on the problems and issues that emerged in the Těšín region.

2 THEORETICAL BACKGROUND

The theoretical perspective we adopted drew on place name research in anthropology and geography. Our interest in place names stemmed from their capacity to act as expressions, ingredients and means of space-related identity construction (Jordan 2009). We were therefore interested in place names not as labels or linguistic objects but as bearers of social meaning, mediators of social relations, and expressions of social struggles and relations of power. To put it briefly, we were interested in both the poetics as well as politics of place naming.

Place names have become an important topic for both anthropological and geographic research following the influential works of Basso (1988) and Tuan (1991), respectively. Both authors, although writing from different disciplinary positions, emphasized the importance of place names for establishing and facilitating the intimate relationship between people and the space they occupy. According to Basso (1996, 34), we live in a place-world in which we make sense of our lives through the places we occupy and the place names we use and share: “Knowledge of places is therefore closely linked to knowledge of the self, to grasping one’s position in the larger scheme of things, including one’s own community, and to securing a confident sense of who one is as a person.”

We drew on both Basso and Tuan to conceptualize the poetic quality of names as they become expressions of truth, beauty and goodness (Kearney & Bradley, 2009). As such they may elicit strong emotions and cannot be arbitrarily changed (Radding & Western 2010; Kearns & Berg 2002) – be it by renaming, translation, transcription, pronunciation or standardization – without something fundamental about the name and the place it refers to being lost. Indeed, as one informant told us

3 The politics and poetics of toponymy, identity and place in multilingual areas. A comparative study of Carinthia (Austria) and the Tesin area (Czechia), <http://tesinsko.osu.cz>

in an interview conducted in the local dialect (see more on methods below): “Names should be written down as our ancestors used them. Our ancestors deserve that we continue to use the dialectal names and not corrupt them. It would not be fair to them.”⁴

However, as there is rarely universal agreement on the definition of these fundamental values, place names also acquire an inevitable political dimension. There is never just one set of place names and one set of associated interpretations for a given settlement or area. As Krško (2013), Lábus and Vrbík (2018) and our own research (David & Mácha 2014) have shown, in any given place there are always multiple toponymic registers related to social group memberships that only partially overlap. Factors such as age, gender, ethnicity, religious affiliation and profession influence our knowledge of, and preference for, toponymic variants. Parallel toponymic registers may coexist peacefully or they may come into conflict, depending on the degree of politicization of particular names.

In consequence, place names are not politically neutral but are always embedded in claims over territory and assertions of power over space. However, the relationship between toponymy and power is never straightforward. A number of studies, adopting what is sometimes referred to as the critical toponymies approach (Berg & Vuolteenaho 2009; Rose-Redwood et al. 2010), have shown the complexity of links between place names and politics. This approach argues for a shift in the object of research from the effect (place names) to the process of naming itself. Place naming is thus seen as a social and political practice and as a form of placemaking. It is an ongoing and contested social process that can be understood as a set of performative actions (Rose-Redwood 2008). A number of different human and non-human actors – including private individuals, home owners, public institutions, politicians, businesses, media, NGOs, tourist organizations, minority organizations, national place name commissions, place name standardization boards, legislative bodies, sign posts, fonts, materials, sign makers, maps, graffiti, buildings, local geography, historical monuments, linguistic landscapes, etc. – become involved in this process at different scales. Here, we have

4 Woman, 53 years old, Polish, from Bystřice nad Olší.

drawn on the critical toponymies approach to conceptualize the political dimension of names.

Although we based our theoretical framework on existing understandings of toponymy, we believe our research to be novel in several respects. Historically, we may identify two principal approaches to place name studies in anthropology and geography. The first, more characteristic of anthropology and some cultural geography studies, is an interest in the poetic and existential character of place names in rural, indigenous contexts (see e.g. Basso 1988, 1996; Jett 1997; Thornton 1997). Here, participatory research methods and long-term fieldwork are the main methods of data collection. The second approach prevailing in geographical studies focuses on the political dimension of place names. A number of very interesting case studies have appeared in the last two decades that critically analyze the use of toponymy in (post) colonial settings (e.g. Nash 1999; Herman 1999), as tools in nation-building (e.g. Cohen & Kliot 1992; Yeoh 1996; Azaryahu & Golan, 2001) or as strategies of legitimizing political regimes (e.g. Horsman 2006). A particular attention within critical place name studies has been paid to commemorative street names in diverse historical, geographical and political contexts (e.g. Azaryahu 1996; González Faraco & Murphy, 1997; Alderman & 2000; Light 2004; Gill 2005; Palonen 2008; Šakaja & Stanić 2011; Bucher et al. 2013). What these studies have in common is an excessive, or even exclusive, reliance on official maps and documents as their principal sources of information, at the expense of archival and qualitative research data, such as interviews and questionnaires. In our project, we combine the two approaches and study both poetic as well as political dimensions of place names in both urban and rural settings using a combination of archival, quantitative and qualitative research methods (regarding these see more below). This, we believe, to have been a crucial decision as it greatly increases the reliability of our findings but one which at the same time also brings serious methodological as well as practical challenges.

With notable exceptions (e.g. Alderman 2003; Puzey 2009; Azaryahu 2012; Szabó Gilinger et al. 2012), an additional weakness of the critical toponymy strand of research has been a prevalent focus on dominant groups and political regimes with relatively little regard for minorities

and their place name strategies and needs. Yet, in minority areas, place names carry symbolic importance for ethnic identity and are, as such, a crucial component of minority rights and cultural heritage (Jordan 2009). Moreover, place names in minority languages make the minority visible and contribute to the vitality of the minority language (Cenoz & Gorter 2006). Our research therefore applies what we have learned from studies of critical toponymies to minorities living in multilingual regions in an effort to understand their perspective on the role of place names in space-related identity building processes and minority/majority relations.

Because the project focused on place name conflicts in multilingual areas generated by the placement of bilingual signs in the public space, we thought it necessary to include the linguistic landscape (LL) in our theoretical and methodological framework. In the last two decades, the LL has become a prominent object of study across several disciplines including linguistics, sociology, anthropology and geography (see e.g. Scollon & Scollon 2003; Gorter 2006; Shohamy & Gorter 2009; Gorter et al. 2012). The LL was first defined by Landry and Bourhis (1997, 25) as “the language of public road signs, advertising billboards, street names, place names, commercial shop signs, and public signs on government buildings [forming] the linguistic landscape of a given territory, region, or urban agglomeration”. However, in recent years there has been a move away from a static view of the LL towards a more dynamic, processual, emergent, performative and contextually grounded conceptualization which Blommaert (2013) refers to as ‘linguistic landscaping’. In our research, we draw on this dynamic approach to the LL but the classical definition of Landry and Bourhis proved quite useful in the basic quantitative analysis. By integrating the LL perspective into the aforementioned anthropological and geographic approaches, we were able to appreciate more fully how everyday toponymic practices and ideas become entangled in the material world and how they subsequently affect social relations and politics in particular localities.

3 THE TĚŠÍN REGION IN HISTORY AND TOPONOMASTIC RESEARCH

As mentioned above, our research was conducted in the Těšín region in north-eastern Czechia, an industrial region dominated by the Beskydy Mountains in the south-east. The region is home to several cities – e.g. Karviná, Třinec, Havířov and Český Těšín – and a number of small towns and villages. Historically, the region belonged to the Duchy of Teschen (*Ducatus Tessinensis*), which was part of the larger historical region of Silesia. During the Austro-Hungarian Empire, Teschen Silesia was a multiethnic region in which many linguistic, ethnic and religious groups coexisted under Habsburg rule. Following WWI, both newly established states – Czechoslovakia and Poland – claimed their right to the region. After a series of conflicts, including a brief war between the two countries, the region was divided in 1920. Czechoslovakia received roughly two-thirds of the former Duchy, inhabited by 284,000 people, including 120,000 Poles (Hannan 1999, 192; Buttin 2006). In 1938, following the Munich Agreement, the Polish army invaded the Těšín region with a stated mandate to ‘protect’ the local Polish population. In 1939, the region was in turn annexed by Nazi Germany following the occupation of Poland by the German army. Although this may seem ancient history for research on contemporary toponymy, we have found that historical grievances and fears significantly influence people’s attitudes towards bilingual signs and minority names.

After WWII, in 1947, with the USSR acting as a mediator, the 1920 border between Poland and Czechoslovakia was reestablished and the relationship between the two countries improved. The main change in this relationship came when both the Czech Republic and Poland joined the EU in 2004 and the Schengen area in 2007. This required both states to pass appropriate legislation protecting minority rights and paved the way for the eventual reintroduction of bilingual signs in the Těšín region.

Today, the Polish minority in the Těšín region forms approximately 6% of the regional population and is concentrated principally in the south-eastern, mountainous part of the region where it in some villages can represent up to 30% of local inhabitants. The Polish language is used

in official communication and cultural events but rarely at home where it is replaced by either the local dialect (“po našem”) or Czech.

The minority continues to be very active and well-organized. There are currently two large minority organizations, the PZKO (*Polski Związek Kulturalno-Oświatowy*, Polish Cultural and Educational Union), established in 1947 and the KP (*Kongres Polaków w Republice Czeskiej*, Congress of Poles in the Czech Republic) established in 1990, both with headquarters in Český Těšín. The PZKO was the only permitted minority organization under communism (Zahradník 1997) and, thus, has a long history and is well rooted within the community. After the political changes of 1989, the KP was established as a second, politically more active minority organization. The PZKO publishes a monthly cultural magazine *Zwrot*, while the KP publishes a semi-daily newspaper *Głos*. Both organizations actively lobby for the minority with local and national governments and organize events in the local cultural calendar. The Czech state provides schooling in the minority language at the pre-school, primary and secondary levels and offers various sources of funding for the minority.

During communism, bilingual Czech-Polish signs were hung on state-owned establishments (shops, restaurants, etc.), Polish schools and selected municipal buildings. There were no bilingual signs, however, marking the entrance or exit to the municipality. Bilingual signs largely disappeared in the early 1990s (Szymeczek 2009, 91). However, following the Czech Republic's entry to the EU in 2004, bilingual signs were reintroduced and are now a frequent element of the local linguistic landscape.

The process of introducing bilingual signs was most active from 2007 onwards and has gone through a number of procedural changes that have given shape to its present form. The current municipal law makes it possible for minority members in settlements where at least 10% of the inhabitants declare national minority identity to seek – through the local Committee for National Minorities – the introduction of bilingual signs at the entrance to a settlement and on public buildings. The cost of the initial installation of the signs is covered by the state but any subsequent repairs or renewals come out of the municipal budget. What is important to note is that the introduction of bilingual signs is not automatic but is

contingent on the active request on the part of the minority. Although at the time of the research 30 municipalities had met the 10 % threshold, only 17 had introduced bilingual signs. In the remaining settlements the minority decided not to ask for bilingual signs in order to avoid conflict with the majority.

There is an extensive body of literature on the Těšín region written by both Polish and Czech authors and focusing on the history of the region and its rich folklore tradition (Korbelářová 2008; Collective of authors 1997-2003), identities in the borderlands (e.g. Rusek 1997; Bogoczová 2002; Studnicki 2015), the effects of bilingual education in the region (Bogoczova 1994) and religious practices on both sides of the border (Kempny 2002). Only a few studies have been made of the region's place names. Between 1987 and 1998, *Téma* published a series of place name collections for various local villages in the journal *Těšínsko* (see e.g. *Téma* 1988). Similarly, Millerski, himself a member of the Polish minority, published his own series in the Polish language journal *Zwrot* (e.g. Millerski 1990). More recently, Szymeczek (2009) wrote an introductory summary of the process of the implementation of bilingual signs from the perspective of the minority. However, to date, there has been no systematic study of bilingual place names of the Těšín area that has sought to associate them with landscape, identity and minority politics. In this context, our research was therefore also novel.

4 METHODOLOGICAL APPROACHES AND CHALLENGES

As mentioned above, in order to address the complex questions of the poetics and politics of bilingual signs and place names in the analyzed regions, we chose to use a wide range of anthropological and geographic methods and data sources. Our goal was to ensure that the data gathered from these various sources could support and complement each other but, at the same time, we also wanted to see how different factors and processes, both historical as well as current, influence and determine each other. The methods chosen by the team were both qualitative and quantitative, synchronic and diachronic, and included both single and comparative case studies. Below, we present a brief overview of our

methodology by discussing the individual methods employed at different stages in our research. In the second part of each section we also discuss the challenges we had to overcome and the wider issues that surfaced during this process.

4.1 Archival research

We began our project by conducting archival research on the toponymic changes in the Těšín region, in general, and the towns of Český Těšín and Cieszyn, in particular. For the general changes, we analyzed the linguistic forms of place names indicated on available maps of the region ranging from the earliest regional maps through the Austrian military surveys to the most recent state and tourist maps. To a lesser degree, we also studied selected large-scale maps such as the Land Register of Francis (Franzische Kataster) and newer cadastral maps. We documented the number of minority names, the specific names that were mentioned, the language in which they were written, and how they were transcribed.

In the second step, we analyzed street name changes in the town of Těšín/Cieszyn/Teschen from the 1800s to the present day. We studied how Czechoslovak, Polish, German and Silesian nationalism had influenced the city text in competition with other political ideologies and different levels of territorial identification. In addition to old town maps, we also analyzed town council records and correspondence, which contained a wealth of information on the character and motivation of the different actors that intervened in the design and implementation of street name changes from the Austrian period down to the present.

The third component to the archival research involved the analysis of selected historical and current local maps published by individual villages for their inhabitants and/or tourists. Most villages have no official street names but they do have many field names (hills, streams, valleys, village parts, etc.) and the village councils have to make decisions about what should be represented and in what form. The decisions made by the village council were not always well received by the local population and, as several interviewees indicated, in some instances these local maps became an important component of people's ideas about bilingualism in the area.

We adopted a critical approach to map analysis, following Harley (1988) and Crampton (2001). We approached maps as problematic texts with agendas and messages, communicating specific political visions and ideologies. Although we focused on the Czech part of the Těšín region, we could not ignore, for example, maps published in Poland which – by their selection of place names – clearly exerted implicit territorial claims, just as Cohen and Klot (1992) found for Israel. In terms of methodology, we followed Jordan (2018) who carried out a similar analysis for a more limited sample of maps in the context of Austria.

The principal challenge we encountered was finding contextual sources that could help in interpreting the otherwise, generally, easily available digitalized maps, especially as regards the city of Těšín. Ironically, significantly more documents were available for the older periods than for the more recent, post-WWII years. The analyzed documents were in German, Polish and Czech and where the archival context was missing (in the case of recent maps), we tried to complement them by conducting interviews with public representatives and activists responsible for the printing of maps. We cannot overemphasize the importance of using archival records and supplementary interviews. The sole reliance on historical maps would have produced a highly inaccurate image of the actual toponymic changes (for more details see Mácha et al. 2018). Archival records and supplementary interviews also helped us to identify the questions and names we wanted to explore during interviews with the city's current inhabitants.

4.2 The linguistic landscape

As a counterpoint to the representation of place names on maps, we also documented their appearance in the linguistic landscape (LL). Our analysis focused primarily on the current situation but wherever possible we also tried to find historical photos and postcards showing parts of the local LL at different periods of time in order to see whether the names represented on the maps also appeared in the real world. In the archival sources, there were numerous mentions of discrepancies between valid street names and existing signs, ranging from official complaints and rebukes to reports of vandalization and petitions. Unfortunately, the

visual record of the historical LL was sparse and could only serve as an illustration of certain trends. Where possible, however, we would strongly recommend using historical photos as a backdrop for other sources, be they archival or oral.

Our survey of the contemporary LL was comprehensive. Members of the research team traveled around the region and documented the vast majority of the existing bilingual and minority signs to understand their distribution and character. A total of 750 bilingual and minority signs were identified. Some settlements had many; others had none at all, in spite of a strong minority presence, which begged important questions that we pursued during the interviews. Entrance signs to villages were the most common type of sign and also the most frequently vandalized.

In addition, all the signs in Bystřice, Hnojník, Chotěbuz, and Jablunkov were documented so as to place the minority and bilingual signs in the larger context of the entire LL. This survey yielded 1,050 signs. In line with Barni and Bagna (2009), all signs were categorized and spatially located with the help of the mobile app Collector for ArcGIS connected to a web-based geodatabase (ArcGIS On-line). We documented both official street and traffic signs as well as commercial and unofficial signs, such as posters and community announcements. The number, location and visual aspects of the signs were of particular interest, both as regards their quantitative and qualitative character.

Finally, we carried out an in-depth study of selected signs to understand their particular social history and spatial context. This research was based primarily on interviews with sign creators, public officials, vandals, and local inhabitants, supplemented by visual documentation and the reception of signs in the local press. The results of the individual analyses helped us to identify the key factors influencing the location and interpretation of signs in space which seem to be, namely, their visibility, symbolism, and role in social boundary marking.

Our primary sources of methodological inspiration were Fairclough (2003) on critical discourse analysis, in general, and Scollon and Scollon (2003) and Blommaert (2013) on critical LL analysis, in particular. We adopted the combined quantitative-qualitative approach promoted by Blackwood (2015). However, while documenting and mapping the LL we encountered a number of problems which are well-known in

LL studies. As Gorter (2006) points out, these dilemmas include, for example, drawing the sample (Where do we select signs? How many do we need? Which ones do we choose?); defining the unit of analysis (What is a sign? Do we count only permanent, static signs, or do we also include temporary and mobile signs? Do we count a shop window as one sign or do we count each text on a shop window as a separate sign?); and categorization of signs (What qualities of the sign do we consider?). In terms of sampling, in addition to documenting the bilingual and minority signs in the region, we also recorded all the signs in selected settlements. This was quite novel as most other researchers limited their sample to a single street or a shopping mall (e.g. Trumper-Hecht 2009) or a neighborhood only (e.g. Gorter & Cenoz 2015). Of course, this approach only moves the sampling problem one level up but if the settlement is well chosen or a random sample of settlements is drawn, the sampling risks are diminished while a significantly more representative and complex picture of the LL emerges.

In terms of the unit of analysis, we followed Cenoz and Gorter (2006) and classified a group of signs on a shop window all related to the same shop as one sign rather than several individual signs. Shop signs or temporary signs, such as posters, were considered relevant but signs on vehicles were considered ‘noise’ in line with Blommaert (2013). In terms of content, we mostly followed Blommaert (2013) to categorize and analyze signs by location (GPS coordinates), ownership (public/private), degree of voluntariness (mandatory/voluntary), size (small, medium, large), languages used (majority language only/bilingual/minority language only/multilingual), order of languages (majority language first/minority language first) and vandalization (yes/no). For the qualitative analysis conducted on a smaller sample, we also studied the visual quality, fonts, colors, materials, and the spatial and social contexts of the signs.

Finally, probably the greatest challenge was to account for the dynamic character of the LL. As repeated visits to the same places clearly showed, the LL is in a continuous state of flux. Both official and unofficial signs might disappear and reappear. Cases of vandalism or the disappearance of bilingual signs are not as common as they were ten years ago, but still occur. As a result, in the LL analysis the question of “*when*” is as important as the question of “*where*.” Unfortunately, the temporal dimension of the

LL is not yet sufficiently accounted for in the literature and more work has to be done to better appreciate the extent and character of the constant changes. We estimated that between 10 and 20% of signs changed during the course of any given year. Interesting questions then arise – are some signs more prone to replacement or change than others? Which signs survive longest? Is there a difference in permanence between majority and minority signs? While we are not able to give definite answers to these questions yet, we strongly encourage researchers to investigate them. The temporal limitations for us, however, meant that we had to set a definite time-frame for data collection in the painful awareness that the LL we analyzed and report on no longer exists today.

4.3 Media analysis

We were also interested in how the topic of bilingual signs was reflected in the media at both the regional and national levels. The media play a fundamental role in shaping opinion in the public sphere, and although the actual influence of “old” and “new” media on public opinion is open to debate, there is fairly strong evidence that the power of the media is growing with all its corresponding positive and negative effects (see e.g. Fuchs 2014; Galpin & Trenz 2017). The media, just as the LL, shape the socio-spatial context for the formation of opinions, including attitudes towards bilingual signs and minority rights. Without wishing to overestimate the power of the media, we do believe they influence public debates and agendas.

In our analysis we focused on print and on-line newspapers and journals, radio and TV broadcasting, and internet debates. We covered a vast range of sources from local to national, from broadsheets to tabloids. As far as newspapers, journals, radio and TV are concerned, we searched the Anopress database which contains the vast majority of Czech media output for the past three decades. Keyword search made it easy to identify relevant articles. However, some important media outlets were not included in the database, namely the two most important Polish language sources – the semi-daily *Głos* and the monthly *Zwrot* – as well as two local newspapers – *Hutník* and *Horizont* – which are widely followed by the local population. For a lack of electronic database,

these four sources had to be searched manually in the library, making it one of the main practical challenges of the media analysis. We opted not to create a sample but simply worked with the entire population, given that the number of articles was manageable. The period covered in our analysis ran from 1999 to 2018.

We also searched internet debates for the same period as a counterpoint to the official media discourse. We used a regular search engine to find them. Although we are aware of the perils of internet debate analyses, Albrecht (2006) showed that participants in internet debates are not necessarily radically different from those that participate in public debates in the “real” world. Because most of the debates identified were conducted under standard on-line articles published by national media outlets, they provided a very important counterpoint in terms of their content, argumentation and prevalent position on bilingual signs. The lack of access and limitations as regards personnel meant our analysis had one major blind spot, namely the exclusion of social networks. An analysis of social network debates on bilingual signs (or place names more generally) thus remains a topic for future researchers.

A total of approximately 1,300 items were recorded, of those 325 were articles in the Czech media, 236 articles in the Polish media and 751 were internet debate contributions (see Table 1). The items were coded for a number of criteria (e.g. date, media type, media name, authorship, reach, topic, length, position on bilingual signs, voiced arguments) and submitted to a content analysis (see e.g. Weber 1990; Schulz et al. 2004). We used Szabó Gillinger et al. (2012) to establish basic argument categories (i.e. pragmatic/symbolic); however, a trial categorization of the data revealed the need for more fine-tuned argument categories, both for and against bilingual signs. We used ten principal categories and compared their importance by media type, language and other factors. Certain relationships and observed differences were tested for statistical significance using IBM SPSS Statistics. The most significant differences were found between the Czech and Polish media and between the media and internet debates. It is important to note that the media on the other side of the border, i.e. Poland, were not included in our media analysis.

Table 1 – Media Sample

Number items	325 in Czech media, 236 in Polish media, 733 in online discussions
Language of media	57.9% Czech and 42.1% Polish
Media type	84.5% print, 12.1% audiovisual, 3.4% internet
Topic	74.45% introduction, 19.46% vandalism, 6.08% both
Media tone	35.5% for, 60.4% neutral, 4.1% against
Discussion tone	26.1% for, 14.7% neutral, 59.2% against

4.4 Interviews

After gaining an overall understanding of the larger historical, social, political and media context of our research area, including the physical form of the bilingual LL, we began interviewing local people in order to see how this context was reflected in their perceptions, attitudes and behavior in relation to bilingual signs and place naming practices. We were interested in personal stories connected to the local LL and the use of place names in daily life, all in the context of their personal life stories. In 2017 and 2018, we conducted a total of 105 semi-structured, in-depth interviews with people of Czech and Polish nationality living in urban and rural areas in the region (see Table 2). Respondents were selected using snow-ball and opportunistic sampling and we strove to have different subgroups of the population roughly proportionately represented (age, gender, residence, education, ethnicity).

Table 2 – Interview Sample

	Number of respondents
Number of Interviews	105
Gender	50.5% men and 49.5% women
Age	5.7% (<19), 21.9% (19-39), 34.3 % (40-59), 38.1% (>60)
Education	1% with elementary, 46% with secondary, 53% with tertiary
Mother tongue	34% Czech, 27% Polish, 35% dialect, 4% combination

In addition to these “ordinary” inhabitants of the region, we also interviewed ten political representatives of the minority and majority (mayors, directors of political and cultural organizations, activists). Finally, we talked to a limited number of people from the other side of the border, namely from Cieszyn (Poland), about their perception of the bilingual signs in Český Těšín. All interviews were transcribed and critical discourse analysis (Fairclough, 2003) was used to interpret them. Interviews helped us gain a good insight into the personal poetics and politics of place naming, connecting people’s life histories, identities, emotional ties to place, and political preferences with the larger social and geographical picture. They also helped us to formulate hypotheses tested on a larger sample in our questionnaire survey at the end of our research.

The principal challenge associated with interviewing (and, to a certain extent, with the other methods too) was that we are dealing with a border situation that is inherently political (Johnson et al. 2011). The memories of historical grievances are still alive and continue to shape public debates about current issues as well as the presentation and interpretation of historical facts. In addition, the topic of our research was itself highly politically charged and people generally held rather strong opinions. As a consequence, the problem of “neutrality” was a fundamental one and one that was extremely difficult to avoid because our interviewees constantly sought to bring us over to “their” side. Similar situations have been noted elsewhere in the context of research interviews concerning the border (see e.g. Galasińska 2006). We had to be very careful to phrase our questions in a way that avoided signaling our political stance, emphasizing open-ended explorations of the topic. Where possible, we tried to benefit from the position of the “outsider” (see e.g. Balogh 2013) but since all of us had some ties to the region, it was not always possible. On the other hand, these ties opened doors which would have otherwise remained closed, so balancing our role as outsiders and insiders was a delicate and strategic endeavor.

The best illustration of the way that politics challenged our research was the choice of language in which to conduct the interview. It is well-documented that the choice of language influences interviewees’ responses (see e.g. Lee & Pérez 2014). The local people have different preferences regarding their use of Czech, Polish and the local dialect

(“po našimu”). The language preference correlates with residence and ethnicity and, thus, the choice of language with which an interviewee was approached could be read as signaling group membership (local x outsider, Czech x Polish) and a presumed associated political position. This could easily introduce a systematic (ethnic) bias (see e.g. Adida et al. 2016). While members of the Polish minority are usually fluent in both Czech and Polish, we assumed that a Polish minority speaker’s reaction to a researcher approaching them in Polish might be different to that of a researcher approaching them in Czech or in the dialect. In the hope of making our interviewees as comfortable as possible, we decided to approach them in the dialect or in Polish in those cases where we knew this to be their preferred language. In cases where we had no indication of a preferred language, we approached them in Czech and clearly stated the possibility to switch to Polish or the dialect at any point, something which frequently occurred. On the other hand, by having a large sample of interviews in three different languages and in combinations of all three, we have been able to compare responses in relation to the preferred language. However, we did not find significant or systematic differences in respondents’ position on bilingual signs. Yet, the choice of language certainly did affect the place name variants that were mentioned during the interview (see also Meinhof & Glasiński 2005). Because the interview was an artificial setting, a comparison with preferred place name variants in everyday use was not possible. The actual preference for a name variant in daily life could only be ascertained by long-term participant observation – i.e. by listening to ordinary conversations in natural settings. This, too, is one of the great practical and methodological challenges of qualitative place name research.

4.5 Questionnaires

In order to gain a broader perspective on how the question of bilingual place names and signs is perceived by the local population, we carried out a questionnaire survey in early 2018. Specifically, we wanted to identify the key factors influencing people’s attitudes toward bilingual signs and minority/majority relations. The factors tested included nationality, age, education, gender, place of residence, use of the local dialect, and

preferred versions of local place names. The questionnaire contained 19 questions. Most questions were closed-ended, multiple-choice or based on the five-point Likert scale, only four were purely open-ended (including age and residence) and two were semi-open. Questionnaires were in Czech and Polish and they were distributed through local schools and other venues (e.g. cultural centers, businesses, etc.). We did not use an on-line questionnaire. Of the approximately 4,000 questionnaires which were distributed nearly 2,000 were returned and 1,807 were complete and included in the analysis. The resulting sample was fairly representative of the larger population and evenly distributed across the region (see Table 3). Questionnaires were subsequently coded and analyzed using IBM SPSS Statistics to test for the significance of the various factors. We found that by far the strongest factor influencing people's position on bilingual signs was their self-proclaimed ethnicity, with the majority of Poles supporting bilingual signs and the majority of Czechs rejecting them. Education and age also played some role with university-educated and younger people being more in favor of bilingual signs, but the differences were not as strong. Interestingly, although respondents were given neutral response options in most questions ("I do not know" or "I cannot evaluate"), the vast majority chose to express their opinions clearly. Actually, many added various emphatic messages in their own hand-writing, thus underlining their feelings toward bilingual signs. This indicates that names can, indeed, generate powerful sentiments, and have to be taken seriously.

Table 3 – Questionnaire Sample

	Number of respondents
Usable questionnaires	1,807
Gender	44.4% men and 55.6% women
Age	32.3% (<19), 14.8% (19-39), 39.7% (40-59), 13.2% (>60)
Residence	43.3% town residents, 56.7% village residents
Education	31.8% with elementary, 47.9% with secondary, 20.3% with tertiary
Ethnicity	69.7% Czech, 25.4% Polish, 4.9% other

Language concerns were important not only in relation to the in-depth interviews but also our questionnaire survey. We decided at the outset that it was important that the questionnaire should be available in both the majority and minority languages. We distributed the Czech-language questionnaires through the schools with Czech as the language of tuition and Polish-language questionnaires in schools with Polish as the main language of tuition. In public places, both versions were made available. The questions were originally formulated in Czech and then translated into Polish by a native speaker. Both versions of the questionnaire were tested on a small sample of minority and majority members to check for possible issues with intelligibility and validity of the two language versions. As Pérez (2009) found, surveys carried out in different languages often yield different results because of problems of translation. Unfortunately, this issue surfaced in our survey when we asked the respondents to describe their affiliation or ties with the region. We struggled to provide an adequate term for the region in Czech and a sufficiently analogical translation in Polish. Our decision – Těšínsko in Czech and Śląsk Cieszyński in Polish – turned out to be erroneous as the Czech respondents commonly associated the term with the immediate surroundings of the town of Český Těšín rather than with the historical Těšín region. Because this problem did not emerge in the test sample but appeared only once we had gathered a considerable number of questionnaires, we had to disregard the responses entirely. As a consequence, we were not able to test the influence of the interviewees' ties to the region on his/her attitude towards bilingual signs. The correct translation of questionnaires is a precondition for their validity and subsequent comparability and needs to be carefully pre-tested before their full use. Despite these problems, however, we consider the survey to have been extremely successful, producing as it did very interesting and, in some cases, also rather surprising results. The questionnaire also completed the mosaic that we pieced together from the individual research methods in order to gain a complex and complete understanding of the region.

CONCLUSION

As all researchers will confirm, there is no ideal way to collect or interpret data. We always have to choose between various problematic options and hope to minimize any mistakes and misinterpretations. One possible solution to the dilemmas we face is the triangulation of our methods as a means to minimize the short comings of each. The other solution is to be maximally transparent about our decisions and not to be overly confident about the generalizability of our findings. It is our hope that our project can help others prepare research proposals that build on our experiences and avoid repeating some of our mistakes.

Our principal recommendations for future researchers of place name politics in bilingual regions would be the following:

1. Triangulate methods
2. Make sure your samples are representative
3. Test sufficiently the validity of questionnaires in all language versions
4. Be sensitive to respondent's language preferences but also reflect critically on the effect of language choice on responses
5. Where possible, work as an outsider and use the insider's role carefully
6. Do not rely only on official published materials
7. Maintain strict neutrality even when it does not seem advantageous at the time
8. Account for the temporal and spatial dynamics of the linguistic landscape
9. Consider both the politics and the poetics of place names (only some names are politicized at any given time, do not over-politicize your research)

We have tried to understand the intimate links between names, places and people with a special concern for minorities. The project presented many theoretical, methodological and practical challenges and it has been an incredibly stimulating intellectual enterprise. We have learned much about the region, its inhabitants, and the factors which influence people's perceptions and attitudes towards place names, bilingual signs

and majority/minority relations. In addition to working on scientific publications, we have also been in close contact with the representatives of the Polish minority. With them, we are preparing activities which should make it possible to present our findings to the inhabitants of the region and hopefully, in this way, contribute a little to the easing of the tensions generated by bilingual signs. Tolerance, good will and openness are more important in today's world than they have ever been and projects like ours perhaps have the potential to open minds and hearts.

ACKNOWLEDGEMENT

The article was written with the support for the systematic long-term development of the Institute of Ethnology of the Czech Academy of Sciences (RVO: 68378076).

References

- Adida, C. L. et al. 2016. Who's asking? Interviewer coethnicity effects in African survey data. *Comparative Political Studies* 49, 12: 1630-60.
- Albrecht, S. 2006. Whose voice is heard in online deliberation?: A study of participation and representation in political debates on the internet. *Information, Community and Society* 9, 1: 62-82.
- Alderman D.H. 2000. Naming Places and Commemoration in the American South. *The Professional Geographer* 52, 4: 672-684.
- Alderman, D.H. 2003. Street names and the scaling of memory: the politics of commemorating Martin Luther King, Jr within the African American community. *Area* 35, 2: 163-73.
- Azaryahu, M. 1996. The power of commemorative street names. *Environment and Planning D: Society and Space* 14: 311-30.
- Azaryahu, M. 2012. Hebrew, Arabic, English: the politics of multilingual street signs in Israeli cities. *Social & Cultural Geography* 13, 5: 461-79.
- Azaryahu, M. and A. Golan. 2001. (Re) naming the landscape: The formation of the Hebrew map of Israel 1949-1960. *Journal of Historical Geography* 27, 2: 178-95.

- Balogh, P. 2013. The outsider advantage: Interviewing planners and other elites in the Polish-German borderland. *Journal of Settlements and Spatial Planning* 4, 1: 101-8.
- Barni, B. and C. Bagna. (2009). A mapping technique and the linguistic landscape. In *Linguistic landscape: expanding the scenery*, ed. E. Shohamy & D. Gorter, 126-40. New York: Routledge.
- Basso K.H. 1988. Speaking with Names: Language and Landscape among the Western Apache. *Cultural Anthropology* III, 2: 99-130.
- Basso K.H. 1996. *Wisdom Sits in Places. Landscape and Language among the Western Apache*. Albuquerque: University of New Mexico Press.
- Berg, L.D. and J. Volteenaho, eds. 2009. *Critical Toponymies: The Contested Politics of Place Naming*. Farnham (UK): Ashgate Publishing Ltd.
- Blackwood, R. 2015. LL explorations and methodological challenges. *Linguistic Landscape* 1, 1-2: 38-53.
- Blommaert, J. 2013. *Ethnography, superdiversity and linguistic landscapes: chronicles of complexity*. Bristol, Buffalo, Toronto: Multilingual Matters.
- Bogoczová, I. 1994. K jazykové a komunikativní kompetenci polské dvojjazyčné mládeže na Těšínsku. *Časopis pro moderní filologii* 76: 19-27.
- Bogoczová, I. 2002. *Obraz Čechů, Poláků a jejich minulosti u studující mládeže*. Ostrava
- Bucher S. et al. 2013. The Perception of Identity through Urban Toponyms in the Regional Cities of Slovakia. *Anthropological Notebooks* 19, 3: 23-40.
- Buttin, F. 2006. The Polish-Czechoslovak conflict over Teschen Silesia (1918–1920): a case study. *Perspectives* 25: 63-78.
- Cenoz, J. and D. Gorter. 2006. Linguistic Landscape and Minority Languages. *International Journal of Multilingualism* 3, 1: 67-80.
- Cohen, S.B. and N. Kliot. 1992. Place-names in Israel's ideological struggle over the administered territories. *Annals of the Association of American Geographers* 82, 4: 653-80.
- Crampton, J. W. 2001. Maps as social constructions: power, communication and visualization. *Progress in Human Geography* 25, 2: 235-52.
- David, J. and P. Mácha. 2014. *Názvy míst: paměť, identita, kulturní dědictví*. Brno: Host.

- Fairclough, N. 2003. *Analysing discourse: textual analysis for social research*. London and New York: Routledge.
- Fuchs, C. 2014. Social media and the public sphere. *tripleC: Communication, Capitalism & Critique. Open Access Journal for a Global Sustainable Information Society* 12, 1: 57-101.
- Galasińska, A. 2006. Border ethnography and post-communist discourses of nationality in Poland. *Discourse & Society* 17, 5: 609-26.
- Galpin, C. and H. Trenz. 2017. The spiral of Euroscepticism: Media negativity, framing and opposition to the EU. In *Euroscepticism, democracy and the media*, ed. M. Caiani & S. Guerra, 49-72. London: Palgrave Macmillan.
- Gill, G. 2005. Changing symbols: the renovation of Moscow place names. *The Russian Review* 64, 3: 480-503.
- González Faraco J. C. and M.D. Murphy. (1997). Street names and political regimes in an Andalusian town. *Ethnology* 36, 2: 123-148.
- Gorter, D. 2006. Introduction: the study of the linguistic landscape as a new approach to multilingualism. In *Linguistic landscape: a new approach to multilingualism*, ed. D. Gorter, 1-6. Clevedon, Buffalo and Toronto: Multilingual Matters.
- Gorter, D. and J. Cenoz. 2015. Translanguaging and linguistic landscape. *Linguistic Landscape* 1, 1-2: 54-74.
- Gorter, D. et al., eds. 2012. *Minority languages in the linguistic landscape*. Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Hannan, K. 1996. *Borders of language and identity in Teschen Silesia*. New York: Peter Lang Pub Incorporated.
- Harley, J.B. 1988. Maps, knowledge, and power. In *The Iconography of Landscape*, ed. D. Cosgrove & S. Daniels, 277-312. Cambridge: Cambridge University Press.
- Herman D. 1999. The Aloha State: Place names and the anti-conquest of Hawai'i. *Annals of the Association of American Geographers* 89, 1: 76-102.
- Horsman S. 2006. The politics of toponyms in the Pamir mountains. *Area* 38, 3: 279-91.
- Jett S. 1997. Place-Naming, Environment, and Perception among the Canyon de Chelly Navajo of Arizona. *Professional Geographer* 49: 481-93.
- Johnson, C. et al. 2011. Interventions on rethinking 'the border' in border studies. *Political Geography* 30, 2: 61-9.

- Jordan P. 2009. Place names as ingredients of space-related identity. In *Geographical Names as a Part of the Cultural Heritage*, eds. P. Jordan et al., 33-9. Wien, Institut für Geographie und Regionalforschung der Universität Wien, Kartographie und Geoinformation.
- Jordan, P. 2018. The Use of Minority Place Names on Maps of the Third Austrian Military Survey–With a Regional Focus on Slovenian and Croatian Lands. *The Cartographic Journal* 55, 2: 178-86.
- Jordan, P. et al. 2021. Place Name Politics in Multilingual Areas. A Comparative Study of Southern Carinthia (Austria) and the Těšín Region (Czechia). Cham: Palgrave MacMillan.
- Kaszper, R. and B. Małysz. 2009. *Poláci na Těšínsku*. Český Těšín: Kongres Poláků v České republice.
- Kearney, A. and J. Bradley. 2009. Too strong to ever not be there: Place names and emotional geographies. *Social & Cultural Geography* 10, 1: 77-94.
- Kearns, R.A. and L.D. Berg. 2002. Proclaiming Place: Towards a Geography of Place Name Pronunciation. *Social & Cultural Geography* 3, 3: 283-302.
- Kempny, M. 2002. Cultural islands in the globalizing world: Community-cum-locality of the Cieszyn Silesian Lutherans. In *Realizing Community: Concepts, Social Relationships and Sentiments*, ed. V. Amit, 60-83. London: Routledge.
- Korbelářová I. 2008. *Těšínsko – země Koruny české = Ducatus Tessinensis – terra Coronae Regni Bohemiae (k dějinám knížectví od počátků do 18. století)*. Český Těšín, Muzeum Těšínska.
- Krško, J. 2013. Toponymický priestor ako súčasť kultúrno-antropologického priestoru. *Acta onomastica* 54, 1: 151-70.
- Landry, R. and R.Y. Bourhis. 1997. Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality: An empirical study. *Journal of language and social psychology* 16, 1: 23-49.
- Lábús, V. and D. Vrbík. 2018. *Toponyma v krajině a možnosti jejich výzkumu*. Liberec: Technická univerzita v Liberci.
- Lee, T. and E.O. Pérez. 2014. The persistent connection between language-of-interview and Latino political opinion. *Political Behavior* 36, 2: 401-25.

- Light, D. 2004. Street names in Bucharest, 1990–1997: exploring the modern historical geographies of post-socialist change. *Journal of Historical Geography* 30, 1: 154–72.
- Mácha, P. et al. 2018. City Divided: Place Names and Nationalism in the Czech-Polish Borderlands. *Annals of the Austrian Geographical Society* 160: 303–329.
- Meinhof, U.H. and D. Galasiński. 2005. *The Language of Belonging*. London: Palgrave Macmillan.
- Milerski, W. 1990. Wędrówki nazewnicze. Grodziszczce (1). Nazwa miejscowości. *Zwrot: Miesięcznik Społeczno Kulturalny polaków w Czechosłowacji* 11, 4: 57–9.
- Nash C. 1999. Irish Placenames: Post-Colonial Locations. *Transactions of the Institute of British Geographers* 24, 4: 457–80.
- Palonen E. 2008. The city-text in post-communist Budapest: street names, memorials, and the politics of commemoration. *GeoJournal* 73, 3: 219–30.
- Pérez, E. O. 2009. Lost in translation? Item validity in bilingual political surveys. *The Journal of politics* 71, 4: 1530–48.
- Puzey G. 2009. Opportunity or Threat? The Role of Minority Toponyms in the Linguistic Landscape. In *Names in Multi-Lingual, Multi-Cultural and Multi-Ethnic Contact. Proceedings of the 23rd International Congress of Onomastic Sciences August 17–22, 2008, York University, Toronto, Canada*, eds. W. Ahrens et al., 821–7. Toronto: York University. Available at: <http://yorkspace.library.yorku.ca/xmlui/handle/10315/4022>.
- Radding, L. and J. Western. 2010. What's in a name? Linguistics, geography, and toponyms. *Geographical Review* 100, 3: 394–412.
- Rose-Redwood, R. 2008. Sixth Avenue is now a memory: Regimes of spatial inscription and the performative limits of the official city-text. *Political Geography* 27, 8: 875–94.
- Rose-Redwood, R. et al. 2010. Geographies of toponymic inscription: new directions in critical place-name studies. *Progress in Human Geography* 34, 4: 453–70.
- Rusek H. 1997. *Kulturowe wzory życia polskich rodzin na Zaolziu a asymilacja*. Katowice
- Schulz, W. et al. 2004. *Analýza obsahu mediálních sdělení*. Prague: Karolinum.

- Scollon R. and S. W. Scollon. 2003. *Discourses in Place. Language in the Material World*. London and New York: Routledge.
- Shohamy, E. and D. Gorter. 2009. *Linguistic Landscape. Expanding the Scenery*. London and New York: Routledge.
- Studnicki, G. 2015. Śląsk Cieszyński: obrazy przeszłości a tożsamość miejsc i ludzi. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Szabó Gilinger E. et al. 2012. Discourse Coalitions for and against Minority Languages on Signs: Linguistic Landscape as a Social Issue. In *Minority Languages in the Linguistic Landscape*, eds. D. Gorter et al., 263-280. New York, Palgrave MacMillan.
- Szymeczek, J. 2009. Prosazování práv polské menšiny v České republice na příkladu dvojjazyčnosti a dvojjazyčných názvů. In *Poláci na Těšínsku*, eds. R. Kaszper and B. Małysz, 90-3. Český Těšín: Kongres Poláků.
- Šakaja, L. and J. Stanić. 2011. Other (ing), self (portraying), negotiating: the spatial codification of values in Zagreb's city-text. *Cultural geographies* 18, 4: 495-516.
- Téma, B. 1988. Zajímavá zeměpisná jména na Jablunkovsku. *Těšínsko* 3-4: 42-45.
- Thornton T. 1997. Know Your Place: The Organization of Tlingit Geographic Knowledge. *Ethnology* 36: 295-307.
- Trumper-Hecht, N. 2009. Constructing national identity in mixed cities in Israel. In *Linguistic landscape: expanding the scenery*, eds. E. Shohamy and D. Gorter, 238-52. New York: Routledge.
- Tuan Y.-F. 1991. Language and the Making of Place: A Narrative-Descriptive Approach. *Annals of the Association of American Geographers* 81: 684-96.
- Weber, R. 1990. *Basic content analysis*. No. 49. Newbury Park, London, New Delhi: Sage.
- Yeoh, B.S.A. 1996. Street-naming and nation-building: toponymic inscriptions of nationhood in Singapore. *Area* 28: 298-307.
- Zahradnik, S. 1997. Nástin historického vývoje. In *Polská národnostní menšina na Těšínsku v České republice (1920-1995)*, ed. K.D. Kadlubiec, 10-42. Ostrava: FF Ostravské univerzity.

Què ens diuen els malnoms? Elaboració, anàlisi i estudi d'un corpus de malnoms amb finalitats multidisciplinàries: s'Arenal i Son Sunyer (Mallorca)

Dídac Martorell Paquier

Universitat de les Illes Balears

d.martorell@uib.cat

Resum: L'article té com a objectiu l'elaboració d'un corpus de malnoms de l'espai de s'Arenal i Son Sunyer (Mallorca). Hem enfocat el treball seguint les pautes tradicionals de l'estudi de malnoms, però també hi afegim noves mirades i aplicacions. Ho hem enfocat des del vessant lingüístic, però també des d'una mira antropològica i històrica, amb la idea de poder establir uns fonaments per a la lectura dels malnoms com a fet lingüístic i social.

Paraules clau: Corpus, malnoms, antroponímia, s'Arenal, Son Sunyer

What do nicknames tell us? Construction, analysis and study of a corpus of nicknames with multidisciplinary goals: s'Arenal and Son Sunyer (Mallorca)

Abstract: The aim of the article is to build a corpus of nicknames for the geographical area of S'Arenal and Son Sunyer (Mallorca). We have adhered in the main to the traditional approach to the study of nicknames, but we have also sought to add new perspectives and applications. Thus, the study adopts primarily a linguistic approach but it also incorporates an anthropological and historical perspective, with the aim of establishing a basis for the interpretation of nicknames as linguistic and social phenomena.

Key words: Corpus, nicknames, anthroponymy, S'Arenal, Son Sunyer

1 INTRODUCCIÓ

En aquest article es presenten resultats d'una recerca que neix el 2013 amb la finalitat de documentar i interpretar la zona de s'Arenal i Son Sunyer (Mallorca, en els municipis de Palma i Lluçmajor) en la seva realitat preturística (això és, la primera meitat del segle xx). Es tracta d'una

realitat radicalment diferent de l'actual, però encara viva en la memòria i també en el dia a dia dels escassos habitants de més edat de la zona.

A diferència de la majoria de reculls de malnoms, que consisteixen en una elaboració d'un corpus des d'un punt de vista quantitatiu i des de l'anàlisi lingüística, la nostra proposta d'enfocament és distinta i complementària. A grans trets, es tracta d'una elaboració d'una eina de consulta, a manera de diccionari, per tal d'interpretar l'origen poblacional i la població tradicional dels barris i pobles de s'Arenal i Son Sunyer a través de l'estudi dels antropònims populars emprats pel col·lectiu catalanoparlant. El corpus s'ha elaborat a través d'una part inèdita, que és la recollida de la memòria vital que els informadors tenen sobre els portadors dels malnoms, i d'una part visible, elaborada i sistematitzada, fruit de l'anàlisi d'aquesta memòria oral, sumada a la documentació escrita.

Per tal de treballar les dades s'han creat fitxes a manera de veus del diccionari que presenten les dades obtingudes. Aquestes dades es treballen des de diversos punts de vista, car es proposa una mirada multidisciplinària dels antropònims: 1. La mira terminològica, amb els camps del malnom i les variants formals; 2. La mira lingüística, amb els camps de la transcripció fonètica —mira dialectològica—, la tipologia, el significat, l'etimologia i la motivació; 3. La mira dels moviments poblacionals, amb els camps de la localització, els cognoms i la procedència; 4. La mira comparativa, amb el camp de la concordança i 5. La mira historiogràfica, amb el camp de les referències bibliogràfiques.

En definitiva es pren el model tradicional de fitxes proposat per Enric Moreu-Rey i desenvolupat per Joan Miralles Monserrat, i es proposen noves possibilitats multidisciplinàries de tractament de dades antroponímiques.

En aquest article presentam el procés d'elaboració del corpus, les problemàtiques que n'han sorgit i els resultats del treball, amb l'objectiu que serveixi com a exemple d'un mètode d'estudi dels malnoms a Mallorca i d'una guia per qui s'animi a emprendre un projecte d'aquestes dimensions. Finalment, trobareu un mapa de la zona i els principals nuclis que s'estudien a l'Annex 1, un exemple de fitxa completa a l'Annex 2 i el corpus complet de malnoms a l'Annex 3.

2 L'ESTUDI DELS MALNOMS I LES PROBLEMÀTIQUES D'UNA ZONA CONSIDERADA 'DIFÍCIL'

Moreu-Rey l'any 1981 ja apuntava que els malnoms estaven en un moment de crisi, i tendien a desaparèixer. Joan Miralles, en un text escrit el 1980 i reeditat el 2003, advertia que “fins suara, tant en les ciutats com als pobles de la part forana de Mallorca ha estat ben viu l'ús dels renoms en la vida quotidiana. Només aquests darrers anys, bo i coincidint amb unes formes de vida diferents en general, sembla que comença a haver-hi una tendència, sobretot entre el jovent, a la designació personal a base del cognom tot sol o del prenom + cognom. No és tampoc massa freqüent que apareguin nous sobrenoms autòctons. Pel que fa a la ciutat de Palma, temps enrere la situació era la mateixa que en qualsevol de les altres ciutats o viles de la part forana de Mallorca: els malnoms hi eren normals, però ara, amb una població de més d'un quart de milió d'habitants, els malnoms ja han passat a millor vida” (2003, 89-90). Quaranta anys més tard, la nostra percepció de Mallorca estant és la constatació d'una mort anunciada. Ara bé, cal dir que, encara que tot ho tinguem en contra, a Mallorca encara som a temps d'elaborar corpus de base oral com el que presentem en aquest article, perquè pertot encara queden generacions que els fan servir.

Sobre els autors de les denominacions, Moreu-Rey afirma el següent: “Per regla general, la creació dels renoms resta anònima [...]. Que la creació resti anònima, no vol dir col·lectiva, és clar, i en algun cas, ens és trencat l'anonimat” (1981: 30). Cal reflexionar-hi. Casos que hem trobat com el malnom *Genovoi*, que, segons Joan Veny, provendria de **Jovenoi*, per metàtesi (1996: 76), son fruit clarament de la transformació constant amb la qual la col·lectivitat opera en els fenòmens d'expressió oral. Si bé la variabilitat és visiblement menor que amb la comunicació folklòrica (com els acudits, les rondalles, les llegendes, etc.), el fet palpable de l'existència de les variants formals dels malnoms respon a un fet més col·lectiu que individual, i l'èxit d'ús d'una forma o altra és fruit d'un pacte social (que, com el malnom en si, és inestable i sotmès a canvis constants).

S'Arenal i els nuclis i establits de Son Sunyer són un territori situat a la perifèria dels termes municipals de Palma i Lluçmajor, i que es

construeix arquitectònicament i poblacional durant les primeres dècades del segle XX. Pel que fa a la realitat preturística, compta amb escassos estudis científics i, en el camp de l'onomàstica, llevat d'uns pocs estudis toponímics, com els que hem anat publicant des de 2015, no comptava fins ara amb cap estudi de l'altra branca: l'antroponímia. Així i tot, diversos escriptors llecs naturals del territori s'han dedicat a fer diverses llistes de malnoms de la zona, o bé els han incorporat a consciència en els seus treballs de divulgació dels protagonistes del seu espai antròpic. Alguns d'aquests reculls són publicats i d'altres inèdits, i es treballaren a Martorell (2020). Cal dir que fins ara la majoria dels estudis s'han enfocat en la realitat turística del territori, que ha canviat radicalment la població i l'espai urbà des de vers el 1955 fins avui dia. Per tot això no ha estat fàcil emprendre una tasca com aquesta. Són poques les famílies tradicionals que s'hi poden trobar, però quan es troben bons informadors els resultats són prou complets.

3 ESTRUCTURA, METODOLOGIA I DISCUSSIÓ DE L'ESTUDI: CRITERIS DE RECOLLIDA, SISTEMATITZACIÓ I TRANSCRIPCIÓ DELS MALNOMS

El nostre treball consisteix en la replega i sistematització d'un corpus de malnoms mitjançant l'elaboració exhaustiva de fitxes per a cada un d'ells. Atès que l'estudi dels malnoms és una tasca complexa i que requereix un plantejament metòdic, aquestes fitxes o *entrades* s'han elaborat seguint els criteris basats en el model dels principals darrers estudis científics sobre malnoms a Mallorca, principalment *Els malnoms d'Esporles: històries de la quotidianitat*, de Maribel Ripoll Perelló (2013) i *Els malnoms felanitxers contemporanis*, de Miquel Rosselló Mesquida (2015). D'altra banda, per tal d'aprofundir-hi prèviament i elaborar un esquema per dirigir la recerca, s'han tengut en compte els estudis i propostes de Joan Miralles, com "Normes per a l'aplec i l'estudi dels malnoms" (1980; 2003), "Els malnoms" (1996) i els treballs d'Enric Moreu-Rey, com "Reflexions sobre els malnoms de Mallorca, Menorca i Eivissa" (1980) i *Renoms, motius, malnoms i noms de casa* (1981).

A banda dels estudis esmentats, hem de destacar com a models a seguir, en primer lloc, *Els malnoms de Sant Joan. Segles XIV-XX*, de Francesc Canuto, Josep Estelrich, Joan Font, Joan Moratinos i Mateu Sastre (1996), pel llarg estudi científic multidisciplinari, que podem resumir transcrivint els títols dels capítols: “1. Qüestions generals sobre els malnoms. 2. Classificació dels malnoms. 3. Tractaments i fórmules per al tracte. 4. Contarelles, gloses, personatges, notes etimològiques. 5. Índex de malnoms de Sant Joan. Segles XIV-XX”. En segon lloc, i partint de l'estudi dels malnoms com a fet social, amb una àmplia documentació històrica, i tenint en compte acuradament els aspectes formals en el camp de la lingüística, hem de destacar *Malnoms a Llorito. Segles XIV-XX. Àlies. Estratègies de comunicació comunitària*, d'Andreu Ramis Puig-gros (1997).

Per tot això, creim que l'ideal i, per tant, el projecte que començarem a traçar a Martorell 2020, és elaborar un estudi ampli que contempli els següents eixos:

- a) Inventari, classificació i estudi lingüístic exhaustiu dels malnoms d'un espai geogràfic delimitat.
- b) Estudi documental i antropològic d'aquest inventari.
- c) Estudi antropotoponímic de la zona geogràfica i possible zona d'influència, i estudi comparatiu amb l'inventari dels malnoms.

En resum, un bon estudi de la malnomia serveix com a document per analitzar i interpretar la història humana (de l'individu a la família), lingüística i els moviments demogràfics efectuats dins un territori en concret, tant en una època determinada (estudi sincrònic), com des de l'evolució dels canvis (estudi diacrònic).

Pel que fa a l'estudi que presentam, s'ha treballat des dels eixos 1r i 2n, i s'han començat a traçar de manera puntual les dades del 3r, que en un futur ens agradaria completar.¹

¹ Pel que fa a l'estudi antropològic, ens hem limitat a traçar-ne l'origen i els moviments i n'hem citat les referències bibliogràfiques sobre els portadors, però la documentació que hem recopilat tant de manera oral com bibliogràfica, vàrem considerar no incloure-la a Martorell (2020), atesa la seva envergadura i els objectius d'aquest primer estudi sobre el camp.

3.1 La delimitació de l'espai i l'època estudiats

Atesos els usos i migracions que hem percebut i constatat durant la replega i sistematització de les dades, hem establert com a límits els següents nuclis: Ca n'Alegria, s'Arenal, ses Cadenes, es Pil·larí, les Meravelles i Sometimes; és a dir, els establits de l'antiga possessió de Son Sunyer (Palma), a més de les porcions marítimes de les antigues possessions de Son Delabau i Son Verí de Baix (Llucmajor), que fan part de s'Arenal. La justificació és ben clara: es tracta de nuclis que han sofert uns moviments poblacionals constants entre ells, i això ha conformat una xarxa unitària urbana i de connexió entre la zona rural. En segon lloc, la tria s'ha fet tenint en compte que es tracta d'uns nuclis formats i consolidats durant el segle XX, amb una traça molt petita de la darrereria del segle XIX. D'aquesta manera, podem dir que el recull fet és alhora actual (això és, present en el dia a dia dels estrats més envellits de la població, de gent nascuda els anys 1920-1950),² i alhora és un recull històric, perquè abans del segle XX eren zones pràcticament sense moviment humà.

Un dels aspectes cabdals per tenir en compte a l'hora d'emprendre aquesta investigació és el fet reconegut per la tradició oral, i constatat en aquest estudi, de les migracions massives i contínues d'habitants de Llucmajor as Coll d'en Rabassa (Palma), s'Aranjassa (Palma), es Pil·larí, ses Cadenes i s'Arenal. Fins i tot ens ha servit per documentar famílies

2 Feim referència a les famílies establides d'antic a aquesta zona i consolidades encara ara al lloc. En certa manera, hem observat un component de col·lectivitat reconeguda com a recurs per sobreviure en un entorn on s'ha esdevengut una clara minoria. Una col·lectivitat que té els dies comptats, car la descendència en certa manera ha adoptat una identitat múltiple. En aquest sentit, podem fer una gradació del sentiment d'identitat arrelat a unes famílies conscients d'un passat i un present a un lloc que s'ha turistitzat: ses Cadenes seria el lloc on la xarxa és més forta i s'ha conservat més, amb cert poder social com és l'organització de la vida veïnal a través de l'associacionisme. En segon lloc, tendríem es Pil·larí, fortament marcat per successives emigracions que constituïren la urbanització coneguda com *es poble des forasters* i la urbanització des Pil·larí Nou, però encara amb caràcter de poble. Finalment, tenim s'Arenal, que funciona com a suburbi de perifèria, amb les seves formes pròpies de funcionament social diferents de Palma i Llucmajor —vinculades en gran part a la precarietat econòmica i a un entorn urbà degradat per unes infraestructures altament envellides—, i amb un associacionisme pràcticament desaparegut, en què la col·lectivitat catalanoparlant es refugia en certs entorns de trobada com és l'associacionisme vinculat a la parròquia.

de llucmajorers que s'establiren a Coll d'en Rabassa a la fi del segle XIX i després emigraren a Son Sunyer durant les primeres dècades del segle XX, procés pel qual en tot moment conservaren els seus malnoms, molts dels quals encara trobarem presents al terme de Lluçmajor.

Els nuclis de ses Cadenes i es Pil·larí, juntament amb el petit llogaret de Ca n'Alegria són les zones d'interior de l'espai marítim de la platja de s'Arenal. Allò que n'ha condicionat els establiments humans són les propietats del sòl, principalment el marès.³ As Pil·larí i ses Cadenes —i s'Arenal— i es Coll d'en Rabassa formen part d'un tot que ha conformat una xarxa de moviments constants entre aquests territoris. Per aquest motiu trobarem malnoms repetits de manera gens casual entre els extrems des Coll d'en Rabassa i s'Arenal, però no en la mateixa mesura que entre es Pil·larí i Sant Jordi (poble del terme municipal de Palma situat a l'interior del llevant).⁴

Es pot afirmar que, sense excepció, tota l'antiga ruralia de Palma, així com gran part de l'illa, pateix en l'actualitat un procés de pèrdua irreversible del fenomen social d'identificació mitjançant els malnoms. És per aquest motiu que en aquest treball no hem fet una replega dels malnoms vigents avui en dia en tots els estrats de la població, sinó dels malnoms vigents a l'entorn social durant el segle XX fins als anys 1960-1970. És a dir, hem tractat els malnoms de caràcter tradicional i de tipologia i de formació paral·lela a la resta de Mallorca, i hem aturat la replega en aquells malnoms sorgits a partir del boom turístic dels anys 60. L'anomenat *boom* fou una revolució social de tal magnitud que ocasionà, al territori que analitzam, uns canvis demogràfics radicals (tant de densitat, com de moviment constant de la població, que des del voltant de 1930 havia romàs en creixement però amb el manteniment d'unes famílies fixes), un *modus vivendi* completament diferent i per tant unes relacions socials diferents (i en llengües diferents).⁵ Això va fer que hi hagués un període

3 Pedra calcarenita que s'ha emprat històricament per a la construcció de la majoria dels edificis, tal com la catedral de Mallorca, el castell de Bellver o les cases populars.

4 Hipòtesi amb la qual partíem abans de començar la recerca, i que hem pogut demostrar a les conclusions de l'estudi.

5 Sobre l'evolució demogràfica de s'Arenal vegeu Font 1975, Salvà 1998, Tomàs 2018, 57-87 i Martorell 2019, 217-219. Sobre l'evolució demogràfica a Son Sunyer i es Pla de Sant Jordi, vegeu Grimalt 1985 i Carrió 2017.

de transició en què coexistiren els malnoms de formació tradicional i que s'aturaren de transmetre generacionalment de cop, i el sorgiment d'uns nous malnoms que ja no tenien uns usos vitals i de transmissió, sinó que eren conjunturals i sotmesos a canvis, i a més a més no emprats per la majoria de la població. Parlam, en aquest sentit, dels malnoms motivats pel sector terciari, és a dir, oficis dedicats al turisme, establiments comercials, d'oci i hotelers. D'aquests malnoms tan sols n'hem recollit uns pocs, els quals hem considerat que tengueren una certa vigència social en aquest espai transitori. Malgrat això, de ben segur que es podria fer una llista més extensa i estudiar-los acuradament, alhora que es podria estudiar el fenomen de la malnomia en llengua castellana, que sabem que existeix a la zona que ens ocupa, tant pel que fa als portadors de malnoms del lloc d'origen, com els nous malnoms sorgits en entorns de la vida de carrer de les classes populars.

Els malnoms que s'han estudiat es basen en tres classes, que no hem volgut contraposar entre elles:

- a) Residents tot l'any a la zona: Conformen la major part de la replega.
- b) Treballadors a la zona: Es tracta de la gent que treballà a la zona i deixà petjada a la documentació escrita i la memòria oral. Si bé les zones hortolana i urbana eren més o menys fixes, hi hagué molt de moviment a l'extracció de marès, i hi ha un nombre important de gent que hi feu feina i participà de la vida social durant un cert temps, però sense fixar una residència fixa a la llarga.
- c) Classe estiuejant: Bastí la totalitat dels habitatges abans del boom turístic de les Meravelles, i una gran part de les del nucli de s'Arenal. Es tracta de famílies principalment de Palma a les Meravelles i de Llucmajor a s'Arenal, que feien vida al nucli durant l'estiu i que tenen una relació important en el lloc, ja sia com a participants fidels de la vida social durant els mesos de residència i durant anys i dècades (que podríem definir com a locals temporals), ja sia en l'antropotoponímia urbana, que deixà rastre de molts dels malnoms en la descripció urbana del lloc.

3.2 Les fonts: documentació escrita i oral

La replega de tot aquest material s'ha fet des de dos vessants, i en dos processos distints: el primer, de caràcter documental, escrit, i el segon, de replega oral.

Documentació escrita

En primer lloc, atesa l'escassetat d'informació documental, hem decidit de consultar i anotar els malnoms, pàgina per pàgina, d'un conjunt de treballs publicats sobre la història i la gent de s'Arenal, que a parer nostre són la base bibliogràfica més sòlida a la qual podem recórrer.⁶

Pel que fa a les replegues prèvies d'antropònims de la zona que ens ocupa, indispensables per a dur a terme aquest estudi, hem treballat els quatre reculls existents. Es tracta d'un total de 1051 entrades que hem treballat seguint els criteris científics.

Documentació oral

Pel que fa a la documentació oral, s'ha obtingut informació d'un total 20 informadors nascuts entre 1925 i 1948 mitjançant entrevistes del 2014 al 2020. Per altra banda, hem comptat en tot moment amb l'ajut imprescindible de Pau Tomàs Salvà (Palma, 1935), com a principal informador, i hem comptat amb la replega exhaustiva de l'antropotoponímia de ses Cadenes, tant urbana com d'horts i finques, feta durant el 2020 amb Martí Salvà Lull (ses Cadenes, 1929).

6 Aquests són els estudis històrics locals de s'Arenal iniciats el 1975 per Bartomeu Font Obrador amb *S'Arenal: Miscelánea histórica del caserío (1861-1930)*, i els volums VI, VII i VIII de la *Historia de Llucmajor (1995-1999)* del mateix autor. A continuació, s'han consultat i buidat la totalitat dels 34 Pregons de les festes de Sant Cristòfol, que constitueixen vertaderes monografies sobre la història del poble (1984-2019). Com a base important, hem buidat, anotat i consultat la totalitat d'articles de les columnes "S'Arenal d'ahir", "Estampas" i altres d'Onofre Llinàs, publicats a *S'unió de s'Arenal* entre el 1991 i el 2004 (més de 150). També hem trobat infinitat de malnoms als llibres de Pere Canals: *S'Arenal que he viscut. Hotel Solimar: 50 anys* (2006), *S'Arenal que m'han contat. Hotel San Diego: 50 anys* (2010) i *S'Arenal – Can Pastilla – Platja de Palma. Hotel Ayron Park: 50 anys* (2013). Finalment, volem destacar els articles sobre la història de s'Arenal d'Antoni Galmés (1981-1988).

El procés de recerca i elaboració ha estat el següent: una vegada hem tengut tot el material escrit recollit, hem fet 15 sessions de conversa, d'entre tres i quatre hores cadascuna, del 13 de juliol al 2 d'agost de 2020, més una sessió per tal d'aclarir dubtes, el 12 d'octubre de 2020. En aquestes sessions hem treballat malnom per malnom, recollint-ne la transcripció fonètica, l'origen del portador o de la família, i n'hem recollit informació vital. Així mateix ha servit per descartar aquells malnoms que hem considerat fora de l'estudi, i ens ha ajudat a interpretar certes solucions ortogràfiques que no érem capaços de desxifrar. Malgrat que hem deixat les informacions de caràcter antropològic per a un treball d'ampliació, la replega ens ha servit per poder elaborar mapes familiars i després tenir informació útil d'altres malnoms. Fins i tot ha servit per anotar nous malnoms que no haurien aparegut sense l'espontaneïtat d'una conversació com aquesta. Pau Tomàs s'ha servit de la seva bona memòria, de la col·lecció de més de 300 esqueles de familiars i d'amics de la contrada (el decés dels quals se situa entre el 1930 i el 2020), de les consultes puntuals a la seva esposa, Maria Salvà Munar *Nyica* (So n'Oms, Palma, 1937), i de consultes per telèfon a diferents amics per tal de descriure, amb tot detall, les informacions que cercàvem.

3.3 L'estructura i estudi de la replega: els camps

Hem estructurat el corpus en fitxes individuals per a cada malnom, alhora dividides en 12 camps d'informació:

1. Malnom.
2. Transcripció fonètica.
3. Variants formals.
4. Tipologia.
5. Significat.
6. Etimologia.
7. Motivació.
8. Localització.
9. Cognoms.
10. Procedència.
11. Concordança.
12. Referències bibliogràfiques.

Com podem veure, alguns d'ells són compartits a la majoria d'estudis científics, com són el malnom, la transcripció fonètica, la tipologia, el significat, l'etimologia i la motivació. D'altra banda, els camp de les variants formals és menys usual, i normalment es mescla amb el del malnom (es tracta d'una divisió primària/secundària opcional, que inclou Rosselló (2015) i que hem considerat adient de tenir-la en compte). Els camps de localització i la procedència s'han considerat per tal de poder situar els malnoms i analitzar els moviments i consolidació d'uns nuclis formats per migracions històricament recents, i suposen una innovació pel que fa a la resta d'estudis. Pel que fa als cognoms, són presents tan sols en els comentaris de certs treballs amb mira antropològica, com a Canuto, et al. (2006). D'altra banda, el camp de la concordança el podem veure desenvolupat al camp de comentaris de l'estudi de Ripoll (2013). El darrer camp, de referències bibliogràfiques, és també un camp nou pel que fa a aquest tipus d'estudis, que hem considerat del tot convenient perquè tant familiars com investigadors puguin consultar informacions relatives als malnoms i els seus portadors. Sobretot en aquest darrer camp, però també en els camps de significat, etimologia, motivació i concordança, s'empren una sèrie d'abreviatures, per tal de facilitar-ne la lectura i no carregar el text.

Finalment, malgrat la proposta inicial, descartam i deixam per a un possible treball d'ampliació el camp dels comentaris, amb informacions i curiositats sobre els portadors; el camp de la grafia documentada, que es desenvoluparia a través de l'estudi antropotonomímic fruit de la recollida als censos electorals de població i els mapes i plànols civils i militars, i l'ampliació del camp de la concordança, amb una comparació amb la resta de reculls de malnoms a Mallorca, que consideram més que necessari per a traçar xarxes migratòries i xarxes de repeticions paral·leles de malnoms.

Hem de ser conscients que l'estudi dels malnoms és un procés en permanent revisió, ja sia per l'ampliació amb noves troballes, com per les rectificacions constants que sorgeixen en els diferents camps d'estudi. Si d'una informació no n'estam segurs, sempre n'hem indicat el dubte mitjançant un asterisc (*) o interrogant (?).

Passem a veure els criteris que hem establert per a cada camp, fruit de l'estudi de la variació que hem trobat durant el transcurs de la replega.

3.3.1 La mira terminològica

Malnom

S'estructura el camp per esser llegit com un diccionari.⁷ Es trien unes variants considerades principals, que poden anar acompanyades, després d'una coma i de manera concatenada, amb la preposició *de*, amb la partícula *ca* (apòcope de *casa*), amb articles personals i definits (*en/na/n', es/sa/s'*), amb formes de tractament (*madò, l'amo, mestre*), amb adjectius (*Vell, Fadrina, Orellut, Vermellot*, etc.), i amb la marca flexiva de gènere de femení, com a variant (*-a*), el resultat de les sonoritzacions d'oclusiva sorda en passar a context intervocàlic quan s'hi afegeix la marca de gènere (*-va, -da*), o bé quan la terminació masculina conté una *-n* només articulada en els derivats (*-na*).⁸ Per contra, abans de la coma poden anar acompanyats —de manera aglutinada, amb guió o amb una separació segons el cas— per altres substantius, adjectius o verbs (malnoms composts), o per la partícula *Son*: p. e. *Punta; Pobler, es, -a, sa; Torreta, de sa; Jaumeta, de ca madò; Son Verí, de; Coa des Moix, de sa*. Així, la coma separa el malnom en si —tant si és primitiu, derivat, o compost—, de les formes que l'acompanyen, de manera que s'han de llegir, en aquests casos: *Punta, es Pobler* (i/o *sa Poblera*), *de sa Torreta, de ca madò Jaumeta, de Son Verí i de sa Coa des Moix*. Pel que fa als malnoms sense acompanyament, s'han de llegir tenint en compte que van precedits del nom del portador, i funcionen com un cognom: p. e. *Rander* s'ha de llegir *Pau Rander* (*nom + malnom*). En canvi, quan van acompanyats, substitueixen completament el nom del portador: p. e. *Tro, na* s'ha de llegir *na Tro* (*malnom*). De tota manera això és orientatiu perquè probablement els usos no són fixos i no tenim prou informació per destriar-ho; en tot cas tots els que tenen una forma d'acompanyament és perquè s'han documentat així.⁹ Quant a

7 A excepció d'aquest camp i el camp de les variants formals, els malnoms s'escriuran per norma en cursiva durant tot el treball.

8 Hi ha un cas especial, en què s'indica el femení amb la forma *-ra*, això és perquè es tracta d'una pronúncia que difereix de l'etimologia: *Morlà, -ra* (en lloc de *Morlà, -na*). És a dir, si anàs d'acord amb l'etimologia, s'escriuria *Morlar, -a*.

9 Un cas especial seria *Ateo, n' (n'Ateo)*, que a la variant formal *Ateu* s'ha de llegir com a “nom” i no com a “cognom”, resultant *malnom + cognom*, en lloc de *nom + malnom: Ateu Martí*. Això és així perquè aquesta variant formal és un ús modern del malnom. Els qui foren contemporanis del portador en diuen *n'Ateo*.

la partícula *Son* (ço d'en, 'allò d'en'), s'introdueix abans de la coma, per considerar-se fossilitzada en el nom, a diferència de la forma *ca*, encara productiva i subjecta a variació. Quant a les formes compostes, la forma és la següent: *Coa des Moix, de sa* i no *Moix, de sa Coa*; *Males Cases, de ses* i no *Cases, de ses Males*.

Es consideren variants principals aquelles que són documentades oralment i/o per escrit i que per diversos motius s'han considerat com a formes primeres i no secundàries (això és, formes derivades que per les seves característiques no consideram part de la forma primària). Entre els criteris sistemàtics, s'escriu entre comes i per aquest ordre —sempre que s'hagi documentat—: la forma morfològicament amb el gènere no marcat, seguit de l'article masculí, la marca de gènere femení i l'article femení. En cas d'haver documentat alguna d'aquestes formes com a opcionals, això és, aquells casos en què la variant principal segons el parlant i el context pren una forma reforçada o no, es posen entre parèntesis: p. e. *Pobler, es, -a, sa*; *Maonès, (es), -a, (sa)*; *Morrut, -da*. Els parèntesis són principalment articles, però també hi ha qualche cas de desinència, com *Murer(o)*, formes de tractament, com *Costitxa, (madò)*, marques de plural, com *Camion(s), des* —sempre que hi hagi usos en singular i plural; no s'ha de confondre amb els malnoms col·lectius—, o bé la incorporació de més d'una proposta ortogràfica, que veurem en el següent punt. També hi ha formes només documentades sense cap marca de gènere que impliqui el portador, p. e. *Pevora*; es tracta morfològicament d'un mot femení, però l'ús sense article fa que, teòricament, s'adapti de manera invariable al portador. D'altra banda, hi ha malnoms que es formen a partir d'un nom femení, p. e. *Conxo* (el portador era fill de madò Conxa), i casos a la inversa, com *Nofreta* (la portadora era familiar de *Nofret*).

Pel que fa a les formes *de + ca*, només es transcriu en aquest camp si és la forma única documentada, i es transcriuen de la següent manera: p. e. *Jaumeta, de ca madò*; *Jeroni, de can*; *Poncio, de can*. Pel que fa a les formes *de + article*, es transcriuen de la següent manera: p. e. *Serradora, de sa*; *Sifons, des*. Pel que fa a la preposició tota sola, es transcriu després de la coma: p. e. *Son Banya, de*; *Xorrigo, de*.

Les solucions ortogràfiques es determinen en funció de l'*Ortografia catalana* de l'Institut d'Estudis Catalans (OIEC, 2017) i el text aprovat per la Secció Filològica amb el títol *Transcripció i normativització toponímica*.

Nomenclàtor toponímic de les Illes Balears (2016), base pel que fa al *Nomenclàtor Toponímic de les Illes Balears* (NOTIB, 1997-2017), de Joan Miralles, et al. (dirs.). Així mateix, hi ha casos en què aquests documents no basten, i s'han hagut d'establir fins a 12 criteris més específics.

Variants formals

S'han treballat els següents vuit casos i criteris:

- a) Es recullen aquelles formes detectades a la documentació oral i escrita que consideram de qualque manera derivades d'una primera forma, que és la que proposam fixar com a primària. Són, per tant, variants formals aquelles que es formen amb els següents processos: feminització, p. e. *Duran, de can* > *Durana*; *Ferrer Vell, es* > *Ferrera*; addició d'un matís adjectival: p. e. *Eivissenc, (s')*, *-a* > *Eivissenc, s'Orellut*; *Cifre* > *Cifre, es Vell*; *Mascarona* > *Mascarona, en Vermellot*; formes de tractament: p. e. *Fogó, -na* > *Fogona, madò*; *Flauta* > *Flauta, mestre*; addició de l'ofici, en el cas únic d'*es Patró*: p. e. *Felanitxer, (es)*, *-a, (sa)* > *Felanitxer, es Patró*, i les formes amb la partícula *ca*, que consideram sistemàticament variant formal, sempre que no sigui la forma única documentada: p. e. *Ceril.lo* > *Ceril.lo, de can*, però *Mercadal, de can*, perquè fa referència a un antropotopònim relatiu a un cognom i no a un malnom —per tant, *Mercadal* no és malnom, perquè sabem que era el propietari de la finca, i era portador d'aquest cognom. També seria el cas de *Nadala, de can*, perquè no tenim documentada la forma *Nadala*, malgrat que hipotèticament deu haver existit com a malnom. Naturalment, atesa la magnitud del treball i el caràcter social i constantment canviant dels malnoms, les formes principals i secundàries s'han d'entendre com a propostes i, com tota la replega, està subjecta a rectificacions i addicions posteriors.
- b) Uns altres casos de variants formals, minoritaris, són aquells que incorporen el nom del primer portador: p. e. *Ciment, des* > *Ciment, de can Mateu des* (el primer portador era conegut com a *Mateu des Ciment*, i els descendents, com *de can Mateu des Ciment*); *Martí* > *Martí, de can Pep* (és un cas germà a l'anterior).
- c) Els criteris ortogràfics són els mateixos que per als malnoms de la llista principal. La diferència rau en la disposició de la forma. Per

tal de garantir-ne la concordança amb el malnom principal, es dona en primer lloc el malnom, i en segon els tractaments, adjectius, etc.: p. e. *Barbeta* té com a variant formal *Barbeta, sa Vella*, que escrivim així en lloc de *Vella Barbeta, sa*, com ho fariem al camp del malnom; *Ciment, des* té com a variant formal *Ciment, de can Mateu des*, i no *Mateu des Ciment, de can*.

- d) Hi ha certes variants formals que responen a una mateixa motivació i funcionen com a sinònim. En aquest cas s'han entès com a principals les formes que s'han documentat oralment de Pau Tomàs, i com a variants formals les altres: p. e. *Farmàcia, de sa* i *Apotecaria, de s'* (sinònim en llengua catalana); *Senyoret, es* > *Senyorito, es* (forma patrimonial i castellanisme); *Cantiner, es, -a, sa* > *Cantina, de sa*; o bé *Forn, des* > *Forner, es*; *Gelater, (es)* > *Gelats, des* (radical i mot sufixat amb *-er*, o a la inversa, depenent de quina és considerada la forma principal —això és, la més usual, de la que tenim més documentació—).
- e) Hi ha, d'altra banda, uns quants malnoms els quals s'ha detectat que són variants formals d'un malnom primer, però que amb el temps ha tengut més èxit d'ús la variant que la forma principal. En aquests casos, la forma que donam al camp del malnom és sempre la més emprada socialment, i n'escrivim la forma primera com a variant: p. e. *Capellà* > *Capellà de s'Aigua, es*; *Garbes* > *Garbes Clares*.¹⁰
- f) Quant als malnoms col·lectius (formes amb la marca de plural, atribuïts a un col·lectiu de dues o més persones, per motivacions socials diverses, com els vincles familiars), són considerats variants formals sempre que tinguem documentada la forma en singular; d'aquesta manera *Republicans, es* l'incloem en el camp del malnom, perquè no tenim documentada la forma *Republicà, es*; en canvi, en el cas de *Maonesos, es* es tracta d'una variant formal de *Maonès, (es), -a, (sa)*.
- g) Hi ha malnoms composts que són realment variants formals, però que hem etiquetat al camp del malnom pel fet de no haver-

10 En aquests casos el malnom primer era *es Capellà de s'Aigua*, i la descendència del primer portador adquirí el malnom de *Capellà*. De la mateixa manera, el primer portador era *Garbes Clares*, però la descendència fou coneguda com *Garbes*.

ne documentat el malnom originari: p. e. *Comare Pellissera, sa, Coixa Vilara, sa i Potecari Monget, es* serien hipotèticament derivats de *Pellisera, Vilara i Monget*.¹¹ D'aquesta manera, si els haguéssim documentat, es transcriurién de la manera següent: *Pellisera*, variant formal *Pellisera, sa Comare*; *Vilara*, variant formal *Vilara, sa Coixa i Monget*, variant formal *Monget, es Potecari*.

- h) Finalment, s'ha considerat un sol cas de plural no col·lectiu com a variant formal, perquè no era possible afegir-lo entre parèntesis per mor del canvi de grafia de la vocal neutra a final de mot (-a > -es): es pot escriure *Camion(s), des*, però no *Merenga(s)*. D'aquesta manera, el malnom s'ha escrit *Merenga*, i la variant formal *Merengues*.

3.3.2 La mira lingüística

Transcripció fonètica

En aquest camp s'han transcrit els malnoms principalment fruit dels enregistraments de Pau Tomàs a través de l'observació acurada de la pronúncia de l'informador. En qualche cas durant les entrevistes s'ha optat per estratègies per tal que l'informador repetesqui la pronúncia sense autocondicionar-se, i se'n pugui copsar la forma exacta. En qualche cas puntual s'ha transcrit la pronúncia d'altres informadors.

Quant al model de transcripció, s'ha triat l'Alfabet Fonètic Internacional (AFI) i s'han tengut en compte les exemplificacions al document *Aplicació al català dels principis de transcripció de l'Associació Fonètica Internacional*, de l'Institut d'Estudis Catalans (1999). Pel que fa als criteris i observacions dels fenòmens fonètics, s'han consultat i seguit les indicacions dels capítols "Fonètica i fonologia" de la *Gramàtica de la llengua catalana*, de l'Institut d'Estudis Catalans (GIEC, 2016) i la *Gramàtica del català contemporani*, dirigida per Joan Solà, et al. (GCC, 2002).

El tipus de transcripció fonètica que hem cregut més convenient d'aplicar és el de la transcripció semiestreta, per tal d'aportar els matisos fonètics que creim necessaris en un estudi d'aquestes característiques.

¹¹ En relació amb el fenomen l'afèresi, consideram aquesta forma com una excepció, atesa l'evolució puntual de la forma (*Nomenclàtor Toponímic de les Illes Balears*, 3.1.1 i 3.1.7), i per això no transcrivim *s'Apotecari Monget*.

Pel que fa a la caracterització del parlar de la zona, s'ha de dir que no s'ha trobat cap estudi al respecte; tan sols unes poques indicacions de la zona propera de Sant Jordi a *El català de Mallorca, la Fonètica*, de Gabriel Bibiloni (2016). De fet no hi ha pràcticament res escrit sobre els parlars dels afores del terme municipal de Palma, i és una tasca pendent que tenim els lingüistes al respecte. Durant aquests darrers anys hem observat que els nuclis des Pil·larí, ses Cadenes i s'Arenal presenten característiques de parlars de transició, fet que atribuïm a la condició d'esser poblacions relativament joves i fruit de l'emigració de gent de bona part de l'illa. De moment no hem fet cap treball al respecte, però si fa no fa hem trobat una sèrie de trets que ens semblen majoritaris, almenys pel que fa als parlants des Pil·larí i ses Cadenes nascuts durant la dècada dels anys 30.¹² Si s'hagués de fer un estudi dialectal de la zona, creim que els parlants dels anys 30 i 40 són els qui ens poden donar més dades d'estabilitat, car als anys 30 és quan es consolidaren aquests pobles i hi nasqué tota una generació de gent que se socialitzà a l'indret.

Els parlars tradicionals de Palma i Lluçmajor tenen força trets lingüístics que es diferencien, dins l'estabilitat present del dialecte mallorquí. La nostra hipòtesi apunta al fet que el parlar tradicional de Palma tengué influència parcial a aquella gent socialitzada als anys 30 als pobles de Son Sunyer. Així mateix, hem de tenir en compte l'emigració des Coll d'en Rabassa, que tenia un parlar proper al de Palma. D'aquesta manera, consideram els descendents de llucmajorers els millors informadors, com a bons indicadors dels trets lingüístics del nou parlar de transició. Aquest és el cas de Pau Tomàs, descendent de llucmajorers per línia materna i paterna i resident a Son Sunyer des del 1936, amb un any de vida.

En el transcurs del treball hem observat fins a vuit trets i excepcions en el parlar de Pau Tomàs i fins a cinc casos dubtosos a l'hora de transcriure'n la pronúncia.

12 Pel que fa a s'Arenal no en tenim tantes dades; de tota manera, sospitam que es resistí més a la pèrdua de les característiques del parlar de Lluçmajor, atesa la presència constant de la població flotant de llucmajorers.

Tipologia

A les “Normes per a l’aplec i l’estudi dels malnoms”, Joan Miralles argumentà que els malnoms es podien classificar des del punt de vista lògico-semàntic, o bé des del punt de vista lingüístico-formal. Pel que fa als estudis de malnoms, s’ha observat que generalment es crea, com a camp, la classificació lògico-semàntica; per contra, la classificació lingüístico-formal sol aparèixer en un estudi introductori, o bé com a cloenda, i funciona més a tall d’exemple lingüístic, que per qüestions pràctiques d’estudi de la diversitat de malnoms. D’aquesta manera, en aquest treball s’ha seguit aquesta tendència, i s’ha definit i treballat una divisió lògico-semàntica en el camp de la tipologia. Pel que fa a la classificació lingüístico-formal, no s’ha dut a terme perquè hem considerat que, en menor o major mesura, està subjecta a la intervenció de l’estudiós en la fixació i recollida dels malnoms, que sempre consideram parcial. És a dir, es pot fer quan s’ha fet una recollida fixa i sense variants formals, però així i tot consideram que no reflectiria la realitat dels usos d’aquell malnom, atès que hem observat que hi ha canvis constants amb consolidació variable al llarg del temps, els quals el temps diu si són estàtics o puntuals (feminitzacions, masculinitzacions, addicions o supressions de preposicions, adjectius, etc.). D’aquesta manera, consideram que la nostra replega és una aproximació d’usos d’aquest fet variacional, i la complexitat no ens permet fer-ne una classificació que ens convenci: p. e. com classificam les següents entrades en una llista estàtica lingüístico-formal? *Xarleston*, (*en*); *Set*, amb les variants formals *Set*, *de can* i *Set*, *de Vernissa*, *de can*; *Roig Soler*, amb la variant formal *Roig*, *es Patró*; *Ros*, (*es*), *-sa*, amb les variants formals *Ros*, *de cas* i *Rossa de Son Sunyer*, *sa*.

Pel que fa a la classificació, cal dir que hi ha propostes variades i que cada autor les adapta a aquelles que creu més convenient, partint de la base de les 8 categories que caracteritzà Joan Miralles el 1980: 1. Noms de lloc en general. Noms de pobles o d’altres topònims majors, amb o sense partícula de relació. 2. Noms de persona, prenomes o cognoms, sense modificació. 3. Noms d’oficis, professions, càrrecs o ocupacions en general. 4. Noms que expressen qualitats, físiques o morals. 5. Noms de coses en general, objectes, productes, estris, etc. 6. Noms d’animals. 7. Noms de parts del cos. 8. Noms de caire clarament irònic-humorístic

(1980, 33-34).¹³ Per elaborar la nostra categorització hem tengut en compte la de Miralles, i les d'altres autors, com els reculls de Sant Joan (Canuto et al. 1996, 29-60), 8 categories; Selva (Ramis de Plandolit 1997, 12), 12 categories; Llorito (Ramis Puig-gros 1997, 37-45), 6 categories; Consell (Guasp Pol 2005, 25-34), 6 categories; Búger (Torres et al. 2013, 179-181), 9 categories; Esporles (Ripoll 2013, 34), 18 categories i Felanitx (Rosselló 2015, 6-9), 13 categories.

El resultat, després d'una llarga reflexió, són 13 categories diferenciades per al nostre corpus:

13. Noms de lloc i gentilicis.
14. Noms i cognoms.
15. Origen animal, vegetal i altres elements de la natura.
16. Oficis, professions, càrrecs o ocupacions en general.
17. Característiques físiques, psicològiques, familiars i socials.
18. Delocutius, irònic-humorístics.
19. Elements etnològics, menges i vestits.
20. Món eclesiàstic.
21. Colors.
22. Establiments comercials, d'oci, de restauració, hotels, tallers i fàbriques.
23. Parts o elements del cos.
24. Numerals.
25. No definida.

D'aquesta manera, hem analitzat i classificat per categories semàntiques les entrades al camp del malnom. Pel que fa a les variants formals, la qüestió és una mica complexa: si bé la majoria de malnoms poden formar part de la mateixa categoria, tant pel que fa al malnom base, com per la variant formal, hi ha una sèrie de casos en què això no és possible. D'altra banda, hi ha mots dels quals no sabem la motivació i, per tant, no tenim clara quina és la més adient, atesa la varietat en el camp semàntic del

13 El 1996 ampliava la classificació en 10 categories: 1. Noms de lloc. 2. Noms de persona. 3. Noms d'oficis, càrrecs, professions i/o estaments. 4. Noms-adjectius de qualitats. 5. Noms irònic-humorístics pròpiament dits. 6. Noms de coses. 7. Noms d'animals. 8. Noms de vegetals. 9. Noms de part del cos. 10. Noms de significat desconegut (Miralles 1996: 19-23).

mot.¹⁴ D'aquesta manera, no s'han d'entendre les classificacions com a definitives, sinó com a propostes conjunturals obertes a l'esmena, com la resta de l'estudi. Pel que fa a la nostra classificació, hem de ressaltar com a novetat, pel que fa a la resta de reculls, els "elements etnològics" de la categoria 7 i els "establiments d'oci, hotels, tallers i fàbriques" a la categoria 10.

Malgrat la voluntat de cercar-ne d'una classificació definitiva, és inevitable que hi hagi casos problemàtics.

Significat

En aquest camp es defineix "què vol dir, literalment i/o metafòricament, la paraula que fa la funció de sobrenom" (Ripoll 2013, 34). Les fonts de consulta que s'han fet servir són, per ordre de preferència, el *Diccionari català-valencià-balear*, d'Antoni Maria Alcover i Francesc de Borja Moll (DCVB), el *Diccionari de la llengua catalana*, de l'Institut d'Estudis Catalans (DIEC), el *Diccionario de la lengua española*, de la Real Academia Española (DRAE), i amb menor mesura el *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, de Joan Coromines (DECat). En aquest darrer cas, s'ha fet servir per descriure els malnoms en castellà.

S'ha optat per no indicar entre cometes les cites als diccionaris, atès que no sempre són literals; de vegades l'entrada s'elabora amb més d'un diccionari, o simplement la cita és parcial i/o la numeració s'ha adaptat a l'entrada. També hi ha qualche cas puntual de modificació, com per exemple quan el DCVB fa servir "home" amb el concepte de "persona"; en aquest cas seguim la fórmula del DIEC, adaptada als nostres temps: p. e. *Sabater* 'persona que fa sabates o en ven' en lloc d'"home que fa sabates o en ven'. Sigui com sigui, al final de cada entrada s'indica, entre parèntesis, els diccionaris dels quals s'ha extret la informació.

Cal remarcar que els significats que s'han descrit són els del camp del malnom, i s'ha descartat la descripció de les variants formals.

14 "La major part de vegades sabem el significat del malnom, ja que lògicament quan cream un malnom recorrem normalment a un mot que ja té un significat ben determinat en la llengua viva, i tanmateix, en desconeixem la motivació, l'origen, l'anècdota de com sorgí el malnom, i això només ho podem saber òbviament dels malnoms moderns" (Miralles 1996, 19).

Etimologia

Es tracta de 'l'origen, filiació, d'un mot' (DIEC). D'aquesta manera, s'han descrit els orígens dels mots, les formes dels quals procedeixen, entrada per entrada. Les etimologies s'han extret, en primer lloc, del DCVB. A continuació, s'ha consultat el DECat, per tal de rectificar i/o ampliar les informacions que apareixen al DCVB, que en aquest camp no són sempre completes, definitives o, simplement, diferents de les elucubracions posteriors de Joan Coromines. Pel que fa als castellanismes, s'han tengut en compte les etimologies del DRAE. En el cas dels gal·licismes, s'ha ampliat la informació amb les dades del *Trésor de la Langue Française informatisé* (TLFi), i en cas d'italianismes, s'ha consultat el *Vocabolario Etimologico della Lingua Italiana*, de Francesco Pianigiani (VELI). Els cognoms s'han consultat en primer terme al DCVB i en segon s'han rectificat o augmentat les informacions etimològiques a través de l'obra *Els llinatges catalans*, de Francesc de Borja Moll (ELC). Pel que fa als gentilicis de les poblacions principals de Mallorca, l'etimologia dels quals són topònims amb diverses propostes etimològiques, s'han documentat les diferents hipòtesis de filòlegs i historiadors, totes elles recollides a *Les Illes Balears, poble a poble. Etimologia, toponímia i cultura popular*, de Bernat Campins, et al. (IBPAP). Pel que fa a la toponímia menor, s'ha consultat l'*Onomasticon Cataloniae*, de Joan Coromines (OnCat),¹⁵ i qualche altra font, com el *Corpus de Toponímia de Mallorca*, de Josep Mascaró Passarius (CPT) o la *Historia de Llucmajor*, de Bartomeu Font Obrador.

Pel que fa a la forma gràfica de les formes lingüístiques dels ètims, s'han adaptat els mateixos criteris que a *Els malnoms d'Esporles*: "Per indicar l'etimologia s'ha respectat la convenció lingüística de transcriure l'arrel llatina en majúscula [—en el nostre cas, en versaleta—], i, si aquesta forma és hipotètica, precedir-la d'un asterisc (*). En els casos d'etimologia grega s'ha emprat l'alfabet grec. Si l'etimologia és diferent del llatí o del grec, s'ha marcat amb cursiva, i igualment s'ha fet amb l'asterisc (*) en els casos hipotètics o suposats" (Ripoll 2013, 34).

15 Encara que s'hagin consultat tots els volums, cal dir que el primer es titula *Toponímia antiga de les illes Balears* i és elaborat conjuntament amb Josep Mascaró Passarius.

Motivació

En aquells casos de motivació coneguda, s'ha descrit el motiu que ha donat lloc al malnom. Es tracta del camp més difícil de documentar per mor del marcat envelliment dels portadors i les dificultats de trobar bons informadors en unes localitats avui dia molt diferents de la vida comunitària que tenien antany, com són es Pil·larí, ses Cadenes, s'Arenal i la llarga extensió de les finques de Son Sunyer. Un altre dels motius és la constatació que una majoria de malnoms semblen procedir d'antic, d'una llarga tradició i de motivació desconeguda pels mateixos portadors. Així mateix, però, n'hem pogut documentar unes quantes, tant directament a través dels portadors, com indirectament principalment a través de les entrevistes a Pau Tomàs i de les referències bibliogràfiques d'Onofre Llinàs a *S'unió de S'Arenal* (1991-2004) i de Pere Canals (2006, 2010 i 2013).

3.3.3 *La mira de l'origen migratori**Localització*

La zona d'estudi on han viscut els portadors documentats s'indica en aquest camp. En relació amb els cognoms, i aquests en relació amb les localitzacions, s'indiquen unes primeres localitzacions i les successives, per ordre. La documentació de múltiples localitzacions pot tenir tres motivacions possibles:

- a) El portador ha viscut a més d'un indret.
- b) La família dels portadors està dividida en més d'un indret.
- c) El malnom és compartit en distintes famílies que aparentment no estan relacionades entre elles.

Així, tendríem el malnom *Porrerenc*, (*es*), *-a*, localitzat a "es Pil·larí, s'Arenal i ses Cadenes", amb fins a 4 famílies distintes. La principal problemàtica d'aquest camp és de definir a quina localitat correspon cada família, quan es tracta d'un malnom amb molts de portadors. En aquests casos, hem optat per no repetir les localitzacions, i per deixar la diferenciació més específica en els camps dels Cognoms i de la Procedència.

Les zones d'estudi són les que hem indicat a l'apartat "La delimitació de l'espai i l'època que s'estudia".

Cognoms

Es transcriu el primer cognom de tots els portadors que hem documentat. En cas d'haver-se transmès familiarment a membres que tenen un altre cognom, tant els polítics, com els de *sang*, aquests es posen de manera secundària després d'una coma: p. e. "Serra, Amorós" (*Bunyoler, -a*). En cas d'haver-hi més d'una família portadora d'un mateix malnom, se separa amb un punt i coma (;): p. e. "Nadal; Oliver", *Cafè, des*; "Batle, Peña; Gayà", *Felanitxer, (es), -a, (sa)*. En els casos de separació per punt i coma probablement hi ha errors, atès que hi ha famílies de les quals no hem pogut determinar si tenen vincle amb les que donam en primer terme. Per tant, és possible que hi hagi cognoms que s'han posat per separat, però que en realitat són familiars dels primers portadors. Cal tenir en compte que el caràcter social dels malnoms fa que es transmetin fàcilment entre distints membres i que hi hagi coincidències de malnoms fruit, per exemple, d'una mateixa motivació sorgida paral·lelament en més d'una família, com p. e.: *Prim, -a*, malnom motivat en dues famílies distintes —"Ferrer, Pujol; Pons"— perquè el primer portador de cada família era de complexió magra.

En cas de saber cert que hi ha una altra família, però no saber-ne el cognom (per exemple, perquè només n'hem pogut documentar el nom), es dona amb un interrogant: p. e. "Clar; ?", *Pontdinquer, es*.

Pel que fa a l'ortografia dels cognoms, s'ha emprat la que suposadament és la d'ús tradicional de la família portadora, o bé la que hem documentat majoritàriament a la documentació escrita.

Procedència

En aquest camp indicam la procedència del portador o bé de la família dels portadors de cada malnom. Com que s'Arenal i Son Sunyer són llocs d'emigracions durant el segle xx, es pot tenir la informació de les procedències de cadascú. Hem tengut en compte tant la procedència personal d'un portador (en cas de ser portador únic, o bé és l'única informació que tenim), com la procedència col·lectiva dels portadors del malnom. L'ideal és que la presentació de les informacions d'aquest camp vagi en relació directa amb el dels cognoms, i així s'ha seguit, però el cas és que no sempre hem pogut tenir prou informació per indicar-los

tots. En cas de tenir indicis sobre una possible procedència, però no una constatació clara, l'hem consignada amb un interrogant.

Així tenim, per exemple, un malnom molt productiu com *des Forn*, atribuït a diverses famílies, originats en contextos diferents però probablement tots en relació amb una mateixa motivació (el fet de regentar o estar relacionats directament amb un forn). En aquest cas, hem indicat els cognoms: “Martí; Vila; Garcias; Gaspar; Pons; López; Móra”, i les procedències “Alcúdia; Lluçmajor; Palma; Barcelona; Albacete; ?; Alcúdia”. Com podem veure, atesa la gran quantitat d'informació de les distintes famílies, les procedències corresponen als cognoms, de manera que tan sols ens faltaria saber d'on procedeix la família amb el cognom López, i per això ho hem posat amb un interrogant sol. Per tant, només hi haurà interrogants sols en aquells casos en què s'hagi pogut ordenar una correspondència entre cognoms i procedències.

3.3.4 *La mira comparativa, per a un corpus complet de malnoms*

Concordança

S'han indicat les formes semblants —això és, *concordants*— que apareixen als llibres *Malnoms de Lluçmajor d'ahir i d'avui* (1996) de Jaume Oliver Maura, i *Malnoms des Coll d'en Rabassa. Recull i anecdotari* (2019), de Pere Galiana Veiret.

L'estructura és la següent: “Forma —tal com es presenta al llibre—. (ABREVIATURA —sense indicar l'any ni la pàgina, atès que el caràcter de diccionari fa que no sigui necessari—)”. En primer lloc s'han indicat les de Lluçmajor (JO), i en segon les des Coll d'en Rabassa (PG), separades entre punt i coma: p. e. “Vermell. (JO); Vermell. (PG)”; “Reüllet. (JO); Reüllà (madò). (PG)”. Si l'autor ha separat en dos malnoms allò que hem inclòs en un de sol, s'indica l'abreviatura en el darrer cas: p. e. “Frares (de cas); Frares (Na). (JO); Frare, Fraret, Frares. (PG)”.

3.3.5 *La mira historiogràfica*

Referències bibliogràfiques

En aquest camp s'han indicat les referències bibliogràfiques en què apareix o bé el malnom en qüestió, o bé la persona que sabem que és portadora del malnom. En el segon cas n'hem aportat unes poques referències, atès que el bagatge per identificar certs portadors només pel nom i el cognom

l'hem adquirit al final de l'estudi. Per tant, probablement ens hem botat esments sense anar acompanyats del malnom durant el primer buidatge de documentació escrita.

4 RESULTATS DE L'ESTUDI I CONCLUSIONS

Vet aquí els resultats obtinguts en aquest estudi, des d'un punt de vista quantitatiu, en uns quants camps d'interès:

Tipologia: El total de malnoms s'ha classificat en les següents categories lògico-semàntiques:

1. Noms de lloc i gentilicis: 107 (16,5 %).
2. Noms i cognoms: 85 (13,1 %).
3. Origen animal, vegetal i altres elements de la natura: 58 (8,9 %).
4. Oficis, professions, càrrecs o ocupacions en general: 86 (13,2 %).
5. Característiques físiques, psicològiques, familiars i socials: 76 (11,7 %).
6. Delocutius, irònic-humorístics: 58 (8,9 %).
7. Elements etnològics, menges i vestits: 55 (8,5 %).
8. Món eclesiàstic: 11 (1,7 %).
9. Colors: 6 (0,9 %).
10. Establiments comercials, d'oci, de restauració, hotels, tallers i fàbriques: 29 (4,5 %).
11. Parts o elements del cos: 7 (1,1 %).
12. Numerals: 2 (0,3 %).
13. No definida: 70 (10,8 %).

Localització: La major part dels malnoms s'han localitzat a s'Arenal (336), seguit des Pil·larí (180), ses Cadenes (138), Son Sunyer (90), les Meravelles (7), Ca n'Alegria (3) i Sometimes (1). Hi ha hagut 7 localitzacions amb dubtes i 30 malnoms sense dades de localització.

Cognoms: S'han documentat un total de 217¹⁶ cognoms diferents, 5 dels quals són considerats xuetes (*Bonnín, Fuster, Martí, Pomar i Segura*), i 13 dels quals no són catalans (*Araujo, Artero, Barandiarain, *Bochin, Carlos, Conejo, Enfadaque, Escoto, García, Hernández, Jacinto, Martínez i Ortiz*).

16 Cal tenir en compte que el còmput és de repeticions, i no d'individus.

Procedència: S’han documentat un total de 85¹⁷ localitats diferents. La major part dels portadors provenen de Lluçmajor (218), seguit des Coll d’en Rabassa (45), Sant Jordi (24), Algaida (22) i Muro (14). Algunes de les localitzacions són genèriques (“França”, “Fora Mallorca”, etc.). Pel que fa a les localitats de fora de Mallorca, s’han documentat les següents: “Eivissa: 5”; “País Valencià: 5”; “Extremadura: 2”; “França: 2”; “Galícia: 2”; “Menorca: 2”; “Principat de Catalunya: 2”; “Albacete: 1”; “Andorra: 1” i “Fora Mallorca (sense localització coneguda): 3”.

Concordança: S’han establert un total de 326 concordances amb els reculls de malnoms de Lluçmajor i es Coll d’en Rabassa. Són majoritàries les d’*Els malnoms de Lluçmajor d’ahir i d’avui*, de Jaume Oliver Maura (1997), amb un total de 263 concordances. Pel que fa a *Malnoms des Coll d’en Rabassa. Recull i Anecdolari*, de Pere Galiana Veiret (2019) se n’han obtingut un total de 135.

L’objectiu principal d’aquest treball ha estat l’elaboració d’un corpus, l’anàlisi i l’estudi de les dades obtingudes. Ens proposàvem connectar moltes de dades soltes per a donar-li cos i sentit a una xarxa de relacions humanes, per tal de poder posar per escrit part de la història oral de s’Arenal i Son Sunyer i situar-la en els estudis de l’onomàstica catalana. El resultat de tot plegat ha estat un corpus de 650 malnoms que s’han treballat des de diversos camps amb la finalitat d’establir distintes possibles lectures. Ha estat un llarg camí que ha requerit l’adquisició contínua de coneixements relatius als portadors dels malnoms i la connexió entre ells. Amb aquests coneixements s’han pogut obtenir i contrastar les dades amb els informadors, perquè fossin tan productives com fos possible, per tal d’obtenir un corpus de dades el més fidel a la realitat. Una realitat que podríem dir que tenim en el camp de la subjectivitat social i col·lectiva, però que es pot tractar des de criteris i sistematitzacions objectius, com amb les regularitzacions ortogràfiques, l’estudi de les etimologies, etc.

Una vegada treballades les fitxes, hem arribat a una sèrie de conclusions en relació amb les hipòtesis formulades, sorgides a través del diàleg amb els informadors, com el fet que hi ha certs malnoms que es repeteixen a distintes localitats. Pel que fa al nostre cas, hi ha dues explicacions

17 Vegeu la nota anterior.

d'aquest fenomen. En primer lloc, hi ha una sèrie de malnoms que són molt productius i que són tots fruit d'una mateixa motivació aplicada a persones distintes: serien els casos dels atributs físics, com el fet d'esser de cabells rossos (p. e. *Ros*, (*es*), *-sa*), o de certs oficis que pel seu reconeixement social esdevenen el malnom de pràcticament tots els qui el practiquen, com els sabaters (p. e. *Sabater*, (*es*), *-a*), els forners (p. e. *Forn*, *des*), etc. També hi hauria un tercer cas força comentat per part dels informadors: el fenomen dels gentilicis. Quan s'ha demanat pels malnoms, els informadors immediatament ens deien els gentilicis que anaven recordant: *Murer* (Muro), *Sineuer* (Sineu), *Mariero* (Maria de la Salut), etc. És un cas ben interessant, perquè després de l'anàlisi hem arribat a la conclusió que normalment els portadors d'un gentilici com a malnom respon al fet que aquella família fou de les primeres, sinó la primera a establir-se a cada indret. Per exemple, as Pil·larí els *Porrerenc* semblen esser dels primers que s'hi establiren, i la resta d'habitants venguts de Porreres porten un altre malnom, com *des Vincle* o *Comte*. De la mateixa manera, els únics coneguts com a *Felanitxer* (Felanitx) a s'Arenal —però no els únics felanitxers— eren de les primeres famílies establides a s'Arenal. Per altra banda, en tots aquests nuclis no hi ha cap gentilici —o la forma *de* + *topònim*— relatiu als altres nuclis, a excepció d'un únic portador amb el malnom *des Pil·larí*, del qual en tenim molt poca documentació, i *de ses Cadenes*, que té sentit perquè data del mateix moment en què nasqué el topònim. Tal com ens explicaren certs informadors, hem pogut constatar que els venguts de les zones majoritàries —que, alhora són pròximes—, principalment de Lluçmajor i des Coll d'en Rabassa, conservaven el seu malnom d'origen; de la mateixa manera que passava generalment amb els de Sant Jordi i de s'Aranjassa.¹⁸

Una segona classe de malnoms que hem trobat repetits són fruit dels moviments familiars dins el territori que hem estudiat. Hem pogut constatar que hi hagué un gruix de famílies que s'establiren a distints nuclis i zones rurals, cadascuna formant la seva família i teixint alhora una xarxa antroponímica de repeticions. Famílies com els *Figó*, *Denits*, *Morei*, *Garbes*,

¹⁸ Pel que fa als malnoms *Coller* (es Coll d'en Rabassa) i *Santjordier* (Sant Jordi), semblen tots dos restringits a una sola persona i tal vegada d'ús més recent; almenys és segur amb el cas de *Coller*, que substituï l'antic portat des Coll d'en Rabassa.

Merris, etc., són localitzades en més d'un nucli, i sembla que aquest fet no sempre respon a migracions en un mateix moment històric, sinó que de vegades diverses branques familiars es van establir a una banda i l'altra, o els fills dels primers establidors es mouen entre els nuclis. Hem observat, en aquest sentit, que era freqüent el canvi d'habitatges al llarg de la vida en el mateix territori. La conclusió de tot plegat és que, malgrat que s'ha arribat a forjar una identitat de cada nucli, que és la que ens arriba el segle XXI, la connexió entre tots ells és un fet demostrat, i el moviment encara era major durant les primeres dècades del segle XX, durant el procés d'establiment de Son Sunyer i la consolidació del nucli urbà de s'Arenal. El nostre estudi ha servit per poder fer una primera anàlisi d'aquest procés i poder-lo considerar des de l'estudi de l'antroponímia. El següent pas entenem que seria estudiar aquest fenomen partint dels padrons i censos de població i fer el seguiment dels moviments dels individus i llurs famílies.

Pel que fa al treball lingüístic, durant el transcurs de la feina han sorgit molts de dubtes, i ha estat constant el filtratge de les replegues escrites. Els principals problemes han estat la dificultat d'ubicar els portadors dels malnoms, per tal de considerar si havien de formar part d'aquest recull o no, i les dificultats d'interpretar certes solucions ortogràfiques amb errors evidents que no en facilitaven una correcta lectura. Per exemple, la grafia *Monlleo* per *Monjo*, *Sabana* (que hem considerat un malnom individual, però que és possible que sigui una escriptura incorrecta per *Salvana*), *Xeremina* que en darrer moment hem identificat com a corrupció ortogràfica de *Geremí*, *-na* o *Billaprake*, que no hem sabut resoldre. Així mateix, hem tengut dificultats a l'hora de discernir quins cognoms tenien funció estricta de cognom i aquells que, pels seus usos, es podien considerar malnoms. Per exemple, *Cendra* és cognom o malnom? *Matamales*, *de can* i *Romeguera*, *de can* arribaren a tenir uns usos socials com a malnoms o només com a cognoms? *En Móra Vell* s'hauria de considerar realment un malnom? També seria el cas de certs malnoms que Pau Tomàs no els ha sentit mai com a malnoms vius, però que apareixen a certs reculls, com *des Pinaret* (relatiu al topònim *es Pinaret*) o *de s'Àguila* (relatiu al topònim *s'hort de s'Àguila*).¹⁹

19 Vegem, com a mostra, una llista de malnoms o possibles malnoms que hem descartat per diversos motius: *Baló*; *Billaprake* (*Villaparque?*); *Cabrer*, *de can*; *Canta*;

Per altra banda, una vegada elaborat el corpus hem pogut observar certs fenòmens que desconexíem. Vegem-los:

- a) Uns quants malnoms desaparegueren de manera primerenca en favor del cognom dels portadors —en una època en què l'ús socialitzat dels malnoms encara era vigent—, com és el cas dels Serra *Bunyoler* o dels Rabassa *Pollencí*.
- b) La manca d'article en certs malnoms que, a priori, es podria pensar que n'han de tenir: *de Brisses* (relatiu a un establiment hotel·ler), *de Cotxeres* (relatiu a un taller i magatzem de tramvies) o *de Bonança* (relatiu a un cafè i ranxo, i posterior restaurant).
- c) El fenomen de la feminització de topònims, que ha repercutit en els malnoms, com el cas de *Vidriera*, que prové del *sementer de na Vidriera*, perquè antigament a la zona hi havia la *cova d'en Vidrier*, i el topònim al costat de *na Tamarella*.
- d) Un dels aspectes que no coneixíem és la masculinització de malnoms femenins mitjançant el canvi de desinència *-a* per *-o*: casos com *Costitxo*, *Balo*, *Noro* o *Perlos* —de *Costitxa*, *Bala*, *Nora* i *Perles*— no els sabíem interpretar quan començàrem la recollida.
- e) L'existència de malnoms aplicats a un col·lectiu, sigui familiar, de l'àmbit laborable, d'emigració col·lectiva o políticossocial. No sabem si és la norma, però en aquesta replega hem trobat més noms aplicats a dones (*Bielones, ses; Catalanes, ses; Poles, ses; Rafeletes, de ca ses; Redoletes, ses; Rossetes, (ses); Sabateres, de ca ses; Sitges, de ca ses; Tofoteles, ses; Tomassetes*), que a homes —o bé homes i dones— (*Al·lots, de cas; Barbers, es; Carboners, es; Comediants, es; Consellers, es, Republicans, es i Santjoaners, es*).

Cal dir que la recerca del DCVB i el DECat ha estat cabdal per poder interpretar bé els mots. Per exemple, hem trobat mots en desús avui dia, dels quals desconexíem el significat, com ara *belitrona* (de *belitre*), 'persona de poca vergonya i sense escrúpols'; *xoroll*, 'mancat d'una orella o d'un tros d'orella'; *ceril·lo*, 'bitlo', 'excrement de forma llarguera' o 'brutícia

Català, en; Coll, de can; Conilleta; Fogonet; Gamotes; Gordo, es; Húngaro, s'; Lluïset; Llull, de can; Marió; Matildo; Misses; Moneieta; Mongrio; Noguera, de can; Pedrín, en; Pere Llapassa, de can; Perequel·la; Pinyol; Pixeres; Pozo; Reda; Rivera; Roca, de can; Rosita, en; Sales; Seba; Sínia, de sa; Siquier; Tanita, na; Tardesillo (en realitat, Tordesillas); Tinent, de cas i Tixa.

humida, regalim de suc brut'; *goixo*, 'gras, inflat' o *nyico*, 'irritable, que té mal geni' o 'molt petit'. Finalment, ens ha estat impossible de trobar significats i etimologies clares d'uns quants malnoms, alguns dels quals sense proposta. Vegem-los: *Barron*; *Boi*; *Boleno*; *Brassete*; *Buscaneta*; *Carrintà*, -na; *Conet*, -a; *Diguesó*, -na; *Espirut*, (s'); *Gal·leta* (o *Garleta*, o *Gatleta*); *Genovoi* (o *Jonovoi*, o *Genevoi*); *Goiet*; *Lampino*; *Masseno*; *Maví*; *Merris*; *Miteió*; *Nevà* (o *Nevar*); *Pinsuela*, na; *Poetola*; *Queque*, en; *Reto*, es; *Rutxí*; *Terrigo* (o *Tarrigo*); *Velos*; *Xondo*, -a; *Xumbon*, -a; *Xuto*, en.

Durant el procés de discussió i redacció d'aquest treball hem establert unes pautes i solucions sistemàtiques i de presentació del corpus tan universals com s'ha procurat, que poden ser igualment vàlides per a nous estudis d'altres indrets, i que se sumen i beuen dels treballs de Moreu-Rey, Miralles, Ramis, Ripoll, Canuto et al., etc.

Pel que fa als estudis d'onomàstica, a Mallorca s'ha arribat a un nivell important de maduresa. Pel que fa a la toponímia, el *Nomenclàtor Toponímic de les Illes Balears* (NOTIB) n'és un excel·lent exemple, així com l'acabat d'estrenar *Nomenclàtor Geogràfic de les Illes Balears* (NGIB).

Els malnoms parlen; ens pertoca a nosaltres fer parlar els malnoms.

Bibliografia

- Alcover Sureda, A. M. i Moll Casasnovas, F. de B. 1930-1962. *Diccionari català-valencià-balear*. 20 vols. Palma: Editorial Moll. <http://dcvb.iec.cat/>.
- ATILF. 2004. *Trésor de la Langue Française informatisé*. ATILF – CNRS & Université de Lorraine. <http://atilf.atilf.fr/>.
- Autors Diversos. 1984-2019. *Pregó de les Festes de Sant Cristòfol*. 34 vols. Lluçmajor: Ajuntament de Lluçmajor.
- Bibiloni, G. 2016. *El català de Mallorca. La fonètica*. Palma: Lleonard Muntaner, Editor.
- Campins Llebrers, B.; Ordinas Garau, A.; Truyols Sureda, M. i Gomila Pons, X. 2007. *Les Illes Balears, poble a poble*. 4 vols. [Palma]: Consorci per al Foment de la Llengua Catalana i la Projecte Exterior de la Cultura de les Illes Balears (Conselleria d'Educació i Cultura, Govern de les Illes Balears).
- Canals Morro, P. 2006. *S'Arenal que he viscut. Hotel Solimar: 50 anys*. Palma: Edicions Documenta Balear.

Què ens diuen els malnoms? Elaboració, anàlisi i estudi d'un corpus de malnoms

- 2010. *S'Arenal que m'han contat. Hotel San Diego: 50 anys*. Palma: Edicions Documenta Balear.
- 2013. *S'Arenal – Can Pastilla – Platja de Palma. Hotel Ayron Park: 50 anys*. S'Arenal: Autoedició.
- Canuto Bauçà, F.; Estelrich Costa, J.; Font Roig, J.; Moratinos Jaume, J.; Sastre Juan, M. 1996. *Els malnoms de Sant Joan. Segles XIV-XX*. Palma: Teranyines. Col·lectiu per a la recerca històrica santjoanera.
- Carrió Trujillano, B. 2017. Evolució sociopolítica al Pla de Sant Jordi a mitjan segle XX (1931-1970). *I Jornades d'Estudis: el Pla de Sant Jordi: 149-170*. Sant Jordi, 27-28 de gener; es Coll d'en Rabassa, 3-4 de febrer de 2017. Palma: Ajuntament de Palma.
- Coromines Vigneaux, J. 1980-1991. *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. 9 vols. Barcelona: Curial Edicions Catalanes.
- (dir.) 1989-1997. *Onomasticon Cataloniae. Els noms de lloc i noms de persona de totes les terres de llengua catalana*. 8 vols. (vol. I, *Toponímia antiga de les illes Balears*, conjuntament amb Mascaró Passarius, J.). Barcelona: Curial Edicions Catalanes.
- Font Obrador, B. 1975. S'Arenal: Miscelànea històrica del caserí (1861-1930). *Ferias de Lluchmajor 1975: 5-62*. Llucmajor: Ajuntament de Llucmajor.
- 1995. *Historia de Llucmajor, Vol. VI. El Siglo XIX*. Llucmajor: Ajuntament de Llucmajor.
- 1999a. *Historia de Llucmajor, Vol. VII (I). Primer tercio del siglo XX*. Llucmajor: Ajuntament de Llucmajor.
- 1999b. *Historia de Llucmajor, Vol. VIII (II). Primer tercio del siglo XX*. Llucmajor: Ajuntament de Llucmajor.
- Galiana Veiret, P. 2019. *Malnoms des Coll d'en Rabassa. Recull i anecdotari*. Palma: Edicions Documenta Balear.
- Galmés Riera, A. 1981. Contarelles d'una pastera. *S'Arenal de Mallorca* 1: 5; 2: 10; 3: 8; 6: 3; 7: 3; 8: 3; 9: 4.
- 1982. Història de s'Arenal / Apunts històrics. *S'Arenal de Mallorca* 10: 4; 11: 4; 12: 4; 13: 4; 14: 4.
- 1988a. La mar i s'Arenal. *S'unió de s'Arenal* 1: 7.
- 1988b. La Punta de S'Orenol. *S'unió de s'Arenal* 2: 14-15.
- 1988c. Es carrer de Sant Cristòfol. *S'unió de s'Arenal* 4: 5.

- Grimalt Gelabert, M. 1985. *La població dins l'espai del Pla de Sant Jordi (Mallorca)*. Memòria de Llicenciatura dirigida per Salvà Tomàs, P. A. Palma. Departament de Geografia. Facultat de Filosofia i Lletres. Universitat de les Illes Balears.
- Guasp Pol, E. M. 2005. *Els malnoms de Consell*. Pollença: El Gall, Editor.
- Institut d'Estudis Catalans 1999. *Aplicació al català dels principis de transcripció de l'Associació Fonètica Internacional*. Edició de l'opuscle a cura de Joaquim Rafel, membre de l'Institut d'Estudis Catalans. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- 2018. *Regles d'ús de les majúscules i les minúscules*. Versió 4, 26 de juliol de 2018. http://criteria.espais.iec.cat/files/2018/08/3-1-2_Regles-de-maj%C3%Bascules-i-min%C3%Bascules-amb-%C3%Adndex_04.pdf.
- 2007-2019. *Diccionari de la llengua catalana*. [http://dlc.iec.cat/\(DIEC2\)](http://dlc.iec.cat/(DIEC2)).
- 2016a. *Gramàtica de la llengua catalana*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- 2016b. *Transcripció i normativització toponímica. Nomenclàtor toponímic de les Illes Balears*. Text aprovat per la Secció Filològica en les reunions plenàries del 13 de maig i de l'1 de juliol de 2016. http://www.iec.cat/llengua/documents/transcr_i_normat_topon_IB_Acord_SF.pdf.
- 2017. *Ortografia catalana*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- Llinàs Llodrà, O. 1991-2004) *S'Arenal d'ahir. S'unió de s'Arenal* 52-213.
- 2001-2004. Estampas. *S'unió de s'Arenal* 167-201.
- Martorell Paquier, D. 2019. *Pregó de les Festes de Sant Cristòfol 2018. Margarita Leclerc i la revista Concepció Arenal. José Ruiz Rodríguez i s'Arenal (1927-1931)*. Lluçmajor: Ajuntament de Lluçmajor.
- Martorell Paquier, D. 2020. *Els malnoms de s'Arenal i Son Sunyer. Elaboració, anàlisi i estudi del corpus*. Treball de Fi de Màster. Palma: Universitat de les Illes Balears. Màster en Llengua i Literatura Catalanes: Coneixement i Anàlisi Crítica del Patrimoni Immaterial.
- Mascaró Passarius, J. 1987. *Corpus de Toponímia de Mallorca*. 10 toms. 1a edició 1962-1967, 6 toms. Palma, "Promocions" Divisió comercial G. A.
- Miralles Monserrat, J. 1980. Normes per a l'aplec i l'estudi dels malnoms. *Butlletí interior de la Societat d'Onomàstica* 1: 29-37. V Col·loqui de Vic.

- 1996. Els malnoms, *Onomàstica i literatura*: 17-31. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- 2003. Normes per a l'aplec i l'estudi dels malnoms. *Estudis d'onomàstica*: 85-97. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Miralles Monserrat, J; Gomila, X i Ribes, E. (dirs.) 1999-2017. *Nomenclàtor Toponímic de les Illes Balears*. <http://notib.recerca.iec.cat/>.
- Moll Casanovas, F. de B. 2006. Els llinatges catalans. *Obres completes de Francesc de Borja Moll, Vol. III. Estudis dialectals i onomàstics*: 157-510. 1a edició 1952; 2a edició ampliada 1982. Palma: Editorial Moll.
- Moreu-Rey, E. 1980. Reflexions sobre malnoms de Mallorca, Menorca i Eivissa. *Randa* 10: 51-61.
- 1981. *Renoms, motius, malnoms i noms de casa*. Barcelona: Editorial Millà.
- Oliver Maura Pelín, J. 1996. *Memòries (1923-1993)*. Palma: Autoedició.
- 1997. *Malnoms de Llucmajor d'ahir i d'avui*. [Lloc i editorial desconeguts].
- Pianigiani, O. 1907-1926. *Vocabolario Etimologico della Lingua Italiana*, digitalitzat per Bonomi, F. 2004-2008. <http://etimo.it/>.
- Ramis de Plandolit, E. 1997. *Malnoms de Selva*. Palma: Ajuntament de Selva.
- Ramis Puig-gros, A. 1997. *Malnoms a Llorito. Segles xiv-xx. Àlies. Estratègies de nominació comunitària*. Binissalem: Di7 Edició.
- Real Academia Española 2014. *Diccionario de la lengua española*. 23a edició. <http://dle.rae.es>.
- Ripoll Perelló, M. 2003. Els malnoms d'Esporles: històries de la quotidianitat. *Curs (Coneixements, usos i representacions socials de la llengua catalana)* 7: 25-250. <https://www.uib.cat/depart/dfc/gresib/curs/2013/malnomsripoll.pdf>.
- Rosselló Mesquida, M. 2015. *Els malnoms felanitxers contemporanis*. Memòria del Treball de Fi de Grau, any acadèmic 2014-2015. Universitat de les Illes Balears, Departament de Filologia Catalana i Lingüística General. Tutor: Miralles Monserrat, J.
- <https://dspace.uib.es/xmlui/bitstream/handle/11201/1528/TFG%20Miquel%20Rossell%C3%B3.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

- Salvà Tomàs, P. A. 1998. *Pregó de les Festes de Sant Cristòfol 1997. La demografia de s'Arenal de Llucmajor: d'un poble de pescadors i trencadors a un centre turístic*. Llucmajor: Ajuntament de Llucmajor.
- Solà Cortassa, J.; Lloret, M. R.; Mascaró, J. i Pérez Saldanya, M. (dirs.) 2002. *Gramàtica del català contemporani*, vol. i. *Introducció. Fonètica i fonologia. Morfologia*. Barcelona: Editorial Empúries.
- Tomàs Ramis, P. 2018. *Pregó de les Festes de Sant Cristòfol 2017. S'Arenal durant la II República. Una visió municipal*. Llucmajor: Ajuntament de Llucmajor.
- Torres Siquier, C.; Amengual Capó, M. de L.; Ferrà-Ponç, D. 2003. Els malnoms de Búger. *II Jornades d'estudis locals de Búger*, 2002: 172-184. Búger: Ajuntament de Búger.
- Veny Clar, J. 1996. *Onomàstica i dialectologia*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Annex 1. Mapa de la zona i els principals nuclis que s'estudien

Font: Elaboració pròpia a partir de l'OpenStreetMap (2020).

Annex 2. Exemple d'una fitxa completa del corpus de malnoms de s'Arenal i Son Sunyer

Malnom: Grina, (na)

Transcripció fonètica: ['grinə]

Variants formals: Grina, madò; Grina, de ca na

Tipologia: Noms i cognoms.

Significat: Cognom català, antigament nom propi.

Etimologia: Podria esser la feminització de grill, del llatí *grillus* 'insecte ortòpter de diferents espècies del gènere *Gryllus*, principalment els *Gryllus domesticus* i el *Gryllus campestris*; és de color negre, de devers tres centímetres de llarg, i és notable pel soroll agut que produeix amb el fregadís dels èlitres en les nits d'estiu'. Cal dir que si bé la forma femenina més comuna és *grilla*, a Mallorca la forma és *grina*, formada damunt un suposat *gri(n)*, atesa la pronúncia ioditzant. Ara bé, ens decantam per pensar, tal com ens fa saber el Dr. Miquel Sbert, i amb la documentació familiar de què disposam, que l'ètim del malnom s'ha de cercar en una síncope del cognom *Garí* en *Gri*, i una feminització posterior d'aquest. En aquest cas, *Garí* és un antic nom propi d'home, pres del germànic *Warin*, del radical *waran*, 'abrigar', i que en català també tenim la variant *Guarí* (DCVB, ELC i DECat).*

Motivació: A l'arbre genealògic familiar hi veiem Antoni Fullana Garí, de malnom *Gri*, nascut el 6 d'agost de 1788. Era el repadrí de Francisca Aina *Grina*, la primera portadora del malnom a s'Arenal.

Localització: s'Arenal

Cognoms: Garau, Garcias, Roig

Procedència: Lluçmajor

Concordança: * Gri / na. (JO); Gri. (PG)

Referències bibliogràfiques: * BF 1975: 39; DQ 1986; AG 1988. 4: 5; LC 1989: 165-16; OL 1991. 52: 19; OL 1992. 67: 12; OL 1992. 68: 14; OL 1993. 73: 20; OL 1994. 87: 5; OL 1997. 127: 14; OL 1998. 133: 18-19; OL 1998. 139: 19; OL 1999. 153: 13; OL 2000. 155: 9; OL 2000. 156: 10; OL 2001. 168: 20; OL 2001. 180: 9; PFSC 2001: 19, 26; OL 2002. 182: 24; OL 2003. 190: 30; OL 2004. 213: 28; PC 2006; PFSC 2008: 12; PC 2010a; PFSC 2017: 33, 35-38, 40, 42-43, 58, 62, 67-68, 70, 152, 156-157, 224, 242; PFSC 2018: 135, 143, 217, 219, 235-237, 241, 243, 249, 306, 309; DM 2018b: 625-626, 633, 641; BC 2019: s/n; PFSC 2019: 31, 33, 39, 42, 96-100, 114, 116; DM 2019a: 245, 253, 275; DM 2020 [Biografia].

* Es tracta d'abreviatures desenvolupades en graelles a Martorell 2020, que mostren a tall d'exemple.

Annex 3. Corpus de malnoms de s'Arenal i Son Sunyer

A

Àguila, de s'
Aigua, de s'
Aineta
Alaroner
Alcalde, s'
Alcudienc, s', -a
Alegria
Aleixa
Algaidí, s'
Al·lots, de cas
Amitger, s'
Amorós
Andritxol
Armeria, de s'
Arrosser, (s')
Artanenca, s'
Ase, de s'
Ateo, n'
Aviador, s'

B

Ballador, es
Balo
Baralleta
Barbas, en
Barber, es
Barbeta
Barraca
Barraquer, de can
Barrera, en
Barret
Barril
Barron
Baster, -a
Batabanó, en
Beata, sa

Belitrona
Benfet
Bennoc, de
Berga, en
Bergues
Bernadet
Bernadí, de can
Bessó, -na
Bidasoa, des
Bielones, ses
Binissalemer, (es)
Bitxo, es
Blau, -a
Bodega, de sa
Bohío, des
Boi
Bolenó
Bolera, de sa
Boleros, des
Bonança, de
Bonjesús, en, -a, na
Bono
Bord, de can
Borino
Borreta
Borronat, -da
Borton, de can
Bota, de sa
Botera, (sa)
Botigueta, de sa
Bovera, de sa
Boveres, de ca ses
Brama
Brassete
Brau, (es), -va
Brillante, en

Brisses, de(s)	Capellà
Brou	Capeller
Bunyoler, -a	Capellot
Bunyolí	Capilón
Busca	Capità
Buscaneta	Capó, de can
Butxaca	Capser, (es)
C	Caragol
Cabana	Carboner, -a
Cabasset, es	Carnisser, (es), -a
Cabo Loco, es	Carrasquet, -a
Cabrieleta	Carreter
Cacauets, des	Carrintà, -na
Cadenes, de ses	Carriona
Cafè Nou, des	Carro, en
Cafè, des	Carter, es
Cafès, des	Carusso
Caixa, de sa	Casetes
Calatrava, de sa	Castellet, des
Calco, en	Catalanes, ses
Calderona, de ca na	Cavallet, de cas
Caliuet	Cavalls, des
Calons	Cego
Camanegra	Cendra
Caminer, es	Centro, des
Camión(s), des	Ceril·lo
Campaner, -a	Cervereta
Campet	Cigiünya, sa
Canals, de can	Ciment, des
Canonge	Cinto, de can
Cantiner, es, -a, sa	Ciutadà
Cantoner, es	Clareta, madò
Cap Pelat	Coa des Moix, de sa
Caparrot Pobler, es	Coix, es
Caparrot, en	Coixa Vilara, sa
Caparrut, es	Coixet
Capbaixa	Colaua, madò
Capdeperina	Coleto

Coller	D
Collet, -a	Dama
Collfort	Delhomo
Colores	Denits
Comare Pellissera, sa	Dida, sa
Comaro	Diguesó, -na
Comediants, es	Dimoni
Comte	Dinarillo (o Dinerillo)
Comunista, es	Dragona, madò
Conet, -a	Duran, de can
Conill	E
Conquet, de can	Eivissenc, (s'), -a
Consellers, es	Eixut
Contrabandista, es	El Pulmón de Oro
Conxo	Electricista, s'
Cony	Enramades, de ses
Cooperativa, de sa	Escanyat, s', -da
Coques	Escateta
Corbat	Espirut, (s')
Corneta	Estaca
Correu	Estació, de s'
Corró, -na	Estanyer, s'
Costa, de sa	F
Costitxa, (madò)	Fàbrica, de sa
Cotó	Fang, des
Cotxer, de cas	Farinera, de sa
Cotxeres, de	Farmàcia, de sa
Cova, de sa	Fava
Coves, de ses	Feixiner, es
Cremat	Felanitxer, (es), -a, (sa)
Crossa, en	Felet
Crosta	Ferragut
Cucota	Ferrer Vell, es
Cuiner, es	Ferrer, (es), -a, (sa)
Culgròs, de can	Ferreret
Cullera	Fideu
Cura	Figó
	Figonet

Figuerola	Geramí, -na
Flauta	Gerrer, (es)
Fogó, -na	Gil, de can
Forn, des	Glopet, des
Fornet, des	Gofis
Forqueta	Goiet
Fosquet	Goixet
Frare, es	Goixó
Fred, -a	Goixo, -a
Frit	Gran
Frontet	Granada
Fullaní	Granot
Fumat	Grau, de can
Fuster, (es), -a, (sa)	Graute
G	Grina, (na)
Gall	Groc, -ga
Gallardeta	Guillemot
Gal·leta (o Garleta, o Gatleta)	Guitarra
Galletes, en	Guixa
Gallina, en	Guixer
Galliner, (es)	Gustí, de can
Gallines, (en), (na)	H
Gamba, de can	Hereu, de ca s'
Ganones	Hermanos Valientes, es
Garbes	Hort Nou, de s'
Garonda, de	Hort Petit, de s'
Garreta	Hort, de s'
Garriguer, (es)	Hostal, de s'
Garrotets, de can	Hostal, en s'
Garrut	I
Gaspar	Inquero, (s'), -a
Gat, es	Iris, de s'
Gato, es	J
Gel, des	Jamaica, des
Gelat	Jane, na
Gelater, (es)	Jaquetó, -na
Genovoi (o Jonovoi, o Genevoi)	Jardí, des
Geperut, es	Jaumeta, de ca madò

Jaumot, en	Masseno
Jeroni, de can	Masset
Jonquet, (des)	Mata-rates
Jordi	Matalasser
L	Matamales, de can
La Montaña, de	Mates
Lampino	Maví
Legionario	Meco, (en), -a, (na)
Lido, des	Meló, -na
Llet, de sa	Mena
Llopis	Menut
Llorencí, (es)	Mercadal, de can
Lluent	Merda, de sa
Los Cordones	Merenga
M	Merris
Madona de s'Aranjassa, sa	Metge, es
Madora	Mianes
Magí, de can	Mirabò
Majoralet, es	Missa
Malalts, des	Misser
Males Cases, de ses	Miteió
Mallorca, des	Mitjaunça, de can
Manacorí, -na	Mocadorer, es
Mandia, de	Mogambo, des
Mandins, (en)	Molí, des
Manescal, es	Molí, en
Maneta	Moliner
Manxes	Molinou
Manyo	Mónaco, des
Maonès, (es), -a, (sa)	Monet
Màquina, de sa	Monja, (na)
Màquines, de ses	Monjo, -a
Margalidà, es	Monterrey, des
Mariero, -a	Montes
Mariner, es	Montuïrenca, sa
Martí	Móra Vell, en
Martí Tercer, en	Morei, -a
Mascarona	Mórgan, en

Morlà, -ra	Palau, mestre
Moro	Palla
Morrut, -da	Pallasso
Mort, es	Pallissó, -na
Mosca	Pallús
Mosso des Tren, es	Palma
Mosso, es	Palmeres, de ses
Muleta	Pamboli, en
Munar, de can	Pancuit
Municipal, es, -a, sa	Pansa
Municipalet, es	Panxeta
Murciano	Paparrina
Murer(o), es, -a, sa	Papulls, en
Murtera	Parrina
Mut, es	Passafils, en
N	Pastilla
Nadala, de can	Pastora
Nasso, en	Pastoret
Natzarè	Patacó, de can
Negre, de can	Pates, en
Nevà (o Nevar)	Patró, de cas
Nirvi	Pau, de ca l'amo en
Nito	Paueta
Niu	Pebre Bord, des
Niuet	Peixet, (na)
Nofreta, (na)	Peixetó
Noro	Peladí
Nuu	Pelín, en
Nyeu	Peluquera, sa
Nyico, -a	Pelussa
Nyoc	Pelut
O	Penasso
Olier, s'	Perdiu
Orgue, l'	Perdiuet
P	Perico Sant, en
Paciència	Perlos, de can
Pagueta, sa	Perota, (madò)
Palanca	Perpinyà

Pescador, es	Portellet, des
Petit, -a	Porxet, -a
Petrer, (es), -a, (sa)	Potecari Monget, es
Peusplans	Prim, -a
Pevora	Pruna, en
Picapedrer, es	Puça
Picolín, (en)	Pujol, mestre
Pieres	Punta
Pil·lari, des	Punxa
Pina	Q
Pinaret, des	Quebrat
Pinera, sa	Queque, en
Pinsuela, na	Quint
Pintor, es	R
Pinya	Rabassa, de can
Pipa	Rabassó, -na
Pipeta, en	Raconera
Pis, des	Rafal, des
Pitjapalla	Rafalet, des
Piulado, es Vell	Rafela
Pixera, en	Rafele
Plaça, de sa	Rafeletes, de ca ses
Planxista, es	Ramos, de can
Plater, es, -a	Rander, -a (o Render, -a)
Ploris	Randilla
Pobler, es, -a, sa	Ranxa, na
Poca-son	Raro
Pocaslusses	Redoleta
Poetola	Regador
Pola	Rei, de can
Pollencí, (es)	Reiet
Pollo	Reixac
Ponç	Remuc
Poncet	Republicans, es
Poncio, de can	Restes
Pontarrona	Reto, es
Pontdinquer, es	Reüll, -a
Porrerenc, (es), -a	Reüllet

Reviu	Serral, des
Reviuet	Serro
Ribero	Set
Rius	Sèu
Roc	Sifons, des
Roget	Sifre
Roig Soler, es	Sineuer, -a
Romaní, des	Sion, -a
Ronco	Sitges, de ca ses
Roqueta	So n'Eriçó, de
Ros, (es), -sa	So n'Hereu, de
Rossetes, (ses)	So n'Oms, de
Rubert	Sobrassada
Rumbo	Soler, de can
Rutxí	Solera
S	Son Banya, de
Sabana	Son Bosc, de
Sabater, (es), -a	Son Coll, de
Saco, en	Son Cosmet, de
Sadoll	Son Garcies, de
Saliner, es	Son Granada, de
Salom	Son Mosson, de
Salpeta	Son Perera, de
Saltet, es	Son Prim, de
Salvana, madò	Son Sunyer, de
Salvanet	Son Verí, de
Sant	Sopes, en
Santjoaner	Sord, es
Santjordier	Sucrer, (es)
Santpolí	Surrilla
Sarmentí	T
Segall	Tabaquer, (es)
Seguí, -na	Tacó
Selleter	Taconer
Senyora	Tallador
Senyoret, es	Tamborer, es
Sergenta	Tanca, de sa
Serradora, de sa	Tancat Prim, des

Taquete, en	Vellet, es
Taquillera, (na)	Velos
Tarzan, en	Ventureta
Tast, des	Veny, de can
Tatxa, en	Venys
Taverna, de sa	Verd, -a
Tè-tè	Verdera
Tenga, en	Verger, des
Terrassa	Verinet, -a
Terrigo (o Tarrigo)	Vermell, de can
Terrola	Vidrier, de cas
Teuler, -a, sa	Vidriera
Tic-tac	Vincle, des
Tívoli, des	Vogueta
Tofolet, -a	Voltat, de can
Tomassetes	X
Tomàtiga	Xalet
Tonses, en	Xarleston, (en)
Tord, es	Xatet, es
Torrer	Xató
Torreta, de sa	Xerica, madò
Tort, es, -a, sa	Xigarret, es
Trist, de can	Xino, es
Tro, na	Xispa
Trompada	Xisquet, (en)
Trompeta, en	Xiu
Truc, en	Xófer, es
Tunis	Xondo, -a
Tupaposts	Xoroll
V	Xorrigo, de
Vaca	Xot, des
Valencià	Xumbon, -a
Vecino, es	Xuto, en
Vell, -a	

Restos del genitivo en la antroponimia asturiana: una muestra de la documentación del Hospicio de Uviéu

Claudia Elena Menéndez Fernández

Universidad de Oviedo

menendezclaudia@uniovi.es

Resum: Aquest article té per objectiu analitzar la pervivència en l'onomàstica asturiana del genitiu –analògic o no en -IS (> -es)– d'una sèrie de noms de persona. Es pren com a referència un repertori de 21 cognoms recollits del corpus dels *Llibres dels Expòsits* de l'antic Hospici d'Uviéu (ss.XVIII-XIX) i, a partir d'ells, es presenta un estudi de la seva productivitat antroponímica en la documentació històrica del domini lingüístic asturià, la seva distribució geogràfica moderna i la seva relació amb els topònims homònims. Es tractarà de determinar, quan sigui possible, si el cognom actual procedeix directament del nom de persona o si ho fa des del topònim prèviament format sobre el genitiu de l'antropònim corresponent.

Paraules clau: Onomàstica, cognoms, genitiu, asturià, Hospici d'Uviéu.

The survival of the genitive case in Asturian anthroponymy: a study of the documentation from the Hospice of Uviéu

Abstract: The aim of this paper is to examine the survival in Asturian onomastics of the genitive case – -IS (> -es) by analogy or otherwise – in a series of family surnames. We take as our point of reference a list of 21 surnames, extracted from the *Foundling Books* of the ancient Hospice of Uviéu (18th–19th centuries), and undertake a study of their anthroponymic productivity in the historical documentation of the Asturian linguistic area, their present-day geographic distribution and their relationship with the homonymous toponyms. The analysis seeks to determine, where possible, whether the current surname comes directly from the personal name or rather from the toponym created previously from the genitive case of the anthroponym.

Key words: Onomastics, surnames, genitive, Asturian language, Hospice of Uviéu.

1 INTRODUCCIÓN

El objetivo de este trabajo se centra en estudiar la continuidad del genitivo de una serie de nombres de persona masculinos (NP) en una veintena de apellidos asturianos, homónimos de otros tantos topónimos localizados en Asturias, con la intención de determinar –si los datos lo permiten– en

qué medida esos apellidos modernos proceden directamente del nombre de persona o bien se han fijado a partir del topónimo correspondiente, formado a su vez sobre el genitivo del NP en cuestión.

Siguiendo la indispensable *Toponimia Asturiana*, de Xosé Lluis García Arias (= AriasTopAst), se constata la existencia de un repertorio abundantísimo de topónimos asturianos cuyo origen es deantroponímico –es decir, remiten a un nombre de persona (*vid.* capítulo IX, pp.438-550)–, ocupando un lugar destacado aquellos que son muestra de la pervivencia de un antroponímico en genitivo. Esta situación no ha de resultar extraña, pues es precisamente en la toponimia, ámbito en el que se pone de manifiesto la necesidad de referir la propiedad de la tierra, donde podría ser esperable una mayor cantidad de usos genitivos (García Arias 2003, 311). Así, con frecuencia muchos de los topónimos referenciados suelen responder a la construcción de *cosa poseída* (villa, braña ...) + *nombre del poseedor en genitivo*, pudiendo perderse el primero de los elementos¹.

La vitalidad de este caso latino en la antroponomástica asturiana ha sido estudiada con profusión por Cano González (2010; 2013; 2017), quien se ha ocupado del análisis de los apellidos asturianos en -i/-e continuadores bien de antiguos patronímicos en genitivo de NP masculinos (2010, 569-615; 2013, 31-39) o bien de otros nombres personales con genitivos en -ATI, -ETI, -ITI y -NDI (2013, 39-45), así como de los apellidos acabados en -ín que proceden, directa o indirectamente, del genitivo de NP masculinos en -INUS (2017, 119-142). De este modo, y sumándome a esta tradición de estudios, me ocuparé aquí de un conjunto de apellidos (del tipo *Bances*, *Condres*, *Rales*, etc.), que son continuadores de un genitivo, analógico o no, en -IS (> -es) y cuyos topónimos homónimos aparecen descritos en AriasTopAst 456 y ss. Obviamente no puedo tratar, por cuestiones de espacio, la totalidad de los tipos onomásticos posibles herederos del genitivo en -IS analógico o no. Por esta razón, tomo como punto de partida el repertorio de apellidos con este origen que he podido recoger en el corpus de los *Libros de los Expósitos* del antiguo Hospicio de Uviéu, documentación que manejé de forma exhaustiva con motivo de la preparación de mi Tesis Doctoral y que está accesible en el *Archivo*

¹ Por ejemplo: UILLA PETRI > *Villaperi* (Uviéu), (UILLA) ALLIONIS > *Ayones* (Villaviciosa) (García Arias 2003, 311).

Histórico de Asturias (AHA). En concreto, tengo en consideración 70 de estos *Libros de los Expósitos*, comprendidos entre 1752 –año de fundación de la inclusa asturiana– y 1850 (época, por tanto, en la que los procesos de fijación de apellidos están ya plenamente consumados), así como un libro de los años 1716-1719, previo a la creación de la institución benéfica, pero que ya da cuenta de la preocupación del concejo de Uviéu por el fenómeno del abandono infantil. Estos *Libros de los Expósitos* registran toda la información relativa a cada niño abandonado que ingresaba en el Hospicio ovetense, siguiendo el mandato de las ordenanzas de régimen interno (Gil de Jaz 1752, 9v-10). Presentan datos como: la cadena antroponímica de identificación del niño, lugar y fecha del abandono, la descripción física del estado en el que se encontraba, la transcripción de les cédulas que acostumbraban a llevar como seña para un posible reconocimiento futuro, los nombres y apellidos de los padrinos y los nombres, apellidos y lugares de procedencia de los nutricios con quienes los expósitos se criaban, etc. La riqueza onomástica de esta fuente documental es, por tanto, inmensa.

2 METODOLOGÍA

Los principios metodológicos onomásticos que se han seguido en este trabajo son los propuestos por los miembros del proyecto *PatRom* (*Patronymica Romanica*), quienes entienden la etiqueta del *apellido* (AP) como el “nombre heredado, habitualmente de los padres, que se añade al anterior [al nombre personal] para indicar la pertenencia del individuo a un grupo consanguíneo determinado” (Cano González & Kremer 2001, 870-871). Sabido es que los apellidos pueden tener un carácter delexical –cuando proceden de un apelativo del léxico común–, detoponímico –si se han fijado desde un nombre de lugar– o deantroponímico –si tienen su origen en un NP– aunque, en ocasiones, no resulta fácil delimitar con exactitud el origen. Para el caso que nos ocupa, donde analizamos una serie de apellidos que pueden remontar a un topónimo –formado previamente sobre un NP– o bien al NP directamente, son fundamentales los planteamientos que se exponen en los trabajos de Chambon (1992), Buchi (1998), Villa Basalo (2000) o los citados en §1 de Cano González, en los que se da valor no solo a la documentación medieval

de los antropónimos, sino a su estudio comparado con la distribución moderna de los mismos. La cartografía o repartición geográfica de los apellidos contemporáneos se antoja imprescindible en muchos casos para tratar de explicar la distribución de un apellido en relación al topónimo desde el que se ha podido originar, teniendo en cuenta fuentes actuales tan completas como el INE, pues “debido a su carácter exhaustivo, estos elementos contemporáneos son de mayor interés que los datos que apuntamos en documentos medievales, siempre forzosamente parciales” (Buchi 1998, 2).

Una vez asumidos estos principios, el análisis de la información que se presenta en §3 se ha organizado en torno a un mismo esquema:

- En primer lugar, y tras la indicación del apellido que es objeto de estudio, se relacionan los ejemplos que se han encontrado en los *Libros de los Expósitos*. En ocasiones, la función del elemento antroponímico señalado puede resultar dudosa. Me refiero en especial a algún caso como el de *J[ose]ph de Arezes* (AHA-14002, fº266, as.1768-1769), en el que la expresión *de Arezes* es posible que no se ajuste a la definición de AP vista *supra*, sino más bien a la de un sobrenombre (SN), dado que su portador es vecino del concejo de Les Regueres, donde existe un topónimo *Areces* (AriasTopAst 458; NclAst 168). No hay que olvidar que, en la época analizada (ss. XVIII-XIX), buena parte de los individuos no contaban con documentación acreditativa de su identidad y era muy probable que no supieran con seguridad cómo se llamaban/apellidaban oficialmente (García Gallarín 2014, 69), sino cómo solían ser conocidos ante el resto de los miembros de la comunidad, donde cobra gran importancia la identificación personal mediante el uso de sobrenombres².

- A continuación, se referencia el NP que está (o puede estar) en la base de la formación del antropónimo, así como el topónimo homónimo que también se localiza en Asturias.

- Por último, se incluye un comentario más o menos extenso en el que, en comparación con los registros documentados en los *Libros*

2 Véanse, en este sentido, algunas de las anotaciones de los *Libros de los Expósitos*, como: “dice que su padre se llama Bartolo y su madre *la Cotayona*” (AHA-14036, fº269, a.1811), “... en el portal de Josefa *la rebalgona* vecina del barrio de santa Clara” (AHA-14018, fº19, as.1793-1794).

de los *Expósitos*, se señala la existencia de las fuentes históricas del apellido, extraídas de la base de datos del centro *PatRom* asturiano³, y la distribución geográfica moderna del mismo⁴, haciendo balance sobre el posible origen del antropónimo una vez contrastada la información de la que se dispone.

3 ESTUDIO DE LOS APELLIDOS

3.1 *Genitivos analógicos en -IS (> -es)*

Se incluye bajo este apartado toda una serie de apellidos que pueden entenderse como continuadores, directa o indirectamente, de un NP masculino de la segunda declinación con un genitivo en *-IS*, analógico con los de la tercera declinación, del que hay muestras epigráficas en el noroeste peninsular (García Arias 1984, 29; 2003, 311; AriasTopAst 457).

Ables

*Ana Arias mug[e]r de Domingo Ables vez[in]os de la parroq[ui]a de Brañes [Uviéu] (AHA-13998, f^o167, as.1752-1758)*⁵

3 Su contenido ha sido puesto a mi disposición por la profesora Ana María Cano González, a quien le transmito mi más profundo agradecimiento.

4 Para el análisis del reparto territorial de los apellidos se han consultados los recursos en línea ofrecidos por el Instituto Nacional de Estadística (INE) y la Sociedad Asturiana de Estudios Económicos e Industriales (SADEI). Téngase en cuenta que existe un desfase entre ambos, pues el primero remite al Padrón Continuo con fecha del 01/01/2019, mientras que el segundo fue actualizado ya en abril de 2021. Conviene recalcar que el INE solo presenta datos para los apellidos que tengan una frecuencia igual o superior a 5 ocurrencias sobre el total de España y por provincia. Con el objetivo de ayudar al lector a ubicar los distintos concejos asturianos y entender así los comentarios sobre la distribución y difusión geográfica de los apellidos analizados, se incluye un anexo final (pág. 190) con un mapa de Asturias que muestra la división administrativa del país.

5 Para la presentación de la información de los *Libros de los Expósitos* se respetó la grafía, acentuación y puntuación originales. Entre corchetes, y para facilitar la lectura, se desarrollaron las palabras o sílabas abreviadas. Al final de cada registro se indican entre paréntesis: la sigla AHA (Archivo Histórico de Asturias) seguida del número de signatura con la que se identifica el libro en el archivo, el número de folio y el año del documento. También entre corchetes, y antes de la referencia de la cita, consigno el concejo de procedencia del portador cuando la documentación da cuenta de él.

- Del genitivo del NP ABALUS (Holder 1961, I,5; Forcellini 1965, V,5), Ø Kajanto 1982; Ø Solin 1996; AriasTopAst 457). – Topónimo: *Ables* (Llanera) (NclAst 99).

- En todo el corpus documental, solamente recojo este apellido en un ejemplo, como segundo elemento de la cadena onomástica. El portador, *Domingo Ables*, es vecino de la parroquia de Brañes, del concejo de Uviéu, limítrofe con el concejo de Llanera, donde se localiza un topónimo *Ables* que, posiblemente, sea el epónimo sobre el que se pudo fijar el apellido. El origen detoponímico estaría avalado por los registros de la documentación histórica, donde el citado antropónimo aparece introducido por la preposición *de* (indicadora habitual de la procedencia) como tercer elemento de la cadena antroponímica detrás del patronímico y en individuos que, con frecuencia, son vecinos del concejo de Llanera. Por ejemplo: *Rodericus Gonzalviz de Ables* [Uviéu] a.1224(or.) CDStVicenteOviedo 2,129 n.78⁶; *Pero Diaz de Ables morador en la aldea de Ables* a.1528(or.) CDVegaOviedo 619 n.219; *Juan Suarez de Ables* [Llanera] a.1528(or.) CDVega Oviedo 621 n.219, etc. También puede aparecer introducido por la preposición *de* en segunda posición de la cadena, como en *Menendo de Ables* [Llanera] a.1528(or.) CDVegaOviedo 620 n.219, donde la constatación de la procedencia del portador nos conduce a pensar igualmente en un origen detoponímico. No documento soluciones en función patronímica del NP ABALUS –esto es, en segundo lugar tras otro NP–, ya sea incrementado con el sufijo *-’ICI o con una formación genitiva. En la actualidad, ni el INE ni SADEI ofrecen registros contemporáneos del apellido.

Areces

Maria deel Coto muger de Andres Arezes, vez[in]os de san Andres de Linares (AHA-14002, fº110, as.1768-1769)

fue su padrino J[ose]ph de Arezes [Les Regueres] (AHA-14002, fº266, as.1768-1769)

se puso al cuidado de Maria Areces de Perera (AHA-14019, fº308, as.1794-1796)

6 Para la bibliografía de las fuentes de la documentación histórica que se citarán de aquí en adelante remito al repertorio de Cano González *et al.* (1996). El método de citación de estas fuentes es el que se sigue en el proyecto *PatRom*.

Bern[ar]da Montes y Man[ue]l Areces v[ecino]s de Arenas (AHA-14026, fº328, as.1801-1803)

Teresa Gonz[ale]z y Pedro Arezes v[ecino]s de Bentosa [Candamu] (AHA-14026, fº509, as.1801-1803)

Melchora Areces y Benito Menes v[ecino]s de la Pereda concejo de Ov[ie]do (AHA-14027, fº121, as.1803-1805)

Benita Areces y Joseph Colao vec[ino]s de san Juan de Bentosa [Candamu] (AHA-14029, fº301, as.1805-1806)

...siendo padrino Fran[cis]co Areces y Maria Fern[ande]z Alangra [Les Regueres] (AHA-14031, fº311, as.1806-1808)

- Del genitivo del NP ARETIUS (Holder 1961, I,206; Forcellini 1965, V,163; Ø Kajanto 1982; Ø Solin 1996; AriasTopAst 458). – Topónimo: *Areces* (Les Regueres) (NclAst 168).

- Documento una serie de ejemplos de este apellido en el corpus de los *Libros de los Expósitos*, todos ellos en segundo lugar de la cadena antroponímica y sin la preposición *de*, a excepción del segundo de los testimonios (*vid.* §2). Sus portadores son, en buena medida, naturales de Les Regueres, donde se localiza el topónimo homónimo, y de concejos vecinos, como Uviéu y Candamu. La consulta de la documentación histórica nos muestra una presencia mayoritaria de *Areces* en secuencias antroponímicas en las que, con frecuencia, está precedido de la preposición *de* y ocupa el tercer lugar de la cadena onomástica tras el patronímico, identificando a individuos originarios de Uviéu, Grau y Les Regueres, fundamentalmente: *Ruy Gonçalez de Arezes notario publico* [Les Regueres] a.1421(trasl.1421) DocPolasAsturias 423 n.46; *Pero Ferrandiz de Arezes* [Uviéu] a.1453(or.) CDVegaOviedo 406 n.149; etc. También puede aparecer en la segunda posición de la cadena, como en *Iuan de Arezes e Garçia de Arezes su hermano* [Grau] a.1494(or.) CDVegaOviedo 483 n.173, aunque en este caso es posible que la construcción *de Arezes* pueda expresar una relación de pertenencia bien a un lugar o bien a un clan familiar⁷. Ya en el siglo XVIII, son frecuentes las formas sin

7 Téngase en cuenta que en la onomástica bajomedieval asturiana fue posible –pero minoritario– expresar la relación parental mediante una construcción patronímica perifrástica, esto es, precedida de la preposición *de*: *Pedro de Dominguiz* a.1245(or.) CDStPelayoOviedo 1,71; *Ignes de Tomas Ferrandiz* a.1385 LBecerroOviedo 116 (Viejo Fernández 1998, 67-68). Siguiendo esta tendencia, no puede descartarse que en la

preposición, como: [secuencia invertida:] *Areces Domingo* [Uviéu] a.1737 CensOviedo 184.

Sin duda, todos estos son argumentos que refuerzan el carácter detoponímico del apellido, a los que habría que sumar la falta de registros históricos de ARETIUS como nombre único o en función patronímica tras otro NP y la distribución geográfica moderna del apellido, que denota un origen claramente asturiano: Esp:1.375 / Ast:1.081 (INE). Dentro de Asturias, y dejando a un lado los datos de Uviéu –que funciona como un foco de atracción de la población– la mayor concentración del apellido se da en los concejos de Grau (124 ocurrencias), Pravia (49), Les Regueres (32) y Candamu (31) (SADEI), todos limítrofes entre sí, lo que explica satisfactoriamente la fijación del topónimo *Areces* como epónimo que sirvió de base al apellido y el reparto territorial por los concejos vecinos.

Bances

...y fue su padrino don Ju[an] Ant[oni]o Gon[zale]z Bances natural de Luanco [Gozón] (AHA-13999, f^o151, as.1758-1764)

Hija de Fran[cis]ca Rod[rigue]z (...) y por confesion judizial de Antonio Bances [Gozón] (AHA-14001, f^o249, as.1766-1768)

Bernarda Gonzalez Bances, vecina de Eres en Luanco [Gozón] (AHA-14010, f^o264, as.1780-1782)

Al cuidado de Josefa Garcia y Antonio Bances de Riosa (AHA-14033, f^o233, a.1808)

Bernarda Diaz y Juan Bances [Uviéu] (AHA-14036, f^o19, a.1811)

...aparecido en el tejado de Manuel Bances [Pravia] (AHA-14076, f^o127, a.1837)

- Del genitivo del NP BANTIUS (Holder 1961, I,343; Forcellini 1965, V,244; Ø Kajanto 1982; Ø Solin 1996; AriasTopAst 458). – Topónimo: *Bances* (Pravia) (NclAst 160).

- De las 6 ocurrencias de este apellido en el corpus del Hospicio, tres corresponden a individuos naturales del concejo de Gozón, mientras que

secuencia citada supra de *Iuan de Arezes* estemos ante un esquema similar, donde *Arezes* podría ser la expresión patronímica que identificaría a un pariente con el que se relacionaría el individuo de nombre *Iuan*: **Iuan de* (NP: *Tomas, Pero...*) *Arezes* > *Iuan de Arezes*. Por el contrario, modernamente este tipo de secuencias gozan de una vitalidad importante en los sistemas de sobred denominación populares asturianos (Cano González 2003).

el resto proceden de Pravia, Uviéu y Riosa. La documentación medieval es escasa y tardía; en ella, el antropónimo figura siempre en tercera posición de la cadena onomástica –tras el patronímico– y precedido de la preposición *de*, como en: *Garçia Alvarez de Banzes* [e.a.] [Pravia] a.1349(or.) CDStPelayoOviedo 2,267 n.158 o *Goncalo Pelaiz de Banzes* [a.1376-1380](s.14) RegColoradaOviedo 522 n.98. Para los ss. XVIII y XIX se registra un buen número de ejemplos, ya sin la preposición, similares a los de los *Libros de los Expósitos*. Destacan, en este sentido, las numerosas constataciones del Padrón de Pravia de 1801, como [secuencia invertida:] *Suarez Bances Jose* a.1801 PadrónPravia 19, entre otras. Como apellido contemporáneo, la mayor parte de las ocurrencias se da en Asturias (Esp:283 / Ast:128, INE). El núcleo de concentración más importante es, precisamente, Pravia (16), donde se encuentra el epónimo y desde donde se produce su expansión a otros concejos, como Xixón (15), Candamu (8), etc.

Belandres

fue su padrino D[o]n Fran[cis]co Velandres (AHA-14003, f^o151, as.1769-1770)

Domingo de Granda y d[oa] Maria Gonz[a]lez Velandres [Uviéu] (AHA-14006, f^o35, as.1773-1775)

d[o]n Juan Gonz[ale]z Belandres [Uviéu] (AHA-14023, f^o91, as.1797-1799)

- Del genitivo del NP VELUS o VERUS más afijo (Forcellini 1965, VI,760; Kajanto 1982, 253; Solin 1996, 63; AriasTopAst 465). – Topónimo: *Belandres* (Cuideiru, Grau) (NclAst 76, 89).

- Del mismo modo que en el corpus del Hospicio, los registros que se documentan en las fuentes medievales, con solo dos casos, son excepcionales y dan testimonio de un carácter claramente detoponímico: *Ferrandiz de Velandres* [Grau] a.1394(trasl.) CDStPelayoOviedo 3,90 n.31; *Pedro Garcia de Velandres* [Grau] a.1414(trasl.1416) CDStPelayoOviedo 3,195 n.74. Posteriormente, en el siglo XVIII, encontramos unos pocos ejemplos en el estudio censal de la ciudad de Uviéu elaborado por Ansón Calvo, todos ellos en referencia a vecinos del mismo concejo (como en los *Libros de los Expósitos*): [secuencias invertidas:] *Gonzalez Velandres Juan d* [hidalgo] [Uviéu] a.1794 CensOviedo 293; *Gonzalez Velandres Rita d* [pechero] [Uviéu] a.1794 CensOviedo 293, etc. Pese a que la distribución moderna del apellido (Esp:6, INE; Ø SADEI) no es concluyente en lo que

respecta al posible epónimo, la procedencia de los portadores de los dos ejemplos medievales –así como la de los individuos de las muestras del censo del siglo XVIII– sugiere que quizás el epónimo fuera el del concejo de Grau y no el de Cuideiru.

Bobes

Francisca Pantiga y Carlos de Bobes, vezinos de Tudela [Uviéu] (AHA-14000, fº207, as.1764-1766)

Maria de Bobes y Joseph de la Vega, vezinos de Limanes [Uviéu] (AHA-14001, fº11, as.1766-1768)

M[ari]a Manzaneda y Ju[an] de Bobes v[ecin]os de Guimeran [Carreño] (AHA-14005, fº112, as.1771-1773)

Hijo de Josef Bobes y Fran[cis]ca G[a]r[cí]a [Siero] (AHA-14026, fº511, as.1801-1803)

Fran[cis]ca Ydquierdo y Bicente Bobes de San Esteban de las Cruces [Uviéu] (AHA-14034, fº49, a.1809)

Al cuidado de Pedro Albarado y Joaquina Bobes [Uviéu] (AHA-14039, fº24, a.1814)

(...)

- Del genitivo del NP BOVIUS (Forcellini 1965, V,278; Ø Kajanto 1982; Ø Solin 1996; AriasTopAst 458). – Topónimo: *Bobes* (Siero) (NclAst 195).

- Los abundantes ejemplos de *Bobes* en el corpus del Hospicio (de los que aquí solo ofrezco una pequeña muestra) se localizan tanto precedidos de la preposición *de* como sin ella. No constato usos como nombre personal o en función patronímica tras un NP en la documentación histórica, pero sí numerosas secuencias de carácter detoponímico (3ª posición tras el patronímico, empleo de la preposición *de*, etc.) en época medieval: *Johan Ferrandiz de Boves* [Uviéu] a.1338(or.) CDStPelayoOviedo 2,163 n.92, *Gonçalo Rodriguez de Vobes notario* [Siero] a.1446(or.) CDVegaOviedo 363 n.136, etc. y en siglos posteriores: [secuencia invertida:] *Rodriguez Bobesde Juan* [Uviéu] a.1773 CensOviedo 367, etc. La distribución contemporánea del apellido pone de manifiesto su carácter específicamente asturiano (Esp:923 / Ast:748, INE) y avala el origen detoponímico, pues son los concejos de Siero (109) –donde se sitúa el epónimo– y Noreña (32), los de mayor concentración en relación al nº de habitantes y desde donde se produce la difusión.

Boiles

Se recivio en estte hosp[ici]o (...) en virtt[u]d deun testtim[oni]o dado por el ss. Juan Antt[oni]o Boiles (AHA-14013, fº180, as.1786-1788)

- Del genitivo del NP BOELIUS, BAUDILIUS o COELIUS (Holder 1961, I,360; Forcellini 1965, V, 250; Ø Kajanto 1982; Ø Solin 1996; AriasTopAst 460). – Topónimo: Güiles (Candamu, Ponga) (NclAst 40, 158).

- Documento un único testimonio de este apellido en los *Libros de los Expósitos*, en referencia a un individuo del que se desconoce su procedencia. Los registros históricos dan cuenta únicamente de dos ejemplos, ambos en tercera posición de la cadena onomástica e introducidos por la preposición *de*, lo que indica su carácter detoponímico: *Alvar Alfonso de Buyles* [Uviéu] a.1321(or.) CDStPelayoOviedo 1,423 n.240; *Fernan Suariz de Buyles* [Gau] a.1381(trasl.) CDStPelayoOviedo 3,33 n.6. La distribución moderna del apellido (Esp:23 / Ast:14, INE) pone de relieve su origen asturiano y confirma además la procedencia detoponímica, dado que, de las 14 ocurrencias asturianas, 11 se localizan en el concejo de Ponga (SADEI). Así, parece ser que fue el epónimo pongueto, y no el de Candamu, el que sirvió para la fijación y posterior difusión del apellido.

Condres

Ymiterio Alvarez Builla y doña Jazinta de Condres vez[ino]s de la misma pa[rroquia] [Podes, Gozón] (AHA-13998, fº192, as.1752-1758)

...fue su padrino d[o]n Manuel Condres [Carreño] (AHA-14031, fº400, as.1806-1808)

- Posiblemente, del genitivo de un NP *CONDUS, formado sobre CONDIUS (Forcellini 1965, V,410; Ø Kajanto 1982; Ø Solin 1996; AriasTopAst 465) + afijo. –Topónimo: Condres (Gozón) (NclAst 83).

- De los dos casos detectados en el corpus de la inclusa, es probable que el primero de ellos no asuma la función de AP, según la definición vista en §2, sino más bien la de un sobrenombre, teniendo en cuenta el uso de la preposición y la procedencia de la portadora, natural del concejo de Gozón. La documentación histórica de este antropónimo es muy escasa. Solamente he encontrado un único registro medieval, que es claramente detoponímico (*Nicolas Ferrandez de Condres* [Avilés] a.1422 CDAyuntamientoAvilés 198 n.116), y al que hay que sumar

las tres secuencias, en una misma fuente, del tipo *Condres Pumarino* (doctor) [e.a.] a.1636 ActPrincipadoAsturias 3,282 n.3. No documento ocurrencias contemporáneas del apellido (Ø INE, Ø SADEI). Con todo, parece evidente que el epónimo de Gozón ha sido el responsable de la antroponimización de *Condres* tanto en los dos ejemplos del Hospicio (del mismo Gozón y del vecino Carreño), como en las otras constataciones históricas.

Cores

Maria Gonz[ale]z y Juan G[a]r[ci]a Cores, vez[in]os de s[a]n Esteban de Guimaran [Carreño] (AHA-14004, fº93, as.1770-1771)

Manuela G[a]r[ci]a del Caleyo y Juan G[a]r[ci]a Corés [Carreño] (AHA-14040, fº105, a.1815)

Manuela García Salinas y Juan García Corés vecinos de Guimarán [Carreño] (AHA-, fº59, a.1828)

- Quizás, del genitivo del NP COREIUS o CORELIUS, con una realización proparoxítona (Forcellini 1965, V,416; Ø Kajanto 1982; Ø Solin 1996; AriasTopAst 460). –Topónimo: (*Villar de*) *Cores*⁸ (Carreño) (NclAst 56).

- Tengo constancia de tres cadenas onomásticas de la documentación del Hospicio que incluyen este antropónimo, todas ellas para identificar a individuos del concejo de Carreño, donde se sitúa el también topónimo *Cores*. En los dos últimos ejemplos, la expresión con tilde parece estar motivada por la confusión con el topónimo somedano *Corés* (NclAst 203), cuyo origen quizás se explique como un resto de un nombre de posesor con ablativo en -ENSE, a partir de secuencias del tipo (IN UILLA) ABILIENSE > *Avilés*, etc. (García Arias 2003, 307). La confusión entre ambas expresiones se manifiesta en más ocasiones en los *Libros de los Expósitos* tal y como demuestra, por ejemplo, el registro del niño *Francisco de Cores en Somiedo* (AHA-14079, fº126, a.1839). En cuanto a la documentación histórica del antropónimo, no consigno usos como nombre personal o en función patronímica tras otro NP. Por el contrario, sí detecto alguna construcción, tanto medieval como posterior, de indudable carácter detoponímico, como demuestra la 3ª posición en la

8 Documentado en el año 905 ya como “Sancti Iacobi de Coreies” (AriasTopAst 460).

cadena tras un patronímico y la preposición *de*: *Petrus Martini de Cores* cf. a.1173(Or.) CDCatedralLeón 5,439 n.1577; *Juan Alvarez de Cores* a.1656 DocJuderíaLeón 1,286⁹, etc. La distribución moderna del apellido ofrecida por el INE y SADEI resulta también problemática desde un punto de vista metodológico, pues no se tiene en cuenta la acentuación de la palabra y, por tanto, bajo 'Cores' pueden incluirse datos adscribibles a *Cores* y a *Corés*. En cualquier caso, el reparto territorial nos muestra una concentración muy importante en Galicia (Esp:4.246 → A Coruña:680, Pontevedra:2.657)¹⁰, además de las 112 ocurrencias asturianas. Estas últimas se encuentran sobre todo en Xixón (39), Uviéu (31) y Avilés (10), que funcionan como núcleos de atracción poblacional.

Menes

Al cuid[ad]o de Melchora Areces y Benito Menes [Uviéu] (AHA-14027, f^o121, as.1803-1805)

Al cuid[ad]o de José Menes y Josefa G[a]r[cí]a [Pravia] (AHA-14056, f^o182, a.1823)

... en el corredor de la casa de Jose Menes su feligres [Pravia] (AHA-14081, f^o133, a.1841)

Aparicio Martin Menes [Llangréu] (AHA-14081, f^o368, a.1841).

Al cuidado de Maria Menes y Pedro Rodri[gue]z [Quirós] (AHA-14090, f^o303, a.1850)

- Del genitivo del NP MOENIUS o MINNIUS¹¹ (Forcellini 1965, VI,285; Ø Kajanto 1982; Ø Solín 1996; AriasTopAst 502). – Topónimo: *Menes* (Miranda) (NclAst 128).

- Se documentan cinco muestras de este apellido en el corpus hospiciano, pertenecientes a individuos naturales de distintos concejos asturianos. Destaco el cuarto ejemplo, *Aparicio Martin Menes*,

9 La lectura de estas referencias toponímicas no es inequívoca pues, ante la ausencia de acentos gráficos conforme a nuestras reglas modernas de acentuación, no es posible saber si se alude a *Cores* o a *Corés*.

10 Probablemente también de origen detoponímico. Son varios los posibles epónimos del tipo *Cores* localizados en Galicia (NclGal s.v.).

11 No ha de extrañar, como posible explicación de *Menes*, un étimo con -NN-. Recuérdese que en la región norteño-oriental asturiana, -NN- > [n], pero en la sureño-occidental -NN- > [n] (Cano González 2008, 250-252).

correspondiente al registro de un niño expósito, pues en el mismo folio donde se anota su entrada en la inclusa se aclara que “*consta haberle bautizado y puesto el nombre de Aparicio Martin Menas*”. En este caso, la sustitución de *Menes* por *Menas* parece responder, siguiendo otros ejemplos similares de los *Libros...*, a una ultracorrección motivada por la asociación del final en [-es] del apellido original con la habitual formación del femenino plural de la lengua asturiana, lo que pone de manifiesto la conciencia diglósica del escribiente. En lo que respecta a la documentación histórica del antropónimo, los datos de la base de *PatRom* ofrecen constataciones bien interesantes. En este sentido, se recoge un testimonio del año 978 como nombre personal: *termino de Menno* a.978(or.) CDStVicenteOviedo 1,58 n.2. A este, hay que sumar dos casos que podrían interpretarse como continuadores del NP en función patronímica con el sufijo *-ICI: *Saluator Meniz* cf. a.1090(cop.) CDSahagún 3,181 n.870; *Ferna<n>d Aluar<e>z om<m>e de P<er>o Menez* a.1383(1383) DocStIsidoroLeón 2,395 n.214¹². Sin embargo, el resto de ejemplos detectados, de época medieval y posterior, tienen un carácter evidentemente detoponímico, como prueba su posición en la cadena onomástica (3er lugar y tras un patronímico), el uso de la preposición *de* o la procedencia del portador: *Gonzaluo Ped<r>iz de Menes* a.1253 DocBalmonte 51 n.40; *Alfonso Menendes de Menes* [Miranda] a.1425(or.) PergCornellana 347 n.29; *Lope Sanchez de Menes* [Uviéu] a.1520(trasl.1520) CDStPelayoOviedo 4,447 n.151, etc. La distribución actual del apellido (Esp:938 / Ast:319, INE) confirma el origen detoponímico: dejando a un lado las ocurrencias de Uviéu (45) y Avilés (30), la máxima concentración se da en los concejos de Pravia (76), Salas (30), Quirós (17) y Grau (19) (SADEI), difusión geográfica coherente que se explica a partir del epónimo localizado en Miranda.

12. A no ser que se trate de variantes de expresión de ‘Mendez’ o ‘Menendez’ – formas patronímicas del reducido *Mendo* y *MENENDUS* (Viejo Fernández 1998, 457-458)–, lo que no se puede descartar teniendo en cuenta el siguiente registro: *Garcia Menes de Lamas notario appostolico* [tb. *Mendes, Menendes*] [e.a.] [Salas] a.1494 CartCornellana 155.

Mones

Sus padrinos Antonio Cortina y Ysabel de Mones vez[i]nos del lugar de Miyares [Piloña] (AHA-14002, fº116, as.1768-1769)

Bautizose en la m[is]ma ygl[esi]a d[ic]ho día por don Man[ue]l de Mones y Solis escusador de d[ic]ha parroq[ui]a (...) fueron sus padrinos don Nicolas de Mones y fran[cis]co Joglar [Piloña] (AHA-14002, fº198, as.1768-1769)

Joseph Mones Menendez (AHA-14003, fº129, as.1769-1770)

- Del genitivo del NP MON(I)US o MONNIUS (Holder 1962, II,624-625; Forcellini 1965, VI, 287; Ø Kajanto 1982; Ø Solin 1996; AriasTopAst 462).
- Topónimo: *Moñes* (Piloña) (NclAst 156) / *Mones* (Valdés) (NclAst 233).

- A excepción del último de los testimonios, el resto parece asumir en la cadena onomástica la función de sobrenombre, a juzgar por el uso de la preposición *de* y la procedencia de los portadores, esto es, el concejo de Piloña, en el que se localiza el topónimo *Moñes*. La documentación histórica asturiano-leonesa de MONUS y MONNIUS (así como otras variantes de estos, del tipo MONNINUS, MUNNUS, MUNNINUS, etc.) ha sido ampliamente estudiada por Viejo Fernández (1998, 467-470), pues son formas que han dado un abundante rendimiento antroponímico. En función de nombre personal tenemos registros desde textos diplomáticos muy tempranos: *Monio Presbiter* [tb *Monnio Presbiter*] a.979 CDCatedralLeón 2,268 n.465; *Monnio Gomiz* a.1006 CDSahagún 2,32 n.386; *Monnius Ruderici* cf. a.1008 CDCatedralLeón 3,213; *Monia filia Monnio Sanctiz* (ego) a.1028(or.) CDStVicenteOviedo 1,71 n.29; *Moniu Adefonso* a.1048(or.) CDSahagún 2,188 n.512, etc. De la misma manera, las formaciones patronímicas con el sufijo *-ICI son bien numerosas: *Enneco Moniz* a.960 CDSahagún 1,218 n.175; *Afonso Monniz comes* cf. a.1045 CDSahagún 2,258 n.564; *Fernandus Moniz* a.1085(s.13) LRegCorias 33 n.94; *Eluira Monniz de Sanffruchoso* a.1346(or.) CDNava 251 n.35, etc.¹³ Además, se detectan algunos ejemplos del uso de *Mones*

13 No obstante, téngase en cuenta que, aunque estas expresiones puedan estar representando formas patronímicas de MONUS o MONNIUS, es probable que en muchas ocasiones sean patronímicos de alguno de sus derivados, como MONNINUS, puesto que los continuadores orales modernos tienen una acentuación oxítónica (*Muñiz* < *MONNI(N)ICI) y no paroxítónica (**Múñiz*), como exigirían los primeros (Viejo Fernández 1998, 469).

en construcciones detoponímicas, que en algunos casos sirven para identificar a individuos de Piloña: *Alonso Ferrandez de Mones vecino del concejo de Pilonia* [1530(trasl.)] CDStPelayoOviedo 4,475 n.158; *Taresa González de Mones* a.1573 DocValdésSalasOviedo 291, etc.

Ante esta situación, se antoja imprescindible el análisis de la distribución moderna del apellido *Mones* para tratar de dilucidar su origen. De las 618 ocurrencias totales de España, 169 se encuentran en Asturias (INE). Atendiendo al reparto territorial asturiano se observa que, aparte de las ocurrencias detectadas en los tres grandes focos de atracción de población (Xixón:28, Avilés:8, Uviéu:7), los concejos con una mayor concentración del apellido son: Cangues d'Onís (26), Ponga (21), Peñamellera Alta (14) y Casu (11) (SADEI). Esta distribución sugiere que el apellido tiene carácter detoponímico y que el epónimo que ha servido para su fijación y difusión es el lugar de *Moñes* de Piloña, y no el *Mones* de Valdés. La expresión tradicional del topónimo piloñés, con [ɲ] como posible reflejo de la solución centro-oriental asturiana para una antigua geminada (< -NN-), no coincide con la expresión generalizada del apellido, si bien no ha de olvidarse que la Administración asturiana manejó como oficial, hasta una época muy reciente, la forma *Mones*, bien por confusión con el topónimo de Valdés (donde [n] sí responde a la solución local patrimonial de -NN-), o bien por reflejo de la expresión escrita de algunos testimonios históricos.

Prendes

fran[cis]co Prendes v[ecin]o de la parroquia de Carrio [Carreño] (AHA-14014, fº152, as.1788-1790)

Teresa Gonz[ale]z Serin y Rodrigo Prendes v[ecino]s de Serin [Xixón] (AHA-14027, fº66, as.1803-1805)

Josefa G[a]r[cí]a y Fran[cis]co Prendes v[ecino]s del Pie del Oro concejo de Carreño (AHA-14034, fº263, a.1809)

Rosa Prendes vecina de Jove [Xixón] (AHA-14040, fº253, a.1815)

Maria Prendes y Domingo Fernandez vecinos de Guimaran [Carreño] (AHA-14046, fº181, a.1818)

Josefa Prendes y Lorenzo Granda vecinos de Candas [Carreño] (AHA-, fº192, a.1834)

...hija natural de Rita Prendes v[eci]na de Serin [Xixón] (AHA-14079, fº23, a.1839)

...hijo de Jose difunto y Teresa Prendes enferma [Carreño] (AHA-14084, fº66, a.1844)

- Posiblemente, del genitivo del NP ANDUS (Holder 1961, I,152) o ANDIUS (Forcellini 1965, V,118) pero a través de una construcción del tipo *PER (UILLAM) ANDIIS > *PRIANDIS (AriasTopAst 466). – Topónimo: *Priendes* o *Prendes* (Carreño) (NclAst 56).

- Las distintas muestras recogidas en el corpus del Hospicio se vinculan a individuos procedentes o bien del mismo concejo de Carreño o bien del vecino Xixón. La documentación histórica de la expresión *Priendes* es escasa y se concentra en la baja Edad Media e inicios del s. XVI, siempre en construcciones que denotan su carácter detoponímico, esto es, en tercera posición de la cadena tras un patronímico y con la preposición *de*: *Petrus Lopiz de Priendes* [Carreño] a.1227(or.) CDStVicenteOviedo 2,174 n.114; *Ruy Garcia de Priendes* [Uviéu] a.1477(or.) CDStPelayoOviedo 4,182 n.66; *Maria Menendez de Priendes* [Uviéu] a.1511(or.) CDVegaOviedo 549 n.198, etc. Por el contrario, la documentación del antropónimo con la expresión *Prendes* es más abundante y la única constatada desde el s. XVI en adelante, también en secuencias que evidencian el origen detoponímico: *Ruy Garçia de Prendes* a.1384(s.14) RegColoradaOviedo 551 n.104; *Diego Alonso de Prendes* [Carreño] a.1508(or.) CDVegaOviedo 525 n.189; [secuencia invertida:] *Prendes Diego d* [Uviéu] a.1766 CensOviedo 355, etc. Como apellido contemporáneo solo se ha generalizado la variante *Prendes*, cuyo reparto geográfico actual confirma dicho carácter toponímico. De las 2.024 ocurrencias totales en España, 1.604 se dan en Asturias (INE), por lo que estamos ante un apellido netamente asturiano. La mayor concentración, en relación al nº de habitantes, se produce en Carreño (317), concejo del epónimo que ha servido para la fijación del apellido, seguido de otros concejos de su área de influencia: Cuideiru (58), Gozón (48), Castrillón (41), Sotu'l Barcu (23), etc., así como los focos de atracción de población como Xixón (237) (SADEI).

Quintes

... *hija de Maria Quintes soltera* (Villaviciosa) (AHA-14072, f^o42, a.1831)

... *consta ser hijo de Maria Quintes soltera de la parroquia de Arguero* [Villaviciosa] (AHA-14080, f^o128, a.1840)

- Del genitivo del NP QUINTUS (Forcellini 1965, VI,548; Kajanto 1982, 174; Solin 1996, 4; AriasTopAst 463). – Topónimo: *Quintes* (Villaviciosa) (NclAst 244).

- Los dos únicos casos consignados de este antropónimo en los *Libros de los Expósitos* pertenecen a sendas portadoras del concejo de Villaviciosa, donde se sitúa también el topónimo homónimo. En la documentación medieval se recoge una secuencia onomástica en la que el antropónimo, en tercera posición tras el patronímico y precedido de la preposición *de*, tiene carácter detoponímico: *Martino Laziniz de Quintes* a.1145(or.) CDStVicenteOviedo 1,345 n.218. De la misma manera, otros registros más tardíos pueden dar cuenta de ese valor detoponímico, como *Juan de Quintes* [Quizanas] a.1490(trasl.) CDStPelayoOviedo 4,300 n.103; [secuencias invertidas:] *Quintesde Angel* [Uviéu] a.1722 CensOviedo 357 o *Quintesde Antonio* [pechero] [Villaviciosa/Uviéu] a.1794 CensOviedo 357, a no ser que en estos casos la relación que se exprese no sea con la tierra de procedencia, sino con el clan familiar (*vid.* nota al pie 7). La distribución moderna del apellido, específicamente asturiano (Esp:85 / Ast:76, INE), confirma el origen a partir del nombre de lugar, con el epónimo y la máxima concentración en Villaviciosa (20 ocurrencias), desde donde se expandiría a otros concejos, como Samartín del Rei Aurelio (16) o Xixón (15) (SADEI).

Rales

hija de Manuel Alonso Rales y de Manuela Pis [Colunga] (AHA-14015, f^o270, as.1790-1791)

- Del genitivo del NP RALUS (Ø Forcellini 1965; Ø Kajanto 1982; Ø Solin 1996; AriasTopAst 463). – Topónimo: *Rales* (Llanes, Villaviciosa) (NclAst 104, 245).

- Solamente logro consignar este apellido una vez a lo largo de todo el corpus hospiciano. Si se atiende a la documentación histórica, nos encontramos con un ejemplo excepcional que parece responder a un uso patronímico con el sufijo *-ICI, como *Domingo Ralez*

a.1288(or.) CDCatedralLeón 9,344 n.2519, lo que denotaría su carácter deantroponímico. Sin embargo, en el siglo xv encontramos una secuencia donde el citado antropónimo, introducido por la preposición *de* y en referencia a un individuo de Villaviciosa (uno de los concejos donde se localiza un topónimo *Rales*), tiene un origen indudablemente toponímico: *Fernando de Rales* [Villaviciosa] a.1486 DocGuerraGranadaAsturias 333. El resto de ocurrencias, también detoponímicas, se concentran todas en el año 1831 en los registros del Padrón de Llanes (el otro de los concejos que conoce un topónimo *Rales*): *Santos Balmori Sanchez su mujer doña Ramona Rales* (d.) [Bricia, Llanes] a.1831 PadrónLlanes 158; *Josefa Fernandez viuda de d. Jose Rales* [Llanes] a.1831 PadrónLlanes 189, etc. Así, creo que el apellido del *Libro de los Expósitos* es de origen detoponímico, aunque la procedencia de su portador (Colunga) no permite aclarar con certeza cuál pudo ser el epónimo pues, por proximidad geográfica, podría justificarse tanto desde el de Villaviciosa como desde el de Llanes. En la actualidad, *Rales* no se continúa como apellido o, al menos, su frecuencia es inferior a 5 (Ø INE, Ø SADEI).

Rodiles

Maria Rodiles mug[e]r de Antt[oni]o Gonz[ale]z [de Guimarán, Carreño] (AHA-13999, fº530, as.1758-1764)

Manuela f[e]rn[ande]z mux[e]r de Juan Rodiles [de Ambás, Carreño] (AHA-14001, fº62, as.1766-1768)

Es hija lex[iti]ma de Bentura Perez Rodiles peluquero (AHA-14005, fº17, as.1771-1773)

Josefa Gonzalez Rodiles, [de Carrio, Carreño] (AHA-14007, fº1, as.1775-1777)

Josefa Gonzalez Rodiles y Juan Suarez [de Guimarán, Carreño] (AHA-14012, fº21, as.1784-1786)

Es lex[iti]ma de Santt[iag]o Rodiles v[ecin]o de Riaño (AHA-14014, fº138, as.1788-1790)

Francisco Rodiles, vecino de Ambax, en Carreño (AHA-14015, fº298, as.1790-1791)

Maria Cuervo y Gabriel Rodiles [de Ambás, Carreño] (AHA-14027, fº88, as.1803-1805)

Barbara Gonzalez Rodiles y Pedro Bango [Corvera] (AHA-14042, fº294, a.1816)

- Del genitivo del NP RUTILIUS (Forcellini 1965, VI,574; Kajanto 1982, 230; Solin 1996, 20; AriasTopAst 463). – Topónimo: *Rodiles* (Carreño, Castropol, Corvera, Grau, Pravia, Quirós) (NclAst 56, 62, 71, 91, 159, 166).

- El apellido se detecta en un buen número de cadenas onomásticas de los *Libros de los Expósitos* que, en gran mayoría, identifican a portadores procedentes de Carreño, uno de los seis concejos donde es posible localizar un topónimo *Rodiles*. Revisando la documentación histórica del antropónimo, que es ciertamente escasa, observamos que en época medieval no se registran usos en función patronímica tras otros NP o como nombre personal (frente al caso de *Rodilan* –continuador de RUTILIANUS, derivado de RUTILIUS–, y que sí cuenta con varios testimonios). Sin embargo, sí se tiene constancia de una construcción que denota de forma evidente el origen detoponímico: *I<oh>a<n><Io>ha<nnes de Rudilles a.1292 DocBalmonte 142 n.110*. Además de esta, las únicas referencias históricas de *Rodiles* aparecen tardíamente en unos pocos individuos del Padrón de Pravia de 1801, como: [secuencia invertida:] *Perez Rodiles San Miguel don Alvaro presbitero [Pravia] a.1801 PadrónPravia 143*. El reparto geográfico moderno del apellido pone de manifiesto su origen eminentemente asturiano (Esp:181 / Ast:65, INE). Dentro de Asturias, la máxima concentración, en relación al nº de habitantes, se da en el concejo de Carreño (10 ocurrencias, SADEI), seguido de Xixón (40), lo que sugiere que, de entre todos los posibles epónimos, es el de Carreño el que ha servido en buena medida para la fijación y difusión del apellido. Nótese que esta disposición territorial es coincidente con la que ya mostraban los *Libros de los Expósitos*.

Trelles

...nacio una niña cuyo apellido es Trelles no esta bautizada suplico a la gran charidad Su nombre sea Juana Trelles (AHA-14004, fº143, as.1770-1771)

d[o]n fernando Antt[oni]o Trelles [Avilés] (AHA-14010, fº65, as.1780-1782)

...hijo de Luisa Periz Trelles y de Josef Carreño (AHA-14014, fº134, as.1788-1790)

Oviedo Julio 11 de 1819. Nicolas Trelles (AHA-14048, fº157, a.1819)

Bern[ar]da Alonso y J[ose]ph Trelles Villamil [Siero] (AHA-14052, fº204, a.1821)

- Del genitivo de un NP *TREBELLUS, rehecho sobre TREBELLIVS (Forcellini 1965, VI,722; Kajanto 1982, 343; Ø Solin 1996; AriasTopAst 464). – Topónimo: *Trelles* (Cuaña) (NclAst 74).

- Las muestras de los registros del Hospicio nos ofrecen la presencia del antropónimo *Trelles* en una serie de cadenas onomásticas en las que ocupa la segunda o la tercera posición. Solo en dos casos se identifica el concejo de procedencia del portador, a saber, Avilés y Siero. No existen (o, al menos, no he logrado documentarlas) constataciones medievales, ya sea como NP, como patronímico en segundo lugar tras otro NP o en construcción detoponímica. El primer registro histórico que he identificado es del año 1663: *Venitto de Trelles* a.1663 ActPrincipadoAsturias 7,100. Desde entonces, y a lo largo de los siglos XVIII y XIX, aparecen otros ejemplos del antropónimo en portadores de Uviéu y Cuideiru, fundamentalmente: *Canas Acuna Silva Guzman Trelles Valdes* [hidalgo] [Uviéu] a.1751 CensOviedo 199; [secuencia invertida:] *Lopez Trelles Juan* [Cuideiru] a.1801 PadrónPravia 60, etc. Del total de ocurrencias modernas del apellido (Esp:1.032), 294 se dan en Asturias (INE). Dejando a un lado los números de Avilés (40), Uviéu (38) y Xixón (36), que funcionan como focos de atracción de población, la máxima concentración se registra en Bual (49), Tapia (31) y Valdés (20) (SADEI), todos ellos concejos del entorno de Cuaña, donde se sitúa el epónimo. Esta distribución territorial confirma el carácter detoponímico del apellido.

Vitienes

Francisca Vitienes vecina de Livardon [Colunga] (AHA-14090, f^o332, a.1850)

- Posiblemente, del genitivo de un NP *VITTENUS, formado a partir de VITENNIUS (Ø Forcellini 1965; Ø Kajanto 1982; Ø Solin 1996; AriasTopAst 503). – Topónimo: *Bitienes* (Villaviciosa) (NclAst 241).

- Solamente registro entre los *Libros de los Expósitos* una ocurrencia de este apellido, concretamente, en una vecina del concejo de Colunga, limítrofe con Villaviciosa. La documentación medieval nos ofrece dos testimonios de este antropónimo, ambos de indudable carácter detoponímico, dada su posición en el tercer lugar de la cadena onomástica tras el patronímico y el uso de la preposición *de*: *Pedro Martiniz de Bitienes* [Villaviciosa] a.1232(or.) DocAsturies 3,193 n.18; *Lope Garcia de Bitenes*

presb. [Villaviciosa] a.1236(or.) DocAsturies 7,8o n.74. En cuanto a su distribución geográfica moderna, los datos del INE y SADEI confirman el origen detoponímico. De los 175 casos totales de España, 76 se encuentran en Asturias y, fruto de movimientos poblacionales, 54 en Cantabria. En Asturias, el foco de máxima concentración se da, precisamente, en Villaviciosa (46), donde se encuentra el epónimo y desde donde se expandiría a otros concejos vecinos (Xixón:13).

3.2 *Genitivos, analógicos o no, en -ANIS > -anes*

Se relaciona aquí un conjunto de antropónimos que pueden explicarse como continuadores, directa o indirectamente, de un NP masculino que asumió una declinación del tipo -A, -ANIS, de influencia germánica y de gran vitalidad en la Península: “Die gotisch-lateinische Genetivendung -*anis*, zu maskulinen Namen auf -*a*, zeigt in der heutigen Toponomastik folgende Gestalt: ast.-kast.-leon. -*anes*,...” (Piel & Kremer 1976, 38). Esta declinación también afectó a nombres de tradición latina y, en algunos casos, motivó la creación de un genitivo analógico en -*anis* en aquellos NP latinos con declinación -ANUS, -ANI (García Arias 2003, 312) y que, por tanto, también pueden estar en la base de algunos de los antropónimos que se estudian a continuación:

Bozanes

Vizentte Bozanes huerfano es lexittimo de Esteban de Bozanes [vecino de Torazo, Cabranes] (AHA-14013, f°41, as.1786-1788)

Anttonio Bozanes huerfano es hermano del anttecedente (AHA-14013, f°40, as.1786-1788)

- Del genitivo del NP BOTIUS, BOTIA o AEBUTIANUS (Holder 1961, I,495; Forcellini 1965, V,278 [BOTTIUS]; Kajanto 1982, 139; Ø Solin 1996; AriasTopAst 497). – Topónimo: *Bozanes* (Villaviciosa) (NclAst 241).

- Dos niños huérfanos del Hospicio quedaron registrados con este antropónimo, ambos hijos de *Esteban de Bozanes* para quien, quizás, este elemento tuviese una función de SN detoponímico, teniendo en cuenta el uso de la preposición *de* y la cercanía de su lugar de origen (Cabranes) con respecto a Villaviciosa, concejo donde se encuentra el epónimo. La documentación histórica muestra solo dos constataciones:

una, como nombre único, relacionado con AEBUTIANUS (*Abozan* cf. a.933 CDSahagún 1,87 n.54) y, otra, como detoponímico (*Pele Alfonso de Bozanes* [Villaviciosa] a.1232(or.) DocAsturies 3,193 n.18). En la actualidad, *Bozanes* no se continúa como apellido moderno (Ø INE, Ø SADEI). Es posible que debamos añadir a los ejemplos de la incluso ofrecidos *supra* el siguiente: *Jazinta de Amandi y Esteban Pozanes, vecinos de Torazo* (AHA-14009, fº22, as.1778-1780). Sospecho que el portador *Esteban Pozanes*, también de Torazo, es el mismo que el citado anteriormente. En este caso, creo razonable entender la expresión *Pozanes* como una mera variante fonética de *Bozanes* con confusión de la oclusiva bilabial inicial¹⁴, más que como un antropónimo independiente fijado a partir de otro NP (¿POTIANUS? Kajanto 1982, 270) y para el que no se constata una formación toponímica homónima (Ø NclAst).

Cabranes

Gregorio Cabranes, y Margaritta Perez difuntta [Xixón] (AHA-14017, fº249, as.1791-1793)

- Del genitivo del NP CAPRA (Forcellini 1965, V,331; Kajanto 1982, 326; Ø Solin 1996; AriasTopAst 497). – Topónimo: *Cabranes* (NclAst 37).

- La presencia del antropónimo *Cabranes* en la documentación del Hospicio es bien escasa, como prueba el único testimonio encontrado. En las fuentes históricas disponibles en la base de datos del *PatRom* asturiano, observamos que este se consigna siempre introducido por la preposición *de* y con frecuencia en la tercera posición de la cadena onomástica tras el patronímico, lo que constituye un indicio fiable de su origen detoponímico: *Garcia Periz de Cabrannes* [Nava] a.1297(or.) CDNava 222 n.14; *Garcia Ordonniz de Cabranes* [Piloña] a.1297(or.) CDNava 223 n.15; *Garçia Yuanes de Cabranes* [Villaviciosa] a.1298(or.) CDNava 226 n.17; *Pedro Diaz de Cabranes* [Uviéu] a.1455 CDCatedralOviedo 2,24 n.22, etc.¹⁵ La distribución moderna del apellido, claramente asturiano

14 Si bien es más frecuente la presencia en asturiano de distintos dobles fruto de una sonorización P- > B- (PRŪNAM > *pruna* - *bruna*, PUSTĒLLAM > *postiella* - *bustiella*, etc.), también pueden documentarse, a la inversa, ultracorrecciones del tipo VIBŪRNUM > *piornu*, etc. (García Arias 2003, 158).

15 Se han descartado secuencias como la de *Pelagius Cabra (dompnus)* [tb. Capra] a.1181(or.) CDBelmonte 217 y otras, donde *Cabra* (o *Capra*) se interpreta no como

(Esp:182 / Ast:98, INE), confirma el carácter detoponímico, siendo el propio concejo de Cabranes el que muestra la máxima concentración en relación al nº de habitantes (15 ocurrencias) y desde donde se produciría su expansión a otros concejos vecinos, como Piloña (9), y a los núcleos de atracción de población, como Xixón (27) (SADEI).

Cadanes

...hija natur[a]l de Josefa de Cueto y de d[o]n Pedro Cadanes diffunto [vecinos de Piloña] (AHA-14010, fº103, as.1780-1782)

...resultta ser hijo de dª Bernarda Cadanes solttera de la parroquia de Coya [Piloña] (AHA-14014, fº343, as.1788-1790)

Pedro Anttonio Cadanes (...) resulta ser hijo nattu[r]a]l de Juan de Cadanes y Teresa Peruyero [vecinos de Coya, Piloña] (AHA-14015, fº300, as.1790-1791)

-Del genitivo del NP CATUS (Forcellini 1965, V,348; Kajanto 1982, 249; Solin 1996, 60; AriasTopAst 497) o CADANUS (Albertos Firmat 1984, 41).
- Topónimo: *Cadanes* (Piloña) (NclAst 155).

- Las tres constataciones recogidas en los *Libros de los Expósitos* se vinculan a portadores naturales del concejo de Piloña, donde también se localiza el topónimo. Las bases del *PatRom* solo ofrecen un testimonio de este apellido, en todo caso, más tardío incluso que los obtenidos del corpus hospiciano: [secuencia invertida:] *Cadanes Caso y Manuel Ld d* [abogado] [Uviéu] a.1794 CensOviedo 201. Según las fuentes del INE y SADEI, no se continúa como apellido contemporáneo (o su frecuencia es inferior a 5). Por lo tanto, y tomando como referencia únicamente las secuencias citadas *supra*, lo más prudente es considerar *Cadanes* como un antropónimo de origen toponímico, con epónimo en el mismo concejo de Piloña.

Ceyanes

Cayetano Tiburcio Ceyanes de Piloña (AHA-14086, fº41, a.1846)

- Del genitivo del NP CAELIUS, CAELIANUS o CILIUS (Holder 1961, I,676 y I,1013; Forcellini 1965, V, 303, 304 y 382; Kajanto 1982, 142; Ø Solin

un continuador del NP latino sino como un SN formado sobre el apelativo *cabra* (< CAPRA), teniendo en cuenta la cronología del testimonio, su posición en la cadena, la no expresión con genitivo, etc.

1996; AriasTopAst 497). – Topónimo: *Ceyanes* (Villaviciosa) (NclAst 242).

- La única constatación de este antropónimo en los *Libros de los Expósitos* corresponde a un portador del concejo de Piloña, limítrofe al norte con el de Villaviciosa. Si atendemos a la documentación histórica, únicamente registramos un uso como nombre personal que parece vincularse a CAELIUS (*Celio Ianuario Morinis marito* [s.a.] InscrRomLeón 173 n.220) y un uso patronímico de CAELIANUS con la desinencia en *-i* propia del genitivo (*Valerii Caelian<i>* [s.a.] InscrRomLeón 177 n.227). La distribución geográfica moderna del apellido da cuenta de su carácter netamente asturiano (Esp:7 / Ast:7, INE). A causa de la escasez de ocurrencias contemporáneas, la fuente de SADEI no presenta los datos de su reparto por concejos. La falta de una abundante productividad antroponímica en la Edad Media nos lleva a plantear para *Ceyanes* un posible origen detoponímico, con epónimo en el concejo de Villaviciosa, si bien en este caso la información acerca de la distribución territorial actual no es determinante.

Giranes

hija de Maria Giranes soltera pobre [Cabranes] (AHA-14031, fº488, as.1806-1808)

- Del genitivo del NP SYRUS (Ø Kajanto 1982; Solin 1996, 376; AriasTopAst 499) o, quizás también, *GERANUS (AriasTopAst 499). – Topónimo: *Xiranes* (Cabranes) (NclAst 37).

- Localizo un único ejemplo de este antropónimo, con expresión castellanizada, en el corpus del Hospicio, en alusión a una portadora que es vecina del concejo de Cabranes. Desconozco documentación histórica del mismo. Como apellido contemporáneo está prácticamente extinguido (Esp:8 / Ast:7, INE), si bien su distribución muestra que es de origen asturiano. Ante la escasez de ocurrencias, SADEI no ofrece datos de su situación por concejos, por lo que no es posible saber dónde se concentra el mayor número de portadores. Con todo, la constatación del *Libro de los Expósitos* nos conduce a sugerir una procedencia detoponímica para el apellido, con epónimo en Cabranes.

4 CONCLUSIONES

De todo lo expuesto anteriormente, se puede concluir:

- Se han considerado un total de 21 apellidos, continuadores directa o indirectamente del genitivo (analógico o no) de un nombre personal, recogidos en el corpus de los *Libros de los Expósitos* del Hospicio de Uviéu (ss. XVIII-XIX). En esta lista, que podría ser ampliable con otros apellidos de una expresión similar que también se manifiestan en la documentación del Hospicio, no se han incluido ejemplos como *Campomanes* (→ *Juana Trapiello y Xavier Diaz Campomanes vez[ino]s de Santibañez en Aller* (AHA-14056, fº69, a.1823)), *Peñanes* (→ *Catalina Alv[are]z y Josef Peñanes de Castandiello concejo de Morcin* (AHA-14027, fº271, as.1803-1805)) o *Santianes* (→ *Bernarda de Otero muger de Domingo S[a]ntianes, vezinos de Granda* (AHA-14176, fº19, as.1716-1719)), dado que estos apellidos responden a una construcción compuesta del tipo *determinado + determinante* o a la alusión al culto de un santo y, en estos casos, es indudable su fijación a partir de los topónimos homónimos.

- Cumpliendo con el objetivo de tratar de determinar si los distintos apellidos estudiados se han formado directamente sobre el NP o sobre el topónimo previamente creado a partir del genitivo del NP en cuestión, se puede afirmar que muy probablemente todos ellos son de origen detoponímico. Las razones que nos conducen a esta interpretación tienen que ver con el escaso rendimiento de estos antropónimos como nombres personales o como patronímicos en la documentación medieval, la mayor frecuencia de uso en el tercer lugar de la cadena onomástica detrás del patronímico y en construcciones con la preposición *de* (indicadora habitual de la procedencia), o su distribución geográfica moderna, que con frecuencia se relaciona con la ubicación de los topónimos que les han servido de étimos directos. Únicamente el caso del apellido *Mones* podría suscitar algunas dudas, teniendo en cuenta la productividad antroponímica que el NP de base ha tenido en la documentación histórica; sin embargo, su reparto territorial actual –así como el registro de varios testimonios en construcciones detoponímicas– parece inclinar la balanza también hacia el origen detoponímico.

- Los datos ofrecidos por las fuentes del INE y SADEI ponen de manifiesto el carácter asturiano de la gran mayoría de los apellidos

analizados, pues se localizan de manera exclusiva o de un modo muy significativo en Asturias (*Areces, Bobes, Ceyanes, Giranes, Prendes, Quintes*, etc.). Excepcionalmente, alguno de los apellidos muestra núcleos de concentración importantes en otros puntos de España, como es el caso de *Cores* en Galicia (*vid.* nota al pie 10) o de *Vitienes* en Cantabria (que puede explicarse por movimiento migratorio asturiano).

- De los 21 apellidos analizados, solo 5 (*Ables, Condres, Rales, Bozanes* y *Cadanes*) no se continúan como apellidos contemporáneos o, quizás, su frecuencia es inferior a 5 ocurrencias. En estos casos, los testimonios de la documentación del Hospicio nos sirven para apoyar un posible origen detoponímico, puesto que los ejemplos de estos antropónimos que aparecen en los *Libros de los Expósitos* se vinculan con portadores procedentes del concejo donde se sitúa el topónimo homónimo (p.ej. *Cadanes*: las 3 muestras detectadas pertenecen a individuos de Piloña, concejo en el que también se encuentra el topónimo). En este sentido cabe preguntarse, valorando la coincidencia geográfica y la no pervivencia moderna, hasta qué punto el antropónimo se estaba considerando en esta documentación como un verdadero apellido –según la definición vista en §2– o como un SN detoponímico en aposición, construcción perfectamente reconocible en el sistema de sobred denominación asturiano.

- En lo que respecta a los apellidos que sí se continúan actualmente, llama la atención que el reparto territorial de los ejemplos documentados en los *Libros de los Expósitos* suele coincidir en buena medida con su distribución geográfica moderna, en relación además con los concejos donde se localizan los epónimos. Véanse, por caso, los testimonios de *Quintes* y *Rodiles*. Los *Libros de los Expósitos* dan cuenta de portadores de estos apellidos que son naturales de Villaviciosa y Carreño respectivamente, siendo estos al mismo tiempo los concejos donde también hoy se registran los epónimos y la máxima concentración de ambos antropónimos. El hecho de que aquellos apellidos que hace 200 años se localizaban en una zona concreta sigan perpetuándose en los mismos espacios pone de manifiesto que, pese a los fenómenos de movilidad y globalización que caracterizan nuestros días, los individuos tienden en buena medida a mantener los lazos con su comunidad y alejarse lo menos posible de sus raíces.

- El análisis propuesto ha servido para confirmar que el caso genitivo tiene una presencia importante en la onomástica asturiana y contribuye a singularizar una parte de los topónimos y apellidos actuales.

AGRADECIMIENTOS

Este trabajo ha sido realizado con el amparo de una ayuda del Programa “Severo Ochoa” para la formación en investigación y docencia (BP17-79) financiada por la Consejería de Educación y Cultura del Principado de Asturias.

Bibliografía

- Albertos Firmat, M.L. 1984. La onomástica personal en las inscripciones romanas de Asturias. *Lletres Asturianes* 12: 37-54.
- AriasTopAst = García Arias, X. Ll. 2005. *Toponimia asturiana. El porqué de los nombres de nuestros pueblos*. Uviéu: Editorial Prensa Asturiana/ La Nueva España.
- Buchi, É. 1998. Los antropónimos de origen toponímico: reflexiones metodológicas a partir de ejemplos del dominio lingüístico asturiano. En *Dictionnaire historique des noms de famille romans (IX)*, *Actas del IX Coloquio (Uviéu/Oviedo, 26-29 de octubre 1995)*, ed. A.M. Cano González & S. Villa Basalo, 1-33. Tübingen: Niemeyer.
- Cano González, A.M et al. 1996. *Repertorio bibliográfico de fuentes documentales del dominio lingüístico asturiano-leonés en la Edad Media*. Uviéu: Serviciu de Publicaciones del Principáu d'Asturies.
- Cano González, A.M. & Kremer, D. 2001. Onomastik/Onomastique. Eigennamen/Estudio de los nombres propios. *Lexicon der Romanistischen Linguistik (LRL)* I, 1: 868-899.
- Cano González, A.M. 2003. Los apodos en Asturias a través de las esquelas aparecidas en algunos periódicos. En *Miscelânea Patromiana. Actas do V Colóquio (Lisboa) seguidas das Comunicações do VII Coloquio (Neuchâtel) e de duas comunicações do VIII Coloquio (București)*, ed. D. Kremer, I. Castro & W. Müller, 15-45. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Cano González, A.M. 2008. *Estudios de diacronía asturiana*. Uviéu: Academia de la Llingua Asturiana.

- Cano González, A.M. 2010. Caltenimientu de los apellíos vinientes de xenitivu na antroponimia asturiana de güei. En *Homenaxe al Profesor Xosé Lluis García Arias II*, ed. A.M. Cano González, 35-48. Uviéu: Academia de la Llingua Asturiana.
- Cano González, A.M. 2013. Más apellíos asturianos vinientes de xenitivos de nomes de persona. *Lletres Asturianes* 109: 29-66.
- Cano González, A.M. 2017. Algunos antropónimos en -ín en la onomástica asturiana. En *Di nomi e di parole. Studi in onore di Alda Rossebastiano*, ed. E. Papa & D. Cacia, 119-142. Roma: Società Editrice Romana (SER) "Quaderni Italiani di RION" n° 8.
- Chambon, J.P. 1992. Quelques noms de famille français issus de noms de lieux. Essai de traitement lexicographique. En *Dictionnaire historique des noms de famille romans. Actes du Colloque IV (Dijon, 24-26 septembre 1990)*, ed. G. Taverdet, 69-92. Tübingen: Niemeyer.
- Forcellini, E. 1965. *Lexicon totius latinitatis*. 6 vols (Onomasticon, t. V-VI). Bologna: Forni.
- García Arias, X.Ll. 1984. Xenitivos en -is nos nomes de llugar y l'aniciu d'apellíos en -z. *Lletres Asturianes* 13: 27-43.
- García Arias, X.Ll. 2003. *Gramática Histórica de la Lengua Asturiana*. Uviéu: ALLA.
- García Gallarín, C. 2014. Nombre propio y ambigüedad. En *Nombre oficial y nombre familiar*, ed. J.J. Ortega & Mª V. Navas, 43-73. Madrid: Ediciones del Orto.
- Gil de Jaz, I. 1752. *Ordenanzas aprobadas por S.M. para el regimen, y gobierno del Hospicio, y hospital Real de huérfanos, expositos, y desamparados, que de su orden, y baxo su patronato y proteccion se ha empezado a erigir en la ciudad de Oviedo Capital del Principado de Asturias, con una narracion historial del origen, progresos, y estado actual de dicho Hospicio*. Oviedo: s/n. [<https://digibug.ugr.es/handle/10481/8712>] [21-04-2021].
- Holder. A. 1961-1962. *Alt-Celtischer Sprachschatz*. 3 vols. Graz: Akademische Druck.
- INE = Instituto Nacional de Estadística. [https://www.ine.es/dyngs/INEbase/es/operacion.istica_C&cid=1254736177009&menu=resutados&idp=1254734710990] [21-04-2021].
- Kajanto, I. 1982. *The latin cognomina*, Roma: Giorgio Bretschneider Editore.

- NclAst = Academia de la Llingua Asturiana 2000. *Nomes de conceyos, parroquies, pueblos y llugares del Principáu d'Asturies*. Uviéu: Academia de la Llingua Asturiana.
- NclGal = Xunta de Galicia. *Nomenclátor de Galicia*. [https://www.xunta.gal/nomenclator?langId=es_ES] [21-04-2021].
- Piel, J.M. & Kremer, D. 1976. *Hispano-gotisches Namenbuch. Der Niederschlag des Westgotischen in den alten und heutigen Personen- und Ortsnamen der Iberischen Halbinsel*. Heidelberg: Carl Winter.
- SADEI = Sociedad Asturiana de Estudios Económicos e Industriales. [https://www.sadei.es/sadei/enlaces-directos/nombres-y-apellidos_25_1_ap.html] [21-04-2021].
- Solin, H. 1996. *Die stadtrömischen Sklavennamen. Ein Namenbuch*. Stuttgart: Steiner.
- Viejo Fernández, X. 1998. *La onomástica asturiana bajomedieval. Nombres de persona y procedimientos denominativos en Asturias de los siglos XIII al xv*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Villa Basalo, S. 2000. Apellíos d'orixe toponímicu nel conceyu de Villaviciosa. *Lletres Asturianas* 75: 73-97.

Relación de fuentes documentales del Hospicio de Uviéu

- Archivo Histórico de Asturias (AHA). Fondo documental: *Hospicio Libros de los Expósitos*: signatura 14176 (años 1716-1719); 13998 (as. 1752-1758); 13999 (as. 1758-1764); 14000 (as. 1764-1766); 14001 (as. 1766-1768); 14002 (as. 1768-1769); 14003 (as. 1769-1770); 14004 (as. 1770-1771); 14005 (as. 1771-1773); 14006 (as. 1773-1775); 14007 (as. 1775-1777); 14008 (as. 1777-1778); 14009 (as. 1778-1780); 14010 (as. 1780-1782); 14011 (as. 1782-1784); 14012 (as. 1784-1786); 14013 (as. 1786-1788); 14014 (as. 1788-1790); 14015 (as. 1790-1791); 14017 (as. 1791-1793); 14018 (as. 1793-1794); 14019 (as. 1794-1796); 14021 (as. 1796-1797); 14023 y 14024 (as. 1797-1799); 14025 (as. 1799-1800); 14026 (as. 1801-1803); 14027 (as. 1803-1805); 14029 (as. 1805-1806); 14031 (as. 1806-1808); 14033 (a. 1808); 14034 (a. 1809); 14035 (a. 1810); 14036 (a. 1811); 14037 (a. 1812); 14038 (a. 1813); 14039 (a. 1814); 14040 y 14041 (a. 1815); 14042 (a. 1816); 14044 (a. 1817); 14046 (a. 1818); 14048 (a. 1819); 14050 (a. 1820); 14052 (a. 1821); 14054 (a. 1822); 14056 (a. 1823);

Restos del genitivo en la antroponimia asturiana

14058 (a.1824); 14060 (a.1825); 14062 (a.1826); 14064 (a.1827); 14066 (a.1828); 14068 (a.1829); 14070 (a.1830); 14072 (a.1831); 14074 (a.1834); 14075 (a.1835); 14076 (a.1836); 14077 (a.1837); 14078 (a.1838); 14079 (a.1839); 14080 (a.1840); 14081 (a.1841); 14082 (a.1842); 14083 (a.1843); 14084 (a.1844); 14085 (a.1845); 14086 (a.1846); 14087 (a.1847); 14088 (a.1848); 14089 (a.1849); 14090 (a.1850).

La immigració europea a Riudoms (Camp de Tarragona) entre els segles XVI i XVIII i el seu reflex antroponímic

Eugeni Perea Simón

Societat d'Onomàstica

eugeni.perea@gmail.com

Cap terra no és un exili, sinó una altra pàtria

Sèneca, *De remediis fortunae*, 8, 1

Resum: Entre els segles XVI-XVIII a Europa es produeixen diversos fenòmens migratoris vers Catalunya que tenen per causa les guerres, les pestes, la penúria endèmica, la superpoblació a Occitània i, en alguns llocs, la similitud de la llengua, però sobretot, la cerca d'una millor vida econòmica; a Espanya, aquests fluxos els determinen les necessitats laborals i, de rebot, els allotjaments militars i els bagatges i els conflictes bèl·lics. Els elements clau dels fluxos poblacionals sobre els quals es vol incidir en aquest article són: 1) el seu pes en la demografia; 2) la influència en el pensament; 3) el transvasament de costums i nouvinguts, i 4) la seva incidència en l'onomàstica.

Paraules clau: Migracions, onomàstica, pensament, antropologia, llengua i cultura.

European immigration in Riudoms (Camp de Tarragona) between 16th and 18th centuries, and its reflection in the Anthroponymy

Abstract: Between the 16th and 18th centuries, various waves of migration occurred in Europe bringing people to Catalonia, the result of war, plague, endemic poverty, overpopulation in Occitania, and in some instances, because of the similarity of the language, but, above all, the search for a better life. Flows also originated in Spain, in this instance as people looked for work, but also as a result of military postings and the fallout of military conflicts. The key elements of these population flows that we seek to highlight in this article are: 1) their weight in demographic terms; 2) their influence on thinking; 3) the transfer of customs and relocation of newcomers, and 4) their impact on onomastics.

Key words: Migration, onomastics, thought, anthropology, language and culture.

1 EL FENOMEN MIGRATORI I LA SEVA PROJECCIÓ A RIUDOMS

Entre els segles XVI-XVIII a Europa es produeixen diversos fenòmens migratoris vers Catalunya que tenen per causa les guerres de religió, les pestes, la penúria endèmica, les guerres, la construcció d'esglésies, la superpoblació a Occitània i, en alguns llocs, la similitud de la llengua — la causa principal de la immigració cap aquí és, però, la cerca d'una millor vida econòmica. A la península Ibèrica, aquests fluxos els determinen els allotjaments militars i els bagatges —només però el d'aquells que s'entronquen a la vila, per matrimoni o establiment, no els passavolants—, els conflictes bèl·lics i, sobretot, les necessitats laborals. Aquests moviments de població han estat estudiats abastament a Catalunya, però calen noves aportacions locals per arribar a un coneixement precís i global del tema.

A Riudoms, del segle XVI ençà trobem immigrants que arriben amb un ofici o feina de la qual la vila n'és deficitària, perquè, o bé no sap gestionar o explotar els propis recursos o bé necessita ampliar la nòmina de treballadors en camps professionals concrets —calceters, corders, teixidors, paraires, constructors, viticultors... També trobem soldats hostatjats en llars i quarters a causa de l'escenari bèl·lic que viu Catalunya o enllà dels Pirineus; i alguns d'aquests militars residents acaben establint lligams familiars estables amb les nissagues locals.

Amb el propòsit d'analitzar el fenomen migratori, veure'n les causes i els efectes en l'àmbit local i aportar dades a l'estudi general, analitzem en aquest article la realitat de Riudoms, un poble de la diòcesi de Tarragona, a la Catalunya nova, que a l'època compta amb una població que oscil·la entre 800 i 950 habitants l'any 1553 i els 2.472 h. el 1787.

Els elements clau dels fluxos poblacionals sobre els quals es vol incidir són: 1) el seu pes en la demografia; 2) la relació o influència en el pensament; 3) el transvasament de costums entre oriünds i nouvinguts, i 4) la seva incidència en l'onomàstica —antropònims, topònims i nominacions generals.

2 LES FONTS DOCUMENTALS

Les fonts d'estudi dels fluxos migratoris bàsicament són els llibres sacramentals i els protocols notariais, on podem trobar referències a orígens i procedències, sobretot en els registres de baptismes, capítols matrimonials, matrimonis, testaments i òbits.

Altres fonts, ja secundàries, són els llibres d'actes, del clavari o qualsevulla altre paper de la gestió administrativa municipal on, de manera ocasional, poden aparèixer referències de procedència. Per això mateix, aquest no pot aspirar a ser mai un treball definitiu ni anar més enllà de la mera contribució històrica i antropològica que es podrà ampliar, corregir i actualitzar a mesura que avancin i es consolidin les investigacions.

Totes les referències a migracions procedeixen de la lectura dels llibres sacramentals de l'Abadia de Riudoms, servats a l'Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona (AHAT); de capítols matrimonials i testaments de les notaries de Riudoms, de l'Arxiu Històric de Tarragona (AHT) i de documentació vària de l'Arxiu Històric Municipal de Riudoms (AHMR). La cronologia del treball abasta els segles XVI-XVIII i forma part d'un estudi molt més ampli sobre societat, treball i cultura al Camp de Tarragona en els segles XVI-XIX.

Agraeixo Jean-Paul Escudero (Perpinyà) i Jesús Sobron (Vitòria-Gasteiz), el seu ajut en l'aclariment d'alguns topònims occitans i bascos i a Manel Güell Junkert (Tarragona) les seves recomanacions bibliogràfiques sobre el tema. Un agraïment molt especial als col·legues dels arxius Municipal de Riudoms, Històric de Tarragona i Diocesà de Tarragona per la seva sempre pulcra professionalitat i servei.

3 DADES DELS IMMIGRANTS COMPTABILITZATS (S. XVI-XVIII)

El primer registre d'un immigrant que trobem a la vila en el període estudiat correspon a Miquel Joan Gili, calceter, provinent de les terres de llengua occitana (1542), i el darrer, a Andreu Crateder, militar procedent de Baviera, establert a Riudoms, on hi mor el 1766. Entre els dos extrems, hem pogut elaborar 224 fitxes d'immigrants procedents de diverses zones

d'Europa i de la península Ibèrica, arribats a Riudoms entre els segles XVI i XVIII:

S. XVI	S. XVII	S. XVIII
29	72	123

D'entrada, aquesta xifra no sembla gaire important, quantitativament, atesa la població de la vila. Tanmateix, cal recordar que molts d'aquests immigrants no arriben sols, sinó que venen amb la família, fins i tot els militars —les rècules—, de manera que la xifra podria multiplicar-se, pel cap baix, per dos. I un altre punt important a subratllar és l'ofici d'aquests immigrants: en la majoria dels casos són treballadors tècnics qualificats, dels quals Riudoms i la comarca no en disposen prou. Aquesta qualitat laboral fa que les famílies s'integrin ràpidament en el teixit social i sovint acabin arrelant i formant família al poble. En aquest fet, cal recordar la mobilitat de la gent d'ofici, almenys a la comarca i la diòcesi, malgrat mantenir més o menys estable un domicili i obrador on recollir els encàrrecs i servir les comandes.

En el desglossament de professions, dels 29 primers registres del segle XVI, trobem les següents variables: d'ofici desconegut, 12; fuster, 1; mestres calceters, 1; pagesos, 2; paraires, 2; pescadors, 1; picapedrers, 2; rellotgers, 2; sabater, 1; sastre, 1; teixidors de lli, 4.

Per al segon període, el segle XVII, la relació d'oficis dels 72 immigrants que arriben a Riudoms és el següent: argenter, 1; courers/campaners, 2; daguers, 2; ofici desconegut, 15; escultors, 8; ferrer, 1; marxants, 3; mestre de minyons, 1; mestres de casa o d'obra, 5; mestres fusters, 2; militars, 20; pagesos, 2; pescadors, 1; picapedrers, 2; sabater, 1; serrador, 1; teixidors de lli, 3; tractant de bestiar, 1; vidrier, 1.

Finalment, en el grup del segle XVIII, trobem la següent relació d'oficis corresponent als 123 nous immigrants: corders, 1; courer/campaner, 1; criat, 1; ofici desconegut, 29; llevadores, 2; mestres de casa o d'obra, 2; metges, 4; militars, 71; pagès, 1; sabaters, 2; sastres, 2; teixidors de lli, 7.

Sumats els valors dels tres segles, el quadre de professions surt configurat amb les següents característiques: argenter, 1; corder, 1; courers/campaners, 3; criat, 1; daguers, 2; ofici desconegut, 56; escultors, 8; ferrer, 1; fuster, 1; marxants, 3; mestre de minyons, 1; mestre calceters, 1; mestres de casa o d'obra, 7; mestres fusters, 2; metges, 4; militars, 91; pagesos, 5; pescadors, 2; picapedrers, 4; rellotgers, 2; sabaters, 4; sastres,

3; llevadores, 2; paraires, 2; serrador, 1; teixidors de lli, 14; tractant de bestiar, 1; vidrier, 1.

De la suma total dels 224 immigrants arribats a la vila en aquest període de tres segles, *grosso modo*, el més nombrós és el dels militars, 91 registres de total (46%): s'ha passat dels 20 allotjats en el segle XVII als 71 en el segle següent, unes xifres que no deuen ser del tot reals quantitativament, atès que la documentació sols recull la d'aquells que hi deixen petja documental per alguna o altra raó, no pas la del conjunt.

D'entrada es pot objectar, amb tota raó, que un soldat no és mai un immigrant, sinó una persona que per causes d'estratègia de protecció, conflicte o guerra, es veu destinat a un lloc determinat, on pot ser resident i, complida la comesa, tornar al seu lloc d'origen. A l'època que tractem, el cos de l'exèrcit no solia allotjar-se en quarters, sinó en cases particulars, segons el grau i categoria del militar. Això vol dir que els soldats s'hostatgen en cases de famílies on també hi poden haver fadrines que, amb la relació propera i el temps, poden acabar en matrimoni. La documentació local ens forneix de diversos exemples de cantiners, vivanders —proveïdor de queviures de l'exèrcit—, trompeters, soldats rasos, oficials que s'emmariden amb dones de la vila. Però no solament s'estableixen relacions entre fadrins, sinó també entre viudos o viudes de guerra que es troben sols i desplaçats i acaben contraient nou matrimoni amb persones del lloc. Hem trobat soldats del regiment de Rafael Nebot casats amb estrangeres, com en el cas de Domingo Paperón Palacios, maridat amb Antònia Musca Pavia, de Càller (Sardenya), aleshores residents a Reus (Grau et al. 2007, 98). Sobre el repartiment d'allotjaments, l'AHMR serva diversa documentació d'inicis del segle XVIII en què l'autoritat distribueix, segons la casa i el grau del militar, la lleva establerta a la vila.

Dissortadament, a la llista hi ha un grup de 56 registres dels quals no s'especifica l'ofici, probablement per tractar-se de treballadors humils, de categoria social inferior, sense una ocupació rellevant.

En aquesta nòmina hi destaquen igualment els paraires i teixidors de lli, vinguts «del regne de França», segons l'anotació més habitual, com els Boixell, Calçada/Calçodia, Montparler, Rossell, Viciera —Viciera és corrent en els occitans immigrants a Catalunya a qui es catalanitza el cognom inicial 'Bessiera', 'Bisiera?', etc.

És igualment important el registre de 8 escultors i 1 vidrier en el període estudiat, que treballen per encàrrecs religiosos de la vila o de la comarca, atès que sovint disposen d'obra en un lloc fix on atenen les comandes diocesanes. Si repassem els cognoms dels artesans i obrers de l'època, ens trobem amb els Baró, Bonifaç, Galier, Lafont, Lamy...

Figura 1. Ruïnes del monestir franciscà de Sant Joan, de Riudoms (1585/1835). Entre els mestres d'obra francesos que hi treballen s'hi destaca Pere Galier, que esculpeix els capitells del claustre (1598-1601).

Fotografia: Ian

També cal destacar, per la importància del nombre i la responsabilitat, el grup dels mestres de casa o d'obra, 7, més 2 picapedrers, que convé relacionar amb les grans construccions que aleshores s'estaven alçant a Riudoms —i en general, a l'arxidiòcesi de Tarragona—: el monestir franciscà de Sant Joan, l'església nova de Sant Jaume apòstol i tot un seguit d'obres majors o menors que reclamen mà d'obra tècnica i capaç per la importància del projecte. Com que la definició d'ofici sol ser ambigua o polivalent, agrupem els mestres de casa o d'obra amb els picapedrers. Aquí

convé de recordar el nom de Joan Mas, provinent de terres occitanes, que dirigí, entre altres obres, la fàbrica de l'església parroquial de Sant Jaume Apòstol (1593-1626), la nissaga del qual perdura a la vila fins ben entrat el segle XVIII.

Altres obradors que s'obren a la vila o s'hi reforcen són els dels sabaters, sastres i calceters, sovint agremiats amb el món del teixit, els paraires, passamaners i de la producció de seda, que en el segle XVIII arriba al seu apogeu.

Relacionats amb les feines de l'època trobem els daguers, ferrers i courers o campaners, i els rellotgers, oficis distints però que manta vegada exerceixen unes mateixes persones. De l'època medieval que la majoria d'aquests oficis són exercits per gent de fora vila, nouvinguts que hi troben una oportunitat de feina i, sovint, d'enllaç familiar.

El comerç i la indústria local fa aparèixer els marxants (3) i els tractants de bestiar (1). En aquest camp, Riudoms té un gremi de professionals força nombrós i important, però no sempre amb la mateixa correspondència amb capacitat, pel que fa a la disposició comercial, que delega o que és assumida per ciutats com Reus, amb una estructura burgesa de primer ordre, el control dels mercats i marxants connectats amb el comerç mediterrani i els ports propers de Cambrils —de l'Esquirol— i Tarragona. Hem de destacar l'arribada d'un marxant flamenc, Antoni Bartis, de Gant, que a inicis del segle XVIII s'instal·la a Riudoms, probablement vinculat a l'economia vinícola que aleshores floria en el territori.

Un altre camp a valorar és el dels serveis, amb l'atenció sanitària i mèdica, la cultura, la música i el coneixement de referència, encara que en les seves etapes més elementals i bàsiques. L'ensenyament i la música requereixen de mestres de minyons, que, la gran majoria, seran places ocupades per professionals forans; i la sanitat, amb la recepció de 4 metges i dues llevadores —una d'origen occità i una altra de Vandellòs, al Camp de Tarragona.

Malgrat que és habitual la recepció de camperols d'altres latituds que, per qualsevol raó, han d'immigrar, crida l'atenció la de l'ofici de pescador (2) en un poble d'acollida que no és mariner, però que respon, en els casos vistos, a gent que s'emparenta amb riudomenques i que, de ben segur, degueren canviar d'ofici en establir-se al poble. Els dos pescadors localitzats procedeixen, un de Le Bruel (s. XVI), i un altre de Montalban,

de la regió occitana. Alguns dels impulsors de l'horta riudomenca, com els Corts, són occitans del Carcí (1624).

Finalment, hom registra la persona d'un argenter, Guillem Rojals, originari de Suïssa.

3.1 Procedència

Per tal de ser el més fidels possible a la referència de pertinença de l'època, respectem la denominació recollida en els documents i mantenim noms d'una mateixa regió com Valònia i Flandes; els occitans del regne de França i, dins d'Espanya, les de Galícia, Castella, Aragó o Andalusia, per posar només uns exemples. Les denominacions geogràfiques més habituals són de nació francès, flamenca, castellana, alemany, hongarès, de l'estat de Milà, del Delfinat, de la província de Llenguadoc o de Colònia...

Si agrupem l'origen d'aquests 224 immigrants identificats ens trobarem, ordenats per segles, amb els següents indrets d'origen:

En el segle XVI, els immigrants arribats a la vila procedeixen de la Borgonya, 2; d'Espanya, 3 (de Castella, 2 i 1 de Biscaia); de França, 12; d'Itàlia (Trento), 1; d'Occitània, 8; de València, 1 i d'origen desconegut 2.

En el segle XVII la procedència suma persones d'Alemanya, 1; d'origen desconegut, 15; d'Espanya 11 (d'Andalusia, 1; d'Aragó, 3 i de Castella, 7); d'Irlanda, 3; d'Itàlia, 3; d'Occitània, 31; de Sardènia, 1; de Suïssa, 1; de València, 2 i de Valònia, 4.

En el segle XVIII Riudoms rep 12 immigrants d'Alemanya; de Bohèmia, 2; catalans, 10 (de Catalunya, 8 i de València, 2); d'Espanya, 31 (de Castella, 29 i de Galícia, 2); de Flandes, 5; d'Hongria, 1; d'Irlanda, 4; d'Itàlia, 11; de Malta, 1; d'Occitània, 22; de Valònia, 12 i d'origen desconegut, 12.

Sumats els tres segles, l'escandall resta configurat de la següent manera: Alemanya, 13; Bohèmia, 2; Borgonya, 2; catalans (10) i valencians (3), 13; desconegut, 29; Espanya (andalusos, 2; aragonesos, 3; biscaïns, 2; castellans, 36 i gallecs, 2), 45; Flandes, 5; França, 12; Hongria, 1; Irlanda, 7; Itàlia, 15; Malta, 1; Occitània, 61; Sardènia, 1; Suïssa, 1; Valònia, 16.

4 ESTRATÈGIES SOCIALS DELS IMMIGRANTS

El major nombre d'immigrants que hem trobat registrats a la documentació —el 77,42%— tenen una professió definida, són jornalers, menestrals, artesans o militars i, d'acord amb el seu estatus, prou coneixements i bones relacions socials, de manera que no tarden a vincular-se a la vila, bé sigui a través de l'administració pública —esdevenint jurats o membres de confraries gremials o religioses—, o bé a través d'enllaços matrimonials o d'entrada en cercles d'amistats selectes. Se'n troben diversos exemples, que aportem:

Felip de Brach, tinent reformat de cavalleria de la companyia flamenca del capità Laporta, de Valenciennes, regió d'Hainaut, al sud de Valònia, contrau matrimoni a la vila amb Magdalena Gras (1686) i es vincula familiarment amb els Figueres, nissaga de comerciants, advocats, terratinents, militars i clergues importants i influents en el territori i, sobretot, amb la família dels germans Nebot, militars austriacistes. La nissaga familiar perdura a Riudoms fins ben avançat el segle XVIII.

Joan de Les, tinent de cavalleria del regiment de Malta, de nació flamenca, que contrau matrimoni amb Maria Agna Girbau, germana del prevere Francesc Girbau (1732).

Entre els militars també trobem oriünds de Maó, relacionats amb la conquesta de l'illa de Menorca, aleshores a mans dels anglesos, una guerra que es prepara de Catalunya estant. És el cas de Josep Brotons, de Maó, que s'establirà a la vila.

Guillem Rojalts, originari de Suïssa, es casa amb Caterina Coll, filla d'una família d'argenteres (1699).

Joan Bruno Conill, mestre fuster, vingut de la Ligúria italiana a mitjan segle XVII, es casa amb Maria Roger de Riudoms (1661) i participa en l'administració del comú com a jurat amb diversos càrrecs.

Joan Mas (†1626) —d'origen occità, mestre d'obres de l'església nova de Riudoms i de la casa de la vila de Reus, entre d'altres contractacions—, es casà en segones núpcies amb Caterina Roger, de la vila, amb qui va tenir descendència.

Figura 2: Façana de l'església parroquial de Sant Jaume apòstol, de Riudoms, on hi treballaren mestres d'obra i picapedrers procedents de la Catalunya Nord —Joan Mas, Pere Biesa, Francesc Serra, Antoni Soler, Pere Xeses... (s. XVI-XVII). Fotografia: Ian

5 EFECTES DE LA IMMIGRACIÓ

La immigració europea acaba influint de manera clara i precisa en el món local a través de diverses realitats, d'entre les quals cal subratllar-ne quatre: la demografia, el pensament, el costumari i l'onomàstica.

1) Demografia. El primer factor a destacar de la immigració és el de la seva influència sobre els índexs de població, minvada per pestes, guerres o un baix creixement vegetatiu. L'aportació estrangera a la suma poblacional de Riudoms es pot xifrar en percentatges: un 3% en el segle XVI (224 focs x 4 = 896 h.); un 12% en el segle XVII (151 cases x 4 = 604 h.) i, en el segle XVIII, un 12% si fem l'operació prenent el nombre de 983 habitants que es comptabilitzen l'any 1718 o un 5% si prenem la referència estadística del cens de 1787.

En qualsevol dels casos, els percentatges es mantenen en quotes percentuals semblants a les que es donen en el segle XV en un àmbit que

va del Rosselló a Tortosa, segons els estudis de Joan Reglà, que gairebé mai és inferior al 10% (1991, 36).

2) Pensament. La presència d'estrangers a la vila, amb l'ús d'una llengua distinta i a vegades pertanyents a una altra religió i amb oficis o tècniques de treball diferents, per força havien de cridar l'atenció i influir, poc o molt, en el pensament de la gent, atès que l'obliguen a obrir-se, tancar-se o entendre noves realitats. Es veu a través de l'acceptació o el rebuig de nous costums, hàbits i llenguatge. Un punt a tenir en compte en aquest camp és l'ús del món de l'estrangeria que fan els clergues en la predicació a l'església, promoguda per l'arquebisbat per mitjà de les visites pastorals a l'època moderna, sobretot en el segle XVIII. Els bisbes, per exemple, prohibeixen la lectura del catecisme francès «para la gente del campo, el que contiene máximas y principios sediciosos y opuestos a la tranquilidad pública» (Perea 2000) i sovint qualifiquen els francesos d'impis i assedegats de sang. En aquesta època, a l'arxidiòcesi de Tarragona es comptabilitzen 260 clergues francesos refugiats (Grau et al. 2007, 100) i a Riudoms la presència d'immigrants gavatxos és majoritària, el 59%. Cal tenir en compte igualment la consideració que es podia tenir dels espais d'enterrament dels protestants que moren a la guerra o la declaració de catolicisme que fan alguns soldats abans de ser executats o en els seus respectius testaments, per tal de rebre l'assistència religiosa pròpia, coses totes que influeixen i afecten d'una manera o d'altra el pensament social.

Per altra banda, i en aquesta vinculació o relació del món local amb Europa, no podem negligir les referències literàries que sobre el poble han generat escriptors i viatgers de l'època, perquè situen la vila en els espais de l'imaginari, de la descripció o l'estadística. Arran d'això convé de recordar Lluís Pons d'Icart i el seu llibre sobre les grandeses i coses memorables del Camp de Tarragona, on recull la tradició productora agrària de la vila (1573); les obres literàries de Francesco Galluzzi (1733), Luigi di Roma (1786) i Francesc Marca (1764) que componen l'hagiografia del fundador franciscà a Roma Bonaventura Gran i, la d'Ignaci de Copons i de Boxadors, que li dediquen les primeres composicions poètiques (1733). També tenen el seu relleu la gogística a sants i relíquies, en què s'entreveuen referències locals i universals per mitjà d'exemples o vinculacions (s. XVII); i, òbviament, la formació de llegendes, com les relacionades amb les pestes dels segles XV a XVII, que afectaren la vila

i que s'entronquen fil per randa, en algunes reaccions i comportaments, amb l'imaginari europeu (Londres, Màlaga).

3) Costums. La influència i relació dels immigrants es tradueix en moltes altres realitats i una és la moda o estil en la confecció del vestuari personal o de gremis i autoritats públiques. La lectura dels inventaris de béns dels capítols matrimonials o testaments ens proporciona infinitats de referències a modes, corrents i influències europees, de manera que es parla de robes o peces segons l'estil aragonès, de Cadis, florentí, bolonyès, francès, de Valònia o de Courtrai... Hom valora l'estamenya francesa (1627), les mànigues segons l'estil de Bolonya (1603), el damasquí a la morisca (1699), colors com el blau turquesa (1603)...

En la construcció, els mestres d'obra al·ludeixen a distintes menes de teula i, en alçar la fàbrica de l'església parroquial, els jurats prefereixen l'ús de la comuna —la d'una sola aigua— a la italiana —rectangular—, atès que, si aquesta no era de molt bona qualitat, resultava insegura pel que fa a l'aïllament i impermeabilització dels espais (1600).

4) Onomàstica. La influència del món estranger en l'onomàstica local es fa present en dos camps concrets: 1) en l'aparició de nous cognoms, que sovint transformen o adapten l'antropònim nadiu a la nova llengua i 2) en l'aplicació de noms de casa, senyals d'identitat o marca de procedència forana.

Pel que fa a l'antroponímia, anotem la introducció del nom de casa Jaques a inicis del segle XVII, nom que deriva del francès. Les maneres com hem trobat escrit el nom és Jacs i Xacs, referit a pare i fill d'una mateixa família, per tal de distingir-los.

D'Itàlia procedeix l'actual nom de casa Conill, que en el segle XVII identifica Bruno Conill, un fuster que arrela a la vila, on forma família, adquireix propietats i esdevé membre del comú.

Altres sobrenoms que originàriament eren cognoms són el de Monge, pertanyent a un militar procedent de Valònia, arribat a Riudoms a les darreries del segle XVII.

Alguns noms de casa com Soldat (s. XVIII); masos com el de Regiments, a la partida de Blancafort —viu, actualment— i la caseta de les Tropes del Rei (1723), es troben relacionats amb l'allotjament de tropes i bagatges militars que a Riudoms s'esdevenen del segle XVII en endavant.

També trobem diverses variants del cognom Bacona, Bocona, Boccons i el seu femení Boccona, que arriba al present com Baconer i Baconera.

Alguns emigrants, potser pel nombre del grup o per la concentració en un punt determinat, acaben creant noms de lloc: en el terme de Riudoms encara avui hi ha un camí conegut amb el nom dels Cerdans (s. xv), del cognom Cerdà/Sardà (s. xviii), que sembla plausible vincular-lo amb immigració procedent de la Cerdanya. De fet, aquest camí dels Cerdans és paral·lel al dels Catalans, a la partida de Mas de n'Albi, on també hi ha la font o mina dels Catalans (1782) i el sobrenom Català (1734). És més que probable que tota aquesta onomàstica tingui a veure amb distincions d'estrangeria i establiments poblacionals.

Els fabricants de campanes arriben de diversos indrets de Catalunya i alguns també d'Occitània, els quals deixen marca en la denominació popular dels instruments que fan. Atès que aquesta és una feina especialitzada i que sovint la feien mestres campaners que viatjaven pel territori, oferint els seus serveis a les viles, els objectes que fabricaven podien acabar prenent el nom d'algun tret, característica o procedència del fabricant. En el cas de les campanes de la parroquial de Sant Jaume, per exemple, a Riudoms se'n coneix una, «la campana francesa», per raó de la procedència del fabricant.¹

Segurament que les relacions entre oriünds i immigrants també devien comportar problemes, discussions i enfrontaments, per qualche raó, o fins i tot delinqüència, però, sigui com sigui, a Riudoms no acaben davant l'autoritat del jui de prohoms i això alguna cosa deu tenir a veure amb la qualitat i la dosificació dels fluxos migratoris de l'època.

1 «p[er] [h]aver adobat la campana francesa dos vagadas», AHMR. Doc. 304, 29-IX-1601; «p[er] un ferro a fet p[er] la campana francesa», *Ibidem*, Doc. 578, 28-XII-1613); «p[er] adobar la campana francesa y la campana de llevar Déu», *Ibidem*, Doc. 574, 6-I-1628.

Figura 3: Inici del camí dels Cerdans, a Riudoms, documentat des del segle xv. Transcorre per la partida de Mas de n'Albi, en paral·lel al dels Catalans, a trobar el dels Matxos, a la riba de la riera d'Alforja.

Fotografia: Ian

Figura 4: El camí dels Catalans, a Riudoms, documentat des d'inicis de segle XVIII. També existeix el sobrenom Català (1734) i la font o mina dels Catalans (1782). Fotografia: Ian

6 APUNTS BIOGRÀFICS DELS IMMIGRANTS

En la mesura que la documentació llegida ens aporta dades i referències sobre immigrants dels segles XVI a XVIII, hem pogut elaborar unes breus anotacions que no solament contribueixen a identificar les persones, sinó també a facilitar el coneixement d'unes estructures socials més detallades. Sobretot si, amb el temps, aquestes poden ampliar-se i encaixar en un marc geogràfic superior al local, atès que alguns empresaris, picapedrers o mestres d'obra no actuen només a la vila, sinó també en altres indrets del territori. Hem d'advertir que algunes de les persones relacionades en aquesta llista a la documentació escrita sovint apareixen esmentades amb més d'un ofici o amb grafia variable, amb cognoms segurament mal transcrits o traduïts al català. Malgrat que hem procurat d'homogeneïtzar onomàstica i antroponímia, segurament els registres poden admetre altres variants o interpretacions.

6.1 Segle XVI

ÀNGEL, Pedro (s. XVI). Pagès. Fill de Juan i Francina, de Torrecampo, Castella. Casat el 26 de febrer de 1576 amb Eulàlia Enveja, filla de Cristòfol, habitant a Reus, i d'Antònia (+). Establerts a Riudoms.

BOIXELL, Francesc (Regne de França, s. XVI-XVII). Teixidor de lli (1565). Fill de Gabriel i Caterina, amb qui tenen, almenys, un fill, Francesc, que serà continuador de l'ofici familiar. Demanà de ser enterrat a l'església i, en el seu testament, determinà diverses deixes per a hospitals de Barcelona i Saragossa (1586-1603).

CASALBÒ. Joan de (França, s. XVI/Riudoms, 1-I-1575). «Joan de Casalbo francès».

FORGA, Joan (França, s. XVI). La mateixa persona apareix registrada com Joan Forgues. Trobem la variable Fargues.

GAIS, Esteve (Trento, Trentino-Tirol del Sud, s. XVI-XVII). Relloger. Procedent de la ciutat italiana de Trento, viatja per l'arxidiòcesi de Tarragona oferint els seus serveis. A Riudoms adoba el relloger de la vila i cobra deu lliures (25-III-1598 i 1605).

GILI, Miquel Joan (Occitània, s. XVI/Riudoms, XVII). Mestre calceter (1542). Fill de Michel i Anna. Casat amb Magdalena, van tenir, almenys,

Anna, Magdalena, Joan i Jaume. Va esdevenir jurat, manador del Comú (1591-1602) i guardador del portal (1591).

GALIER, Pere (Regne de França, XVI-XVII). Picapedrer. Apareix documentat en la realització de les obres del convent de franciscans recol·lectes de Riudoms (1598). Esculpeix els capitells del claustre del convent de Sant Joan (1598-1601).

GIRANT, Antoni (s. XVI). Pescador. Fill d'Antoni (+), pescador, i d'Antònia (+), de Reinières, a la regió d'Occitània. Casat el 23 de gener de 1568 amb Jerònima Magrinyà, filla d'Antoni (+) i Lluïsa (+), de Riudoms.

GLAUDIS, Joan (França, ?/Riudoms, 29-X-1596). «Joan Glaudis frances».

IÑARAZA, Pedro de (Iñaraza, Luzarra, Deusto, Bilbao, ?/Riudoms, 18-II-1579). Mestre d'obres.

LAFONT, Antoni (França, s. XVI). Vidrier. Treballà en diverses obres a l'arxidiòcesi de Tarragona (Riudoms, l'Aleixar, Reus). Mentre estava hostatjat a can Massip, de Riudoms, emmalaltí i atorgà testament davant notari el 14 d'agost de 1589.

MARTÍ, Joan (Riudoms, s. XVI). Sastre (1577). Fill de Pere, botiguer de Silla, Horta Sud de València i Margarida, de Tàrrrega. Testà pel juliol de 1589.

MONTPARLER, Gabriel (Occitània, s. XVI/Riudoms, ?). Paraire (1598).

PONAT, Joan (Occitània, ?). Mestre daguer (1553).

ROUSSELLE, Jaume (França, ?/Riudoms, abans de 1574?). Teixidor de lli (1564). Procedent del bisbat francès de Dijon, a la Borgonya. Casat amb Tecla Aguiló, de Riudoms.

SABATER, Pere (s. XVI). Pagès. Fill de Joan i Joana, de Narbona (Occitània). Casat el 10 de desembre de 1593 amb Tecla Bisbal, viuda de Ramon Porter, de Riudoms.

SANTMARTÍ, Arnau de (Occitània, ?/Riudoms, 21-XI-1595). Procedent de SantMartí, bisbat d'Acs, Occitània. (El bisbat d'Acs no existeix= podria ser d'Aucha, a Gascunya).

VELADA, Lluís (França, s. XVI-XVII). Fuster. Fill de Joan, fuster i Tecla (1603). Treballà a l'església vella de Riudoms, on construí el Monument de Dijous Sant i feu diverses intervencions en retaules de la parroquial. En el convent de Sant Joan treballa en l'escala del campanar i la coberta del claustre (1599-1602). També actua en obra de l'església nova.

VICIERA, Joan (Gascunya, s. XVI). Teixidor de lli. Procedent del bisbat d'Agen. Resideix a Riudoms (1589).

VIDAL, Jaume, d'Albi, Occitània (1563).

6.2 Segle XVII

BARÓ OLIVER, Benet (s. XVII). Escultor. D'origen francès. Fill de Benet Baró, notari de Sant Mor, Borgonya, i de Joana Oliver. Casat a Tarragona amb Magdalena. Treballa a l'arquebisbat de Tarragona, on el trobem fent obres a Tamarit (1616), Tarragona (1616, 1620 i 1621), la Selva del Camp (1617), Ulldemolins (1620-1621) i la Pobla de Montornès (1634). A Riudoms treballa en la construcció del sant Roc de la clau de l'església nova (1614); contracta el retaule major i el sagrari (1618-1620), col·labora en la construcció de diversos retaules (1620-1624) i en el de Santa Leocàdia (1631), sovint amb la col·laboració de Pere Jerònim i Glaudi Sany. Resideix a Riudoms (1625). Va ser marmessor de l'arquitecte i mestre d'obres de l'església parroquial de Riudoms, Joan Mas i de Caterina Llopis, la viuda de l'arquitecte Antoni Joan Flix (1625). Diversos documents de procura el fan arrelat a la vila.

BARÓ, Claudi (s. XVII). Escultor. Casat amb Magdalena, foren pares de Claudi (22-VII-1620). Els padrins de baptisme foren Claudi Lamy, escultor i Caterina, natural del Milanesat. Jurat de la vila, pertanyent a la mà mitjana (1659, 1664).

BARÓ, Claudi (Riudoms, s. XVII). Escultor. Fill de Benet Baró Oliver. Trobem obra seva àmpliament documentada a l'arxidiòcesi de Tarragona. A Riudoms és autor d'una imatge de Sant Jaume Apòstol (1652) i del retaule de Sant Miquel, de la parroquial (1653). Un document de 1682 el fa fill de Riudoms, però resident a la Galera (Montsià), on treballa a l'església de Sant Llorenç.

BENASER, Miquel (Begola, bisbat de Tarba, Occitània, s. XVI/Riudoms, s. XVII). Tractant de bestiar i paraire. Fill de Pere i Anna, de Begola. Resideix a Riudoms d'ençà de 1604. Casat amb Caterina, enviduà el 2 d'agost de 1608.

BEYRA, Bernat (Begola, bisbat de Tarba, Occitània). Pastor (1604).

BOCCONS, Pere (s. XVI-XVII). Cognoms registrat com a procedent del regne de França, en la persona d'Anna Boccona, filla de Pere Boccons (1604). Sobreviu com a nom de casa.

BONAFONT, Arnaut (s. XVI/XVII). Pescador. Originari de Le Bruel, Occitània. Fill de Domenjó i Domenja, casat l'any 1600 amb Felipa Ferrer, filla de Jaume (+), treballador, i de Sebastiana, viuda, de Riudoms.

BONIFAÇ, Lluís «el Vell» (Tolosa de Llenguadoc/Riudoms, 13-XII-1697). Escultor. Fill de Francesc i Magdalena, habitant a Barcelona i resident a Riudoms (1696). Casat amb Mariàngela Sastre, foren pares de Lluís, Magí, Josep, Francesc i Jeroni (5-II-1696). Establert a Catalunya, és el tronc d'una llarga família d'escultors, alguns dels quals deixaren obra a Riudoms. Construí el retaule de la capella de la Mare de Déu del Roser, a l'església de Sant Jaume Apòstol, d'acord amb el contracte signat el 26-XII-1693, al preu de 700 lliures; l'obra fou feta entre 1694-1696 i fou destruïda en l'incendi de la revolució de 1936. Comença a residir a Riudoms el 1695, on el trobem ben relacionat socialment amb famílies riudomenques. Testà l'11 de desembre de 1697 i mor dos dies més tard. Fou enterrat a la capella de Sant Josep o de la Sagrada Família de la mateixa parroquial. A l'arxidiòcesi té obra a Valls, la Selva del Camp i Arbeka, entre d'altres llocs.

BOSC, Francesc (s. XVII). Occitània (24-IX-1603).

BRACH, Felip Rafael de (Riudoms, s. XVII). Militar. Tinent reformat de cavalleria de la companyia flamenca del capità Laporta, de Valenciennes, regió d'Hainaut, al sud de Valònia. Resideix a Riudoms, on es casa amb Magdalena Gras (3-II-1686?) –de testimoni actua Jaume Cambrer, tinent reformat de la guàrdia de sa majestat, de nació flamenca–, i foren pares de Felip (7-I-1687), Elionor (21-II-1691), Maria Magdalena (5-I-1694), una altra Maria Magdalena (17-IX-1696) i Francesc (1-XII-1699). En el seu cercle familiar i d'amistats hi ha la família Figueres i Rafael de Nebot, militar.

BREZNE, Maurici (Limerick, Irlanda, s. XVII). Militar. Capità dels exèrcits del rei d'Espanya. Casat amb Helena, també com ell de la ciutat de Limenick, Irlanda, mentre a Riudoms hi feien estada les tropes espanyoles, foren pares de Maurici (9-V-1654), apadrinat per Pere Nat, jurat en cap de la vila.

CALÇADA, Antoni (França, XVI-XVII). Teixidor de lli (1623).

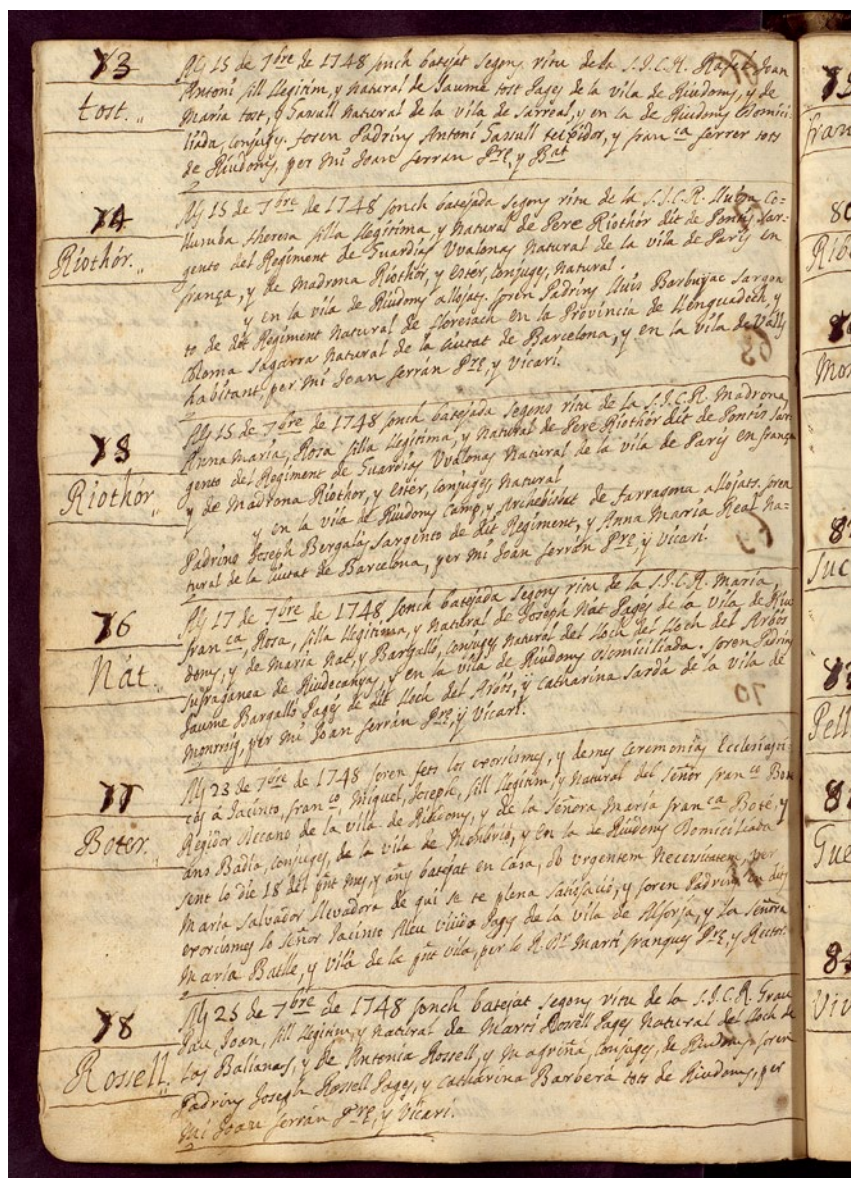

Figura 5: Partida de baptisme de la bessona Lluïsa Riethór, el padrí de la qual era «natural de Floresach en la província de Lenguadoch» (Reg. 74 i 75, 15-IX-1748). Fotografia: Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona.

CALÇODIA, Antoni (s. XVII). Teixidor de lli. Família vinculada al mestre de cases Bernat Mayrin, d'Issan, prop de Bordeus (1623).

CONILL, Joan Bruno (s. XVII/Riudoms, 29-VIII-1710). Mestre fuster. Originari d'Itàlia (1661), es casà amb Maria Roger i foren pares de Bruno (3-II-1673). Tenien la residència al carrer Major i propietats a la partida de Ribes Roges de Riudoms (1672). Va pertànyer al consell municipal (1662, 1677, 1680, 1682, 1687); fou majordom de l'Hospital de la vila (1682) i veedor d'obres (1699). El seu nom apareix com a testimoni al peu de diversos contractes d'obra de la parroquial de Riudoms (1699). Fou enterrat a la tomba de la Mare de Déu del Roser, a la parroquial de Sant Jaume Apòstol de Riudoms.

ESQUER, Antoni (l'Alguer, Sardenya, s. XVII). Teixidor de lli (1625). En aquest any la documentació l'esmenta com adolescent. Entre 1724-1738, trobem Francesc Esquer, soldat del regiment de dragons de Tivissa, establert a la vila.

ESTEVA, Francesc (?/Riudoms, 7-I-1683). Mestre d'obres, d'origen occità. En morir fou enterrat en el vas del mestre Joan Mas.

FARGAS, Miquel (Graus, Barbastro, ?/Riudoms, s. XVII). Pagès. Va tenir diversos fills, fruit dels dos matrimonis que va contraure (1686).

FUIT, Raimundo (?/Riudoms, 12-IV-1682). Militar. Soldat irlandès.

GALIER, Esteve (Rosselló, XVI-XVII). Rellotger (1605).

GAUDÍ (s. XVI). Els Gaudí procedeixen de la regió d'Alvèrnia, a Occitània. Es troben documentats a la vila des de 1637 com a teixidors de lli, calderers, argenters, negociants i pagesos. El més universal de la nissaga fou l'arquitecte Antoni Gaudí Cornet (Riudoms, 1852/Barcelona, 1926).

GUIA, Pere (s. XVI-XVII). Sabater. Fill d'Antine i Joanna, «del regne de França», residents a Riudoms. Testà el 2 d'octubre de 1604.

HORTADOR, Jeroni (s. XVIII-XVIII). Militar. Alferes de cavalleria (1682); sargent major (1701). Casat amb Engràcia Bages de Riudoms, foren pares de Vicent (30-XI-1682), Magdalena (16-XII-1687), Jerònima (18-X-1693), Francesc (23-VIII-1696) i Francesca (8-X-1701).

JACS, Antoni (França, s. XVI-XVII). Fuster. Fill de Joan Xacs –la documentació vista diferencia el cognom de pare i fill grafiant-los amb J o X–, i de Caterina, tots del regne de França (1614). Treballà en obra del convent franciscà de Sant Joan, de l'església nova de Sant Jaume i en

diversos encàrrecs del Comú (1600-1614). Perviu el sobrenom Jaques i el mas del Jaques, entre el camí dels Catalans i el dels Cerdans.

LAIGUER, Joan Pau (França, s. XVII). Comerciant. Subministrador de la neu a Riudoms per mitjà del seu arrendador, Joan Pau Auger (1676).

LLUÍS (França, ?/Riudoms, 13-IX-1681). Militar. Soldat francès establert a la vila.

LAMY, Claudi (Milanesat, ?/?). Escultor (1620). Resideix a Riudoms i fou padrí de bateig de Claudi Baró.

LA ROSA, Lluís (?/Riudoms, 13-IX-1681). Aposentat a la vila, on morí. El registre parroquial l'esmenta com a francès. El cognom està traduït al català per l'autor de la inscripció en el llibre d'òbits.

MANCHERO, Francesc (de nació «castellana», s. XVII). Mestre de cases. Casat amb Paula (+18-IX-1692), foren pares de Maria, Francesc, Alonso i Teresa. Treballà en diverses obres públiques i privades de la vila. Testà l'any 1672.

MAS, Antoni (Riudoms, s. XVII). Escultor. Fill de Joan Mas, arquitecte de l'església parroquial de Riudoms i Caterina. Casat amb Maria, foren pares de Josep (15-II-1636). Construeix el monument de pasqua en diverses ocasions (1632-1634) i una trona per a enterinyar la volta de l'església parroquial (1634).

MAS, Joan (Occitània, ?/Riudoms, 1626). Mestre de cases. Fill de Lleonard i d'Antònia, d'Occitània. Casat en segones núpcies amb la viuda Caterina Roger Montserrat (+1627?) de Riudoms, amb qui va tenir un fill, Antoni, que esdevindria escultor, i una filla, casada amb Jaume Jardí (1621). Del primer matrimoni tenia una filla, Caterina, casada amb l'esmentat Jardí, i Magdalena; del segon matrimoni nasqué Anna. Pertany a l'anomenada escola del Camp de Tarragona i és un dels mestres d'obra documentats (1588) en la construcció de l'església parroquial de Sant Jaume Apòstol, on treballà entre 1593-1626. Joan Mas, amb Antoni Pujades també treballen en obra de la casa de la vila de Reus (1601). Treballà en l'obra de l'església parroquial, conjuntament amb Joan Parallada i el mestre Lleonard Soler «pagat a mestre Mas p. rajoles y fusta y lo pes de la fabrica» (1607). També supervisà altres obres civils i dirigí obres d'encàrrec municipal i gremial, la Font Nova (1607, 1608), els Molins Nous (1612) i adoba l'escorial (1613). Com a cobrament en espècies, per negocis diversos i per al propi consum, Mas pren a compte blat de la

botiga de la vila (1607); contractà l'arrendament del quart del pa de la vila (1611); comercialitzà blat de Montblanc, d'on se'n proveïa la vila (1611), i va tenir part en el negoci de la carnisseria (1615). El 13 de setembre de 1620 demanà al Comú que li adjudiquessin noves obres. En alguns períodes, mestre Mas havia contret deutes amb veïns de la vila —per oli i cereals—, segons les clàusules d'alguns testaments (1626). Testà el 29 de maig de 1621. Fou enterrat a l'església parroquial, en la tomba que ell mateix s'havia fet construir.

MAYRIN, Bernat (Issan, prop de Bordeus, s. XVI/Riudoms, s. XVII). Mestre de cases. Fill de Guillem i de Caterina. Documentat a Riudoms (10-V-1623) i després a la vila de Cambrils. En alguns documents notariais (1623) apareix com a reclamant de diners que li deuen mestres d'obres de Riudoms. En el seu testament apareixen Joan Pellicer, mestre de cases, estranger, resident a Riudoms i Antoni Calçodia de França, teixidor de lli. Demanà de ser enterrat en el convent franciscà de Sant Joan.

MOLLÀ, Domingo de (s. XVII). Mestre de minyons i organista. Disposà de llicència municipal per a exercir a la vila (1632-1634).

MOLLÀ, Vicent (Beseit, els Ports de Tortosa/Riudoms,?). Pagès. Casat amb Agna Maria Ortíz, de Vinaròs (Baix Maestrat), residiren a Riudoms, on van tenir descendència. Va ser porter reial de la vila de Riudoms (s. XVIII).

MONGE, Blai (Valònia?, s. XVII/Riudoms, s. XVIII). Militar. Soldat de cavalleria que participa en la guerra de Successió. Establert a Riudoms, però pertanyent a la guarnició de la fortalesa de Salou (10-IX-1707). Es casà amb Àngela i foren pares de Blai (3-XI-1697).

NEBOT, Jaume (França, ?/Riudoms, 3-VII-1686). Habita a Riudoms de temps arrere.

PARALLADA, Joan (Santa Fortunada, bisbat de Llemotges, s. XVI/XVII). Mestre de cases. Fill de Joan i Joana, procedents del bisbat de Llemotges, d'on van emigrar moltes persones cap a Catalunya, sobretot menestrals, mestres de cases, fusters, serradors, etc. Mentre va estar a Riudoms s'hostatjà a casa del mestre Joan Mas. En el seu testament (13-VII-1604) expressà la voluntat de ser enterrat allà on els seus marmessors designessin, un dels quals era el mestre de l'església nova de Riudoms, Joan Mas.

PELLICER, Joan (Riudoms, s. XVII). Mestre de cases. Establert a Riudoms, l'any 1623. El seu nom apareix com a marmessor en el testament de Bernat Mayrin, també mestre de cases, d'Issan, prop de Bordeus, resident a la vila (1634).

PELLICER, Pere (Alcanys, s. XVII/s. XVIII). Courer. Casat amb Caterina Rius, de Riudoms, tenien casa a l'Arenal. Testà el 2 de maig de l'any 1696. És viu, l'any 1707.

PERERA, Joan Baptista (Elna, Rosselló/Riudoms, s. XVII). Ferrer (1691). Casat amb Magdalena, de Riudoms, foren pares de Magdalena, Joan i Pere Miquel (3-X-1694).

PETIET, Pere (s. XVI/XVII). Serrador. D'origen occità, s'establí a Riudoms l'any 1600.

POLO, Joan (Berbegal, Somontano de Barbastre, Osca, s. XVIII/Riudoms, ?). Sabater. Casat amb Mariagna, resideixen a Riudoms. En el seu testament llega al prevere Francesc Ferran de Riudoms «tots los llibres de musica y papers sueltos y un llibre de teoria» (1626), la qual cosa fa pensar en una afecció a la música d'ambdós personatges, el dador i el receptor de l'herència.

PONAT, Joan (França, s. XVI/Riudoms, ?). Daguer. Originari del regne de França (1601).

ROJALTS, Guillem (s. XVII). Argenter. Originari de Suïssa. Casat amb Caterina Coll, filla d'Antoni Coll, argenter i de Marcel·la (8-VI-1699).

SERRA, Francesc (Occitània, /Riudoms, 7-I-1683). Mestre de cases. Treballa en la construcció de l'església parroquial de Sant Jaume de Riudoms, on fou enterrat, en el vas del mestre Mas, també d'Occitània.

SOLER, Antoni (Corresa, Occitània, s. XVI/Riudoms, s. XVII). Picapedrer. Documentat en l'obra de l'església nova de Sant Jaume (1612). A la vila hi tenia dos germans més, un dels quals dedicat a la indústria del lli (1612).

TOMASINO, Anton (s. XVII). Escultor. Originari d'Itàlia. Treballà en la construcció de l'orgue parroquial (1675), juntament amb l'escultor Anton Cases. Un fill seu, també dit Anton, continuarà amb l'ofici de pintor i decorador, amb obra identificada a la parroquial de Riudoms.

VIGIYES, Antoni (Fargies, França, s. XVII/?). Calderer (1646).

VINYES, Domingo (Cais, bisbat de Tours de Loira, s. XVI/Riudoms, s. XVII). Era cosí germà de Joan Cros, habitant en Riudoms (1618).

6.3 Segle XVIII

ABRAHAM, Francesc (?/Riudoms, 23-IX-1748). Militar. Soldat való alemany, allotjat a Riudoms, on es casà amb Magdalena i on hi residí fins a la mort.

AFLICTO, Francesc Jeroni de (s. XVIII). Militar. Fill de Victòria Reco, de la ciutat de Nàpols. Va tenir quatre germans, Jerònima, Tomàs, Eustaqui i Miquel. Va ser cavaller de l'Orde de Sant Joan de Jerusalem i capità de cavalleria del regiment de Calatrava. Testà a Riudoms, on es trobava destinat amb la seva guarnició militar (22-VI-1722).

ALBERT, Josep (Chaumont, França, ?/s. XVIII). Militar. Soldat való del comte Bonamurch (1726). Casat amb Isabel Giraud de Riudoms. Un registre parroquial el descriu en aquests termes: «fill natural de Chaumon en el Delfinat. Alsada de sinch peus y tres polses, cabells negres, ulls pardos, cara palida, una berruga a la galta dreta de edat 25 anys».

ARAUJO, Antoni (Vigo, Galícia, ?/Riudoms, 9-IX-1729). Militar. Caporal de l'esquadra del regiment Joaquim Catcho de Santiago de Compostel·la, present en el territori aleshores alçat en armes. Testà a Riudoms, on hi residia, el 7 de setembre de 1729 i demanà de ser enterrat a la capella de Sant Jaume de l'església parroquial.

ARLI O ARTI, Bartomeu (Occitània, s. XVII/Riudoms, ?). Sastre. Casat amb Magdalena Vendoy, van ser pares de Jaume (22-IV-1703) i Joan (11-VII-1705).

ATERINO, Lluís (Viso del Marquès, la Manxa, ?/Riudoms, 27-V-1726). Militar. Soldat de la companyia de Pedro Rico del Regiment de cavalleria de Santiago. Establert a la vila.

BAHENA, Bartolomé (s. XVIII/Riudoms). Militar. Capità del regiment de Santiago de Compostel·la, combatent a la guerra de Successió. Casat amb Mariana (†10-VI-1729), fou enterrat a l'església parroquial de Sant Jaume apòstol de Riudoms.

BARTIS, Antoni (Gant, Flandes/?). Marxant. Fill de Mateu i Joana, de nació francesa (1710). S'estableixen a Riudoms a inicis del segle XVIII.

BERTEN, Onofre (Santober, Flandes, ?/Riudoms, 28-IX-1748). Militar. Soldat való establert a Riudoms.

BLUK, Joan (Mainz, Alemanya, ?). Militar. Establert a la vila (24-V-1741).

BOCANEGRA, Bernabé (?/Riudoms, 24-X-1738). Identificat com a estranger. Se li morí una filla a Riudoms.

BORGONYÓ, Pere (s. XVIII). Militar. Soldat való de la companyia del marquès de Roban (25-VII-1736). Establert a la vila.

BOUCHE, Joan («Dangé», tal vegada una forma local de «d'Angers» a l'Anjou/Riudoms, 21-VI-1741). Militar. Fill de Pere i Maria. Pertanyent al regiment de tropes valones aposentades al Camp de Tarragona. Resideix a Riudoms.

BRUNO, Miquel Antoni (Itàlia, ?). Militar. Se li morí un fill a Riudoms (30-VII-1741). Apareix establert a Riudoms.

BUSIERA, Pere (s. XVIII). Militar. Cap d'Esquadra de la Companyia de granaders de les Reials Esquadres valones de l'exèrcit espanyol (1758). Casat amb Tecla Nogués, de Riudoms.

CAMÚS, Agnès (s. XVIII). Filla de Valterio de Liège (Valònia), viuda de Deodato Heurar, soldat de la cavalleria de Malta (1733). Establerts a Riudoms.

CARREÑO, Antonio (s. XVIII/Riudoms, 4-VII-1727). Militar. De Zeenil (Genil?), Múrcia. Establert a la vila.

CASSAN, Joan (Reideburg, Alemanya, s. XVIII). Militar. Soldat való. Casat amb Anna Maria Gabriel, se'ls morí un fill a Riudoms (20-III-1726).

CASTRO AGUILERA, Juan Restituto. Militar. De l'orde de Sant Jaume d'Espanya (1743). Casat amb Maria Agna Ferran i de Fivaller, de la petita noblesa de Riudoms.

CHAPISCA, Vicent (Hongria, s. XVIII). Militar. Soldat hongarès d'un regiment való allotjat a Riudoms, on es casà amb Anna Maria; se'ls morí una filla (5-XI-1749). «ungaros de nació».

COLMENERO, Pedro (s. XVII/XVIII). Militar. Alferes reformat de la companyia de Diego Velay Escallar. Casat amb Teresa, foren pares d'Antònia (8-II-1700).

CRATEDER, Andreu (Piriambacq, Baviera, ?/Riudoms, 15-VI-1766). Militar. Establert a Riudoms.

DAVID, Francesc (Praga, Bohèmia, s. XVIII). Militar. Soldat xec de la guàrdia valona. Casat amb Josepa, del Pla de Cabra (Camp de Tarragona), tingueren una filla, Maria Magdalena, que morí albat (14-VIII-1741), essent sepultada en el cementiri de l'església parroquial de Riudoms.

DECHANO, Pere (?/Riudoms, 2-IX-1705). Militar. Soldat del terç de napolitans. Residia a Riudoms. Fou enterrat en el fossar comú de l'església.

DOMINGO (?/Riudoms, 10-X-1701). Militar. Soldat de la companyia de D. Diego Loaxe. Residia a Riudoms.

DE DUQUE, Joan Guillem (Solengo, Colònia, ?/Riudoms, 3-XI-1736). Militar. Soldat való amb la categoria de sergent, de la companyia de D. Pedro. Establert a Riudoms. «de nació Aleman de la vila de Solengo de la provincia de Colonia».

DUCROCQUET, Guillem (Valenciennes, regió d'Hainaut, al sud de Valònia). Militar. Ajudant major. S'estableix a la vila. «natural de la ciutat de Valencines en Flandes».

DUMAS Carnisser, Glaudis (el Vilar, bisbat de Tolosa, França, ?/?). Fill i procurador de Maria Carnisser, viuda de Joan Dumas, capità de cavalleria de l'exèrcit francès, ja mort l'any 1700, residents a la vila.

ESPAÑOL, Bartolomé (?). Militar. Soldat del regiment de Dragons. Casat a Riudoms, se li mor una filla (13-VIII-1739).

ESQUER, Francesc (Frísia, Països Baixos, ?/?). Militar. Soldat del regiment del rei, aquarterats a Catalunya (1724) i del regiment de Dragons de Tivissa (1738).

FARGUES, Baltasar (Riudoms, s. XVII/?). Militar. Fill de Joan, pagès i de Margarida. Soldat del terç del comissari general Medinilla (1700) i tinent reformat del regiment de Dragons de Sagunt, participant en la guerra de Successió espanyola (1724). Resideix a la vila.

FAUDABERC, Nicolau (s. XVIII). Militar. Soldat de la lleva flamenca que després de la guerra de Successió trobem establert a Riudoms.

FERNÁNDEZ, Domingo (s. XVII/XVIII). Militar. Soldat vivandier. Casat amb Joana, foren pares de Domingo (1708).

FERNÁNDEZ, Miquel (s. XVIII). Militar. Soldat de la guàrdia del virrei de Catalunya. Establert a Riudoms. Casat amb Maria, foren pares de Maria, de la qual n'és padrí Honorat Josep, de Vic, tinent reformat de l'exèrcit.

FERNÁNDEZ, Lázaro (Borloyne, Oviedo, ?/Riudoms, 24-III-1727). Militar. Soldat del regiment de Santiago i cap d'esquadra de la Coronela. La documentació esmenta l'origen d'aquesta persona com de Borloyne, bisbat d'Oviedo en Castella.

FOURGEAU, Joan (Châlons-en-Champagne, regió de Xampanya, ?/Riudoms, 14-II-1739). Militar. Establert a la vila. «natural de Chalon de Fransa».

FRANCH, Joan (?/Riudoms, 10-XII-1736). Fill de Joan Franch, mestre sabater «de nació Alemany y en el present domiciliat» i Susanna Maimó de Riudoms.

GANELL, Esteve (s. XVII-XVIII). Militar. Originari del regne de Nàpols, resident a Riudoms. Casat amb Engràcia, foren pares d'Engràcia (28-XII-1701).

GARCIA, Joan (s. XVIII-XVIII). Militar. Soldat de la companyia de D. Josep Chaus del Corso de Milà (?) i de Fredera. Casat amb Francisca, de Riudoms, foren pares de Joan (19-VIII-1700).

GARIN (?/Riudoms, 1742). Soldat d'origen valencià, mort a Riudoms, on s'havia establert.

GAURIO, Anton (Itàlia, ?). Militar. Fill de Filip i Anna de Vilafranca en Piemont. Soldat piemontès de la companyia del cavaller való Corbuque (26-XII-1725). Establert a Riudoms.

GENINI, Cèsar (s. XVII/XVIII). Militar. Capità de cavalleria del regiment de Calatrava, participant en la guerra de Successió espanyola. Casat amb Teresa Casanoves, de Riudoms, foren pares de Victòria (21-I-1722).

GIRENSA, Alfonso de (s. XVIII-XVIII). Originari de la ciutat d'Osca, habitant a Vila-seca i Riudoms. Era fill d'Alfons de Girenza, doctor en medicina i Teresa. L'any 1713 consta viudo i es casa, en segones núpcies, amb Josepa Hortador, viuda de Gabriel Pujol, mestre de cases de Reus, filla de Garreus (?) Hortador, sergent de cavalleria i Engràcia (24-IV-1713).

GÓMEZ, Mateu (Ciudad Real, la Manxa, ?/Riudoms, 10-IX-1726). Militar. Soldat de cavalleria de Santiago.

GRANADOS, Francesc (?). Militar. Cap d'esquadra de la companyia de José Moreno de regiment de Santiago. Casat a la vila, se li mor un fill a Riudoms (10-IX-1734).

GUIA, Jaume (? , s. XVIII). Mestre sabater. Tenia obrador obert a Riudoms (febrer de 1727).

GUILÀ, Miquel (s. XVIII-XVIII). Militar. Alferes de cavalleria de l'exèrcit reial. Casat amb Gertrudis Fargues, foren pares de Francesc (19-XI-1719).

GUILACHE, Pere (Marsella, Occitània, 1725/?). Militar. Soldat del regiment d'infanteria de reials guàrdies valones de la companyia de Joan Brias, de la guarnició de Barcelona. Establert a Riudoms (1758).

GUILLEM (?/Riudoms, 24-XII-1709). Militar. Soldat irlandès del Regiment d'Anglesos allotjats a la vila. Fou sentenciat a mort, penjat, i abans de ser executat es declarà catòlic romà.

GUITART, Valentí (Xàtiva, ?/Riudoms, s. XVIII). Militar. Sergent de la companyia del tinent coronel del Regiment dels Invàlids de la ciutat de Sant Felip (Xàtiva). Casat amb Magdalena Sabater, de Riudoms, resideixen a la vila (1737).

IUGAN, Hugo (Irlanda, ?/Riudoms, 12-XII-1708). Militar. Capità d'infanteria. Fou enterrat en el fossar de l'església parroquial de Sant Jaume Apòstol.

JAUME (Praga, ?/?). Soldat xec del regiment del general Starhembert. Se li morí un fill albat, Jaume (6-XII-1708), sepultat al fossar de l'església parroquial.

JOAN, Jordi (Marebereit, Alemanya, ?/Riudoms, 30-XII-1737). Soldat való establert a la vila.

JORDAIN, Heurico (?). Militar. Casat amb Joana Aubert, de Vicent en Champagne (2-V-1726). Resideix a Riudoms.

JOSEMAN, Llorenç (Avinyó del Papa, ?/Riudoms, 1-VI-1739). Militar. Resideix a la vila, on s'hi establí després de la guerra de Successió.

LACOMBE, Antoni (?/Riudoms, 29-III-1737). Militar. Soldat való resident a la vila.

LAMBERT Bertran, Pere (Namur, Valònia, ?/Riudoms, 3-I-1717). Militar. Soldat pertanyent a la companyia de dragons de Barcelona, resident a la vila després de la guerra de Successió.

LAMBERT, Antoni (Marsella, 1710/?). Militar. Soldat del regiment d'infanteria de les reials guàrdies valones de la companyia de Joan Brias, de la guarnició de Barcelona. Establert a Riudoms (1758).

LAPLAZA, Josep (?/Riudoms, 5-II-1731). Fill de Josep Laplaza, de Casp, Aragó i de Felícia Mossimunda del regne de Sicília. Resideix a la vila després d'haver participat en la guerra de Successió.

LENDEN, Joan (s. XVIII). Militar. Trompeter. Pertanyent al regiment de Malta (1723), establert a Riudoms.

LLABUR, Francesc (s. XVII/XVIII). Metge cirurgià. Originari de Llabur (sic) de Ballestar, de Fenolleda (?). Llabur és cognom corrent a Bèlestar, al país d'Olmes, al Llenguadoc als confins amb el comtat de Foix; molts van immigrar al Rosselló. Casat amb Caterina, foren pares de Caterina (24-VII-1721).

LORENZO, Diego. Castellà. Capità del regiment de Malta, establert a la vila (1723).

MANCHERO, Alonso (s. XVII/XVIII). Militar. Fill de Francesc, mestre de cases establert a Riudoms i Paula. Tinent de regiment de Calatrava, participant en la guerra de Successió espanyola (1721). Resideix a la vila.

MEDINA, Miquel (Tortosa, s. XVII/XVIII). Courer, campaner. Resideix a Reus i Riudoms, en aquesta època. Amb els jurats de la vila de Riudoms pacta la construcció d'una campana destinada a l'ermita de Sant Antoni de Pàdua, de 25 quintars (1713).

MESIES, Sebastià (s. XVIII). Militar. Fill de Pere Mesies, cirurgià. Casat amb Teresa Cruset, filla de Tomàs Cruset, mestre carreter, i de Magdalena Molins (15-IX-1709). Fou soldat del regiment de Felip Sobias o Socies, de Nàpols. Resideix a Riudoms.

MORA, Tomàs (s. XVII/XVIII). Militar. Soldat vivandier d'origen irlandès, combatent a la guerra de Secessió catalana. Casat amb Rosa, foren pares de Joan (13-VII-1708).

MUÑIZ, Miquel Joan (?). Militar. Casat amb Maria Sastre, se'ls mor una filla (1741). Pertanyia a la Coronela. Resideix a Riudoms.

NAYBOL, Miquel. (Theres, Baviera, ?, /Riudoms, 7-XI-1737). Militar. Soldat való, establert a la vila. «de nació Alemany, natural de Theres bisbat de Chelesem».

OLLÉ, Domingo (Nebouzat, Puei Domat, avui francesitzat en Puy de Dôme, però també podria ser del Nebosan, comarca gascona entre Tolosa i Tarba, d'on van emigrar moltíssims occitans cap a Catalunya). Militar. Soldat való. Casat amb Lluïsa de Riudoms (†4-VIII-1749).

OORSTEN, Joan (?). Militar. Soldat de les guàrdies valones. Casat amb Maria Ferrer, se'ls morí una filla a Riudoms (1726).

PEAN, Joan (s. XVIII). Originari de la vila de Turriers, bisbat de Sisteron, Provença (1758). Establert a la vila.

PEREDA, Joan Josep (?/Riudoms, 11-VIII-1743). Militar. Fill de Joan Pereda, de Aldea Nueva, bisbat de Calahorra. Soldat de la companyia de

D. Joan de Mendoza, del regiment de cavalleria d'Extremadura. Establert a Riudoms després de la guerra de Successió.

PERMINON, Gabriel (Sant Pau de Fenollet, Occitània, ?/Riudoms, 8-XII-1742). Pagès. La documentació l'esmenta com «pages de nacio frances de la vila de Sant Pau y de esta part de molts anys en Riudoms habitant». Fou enterrat a l'església parroquial de Sant Jaume apòstol. El cognom no consta en la població de Sant Pau de Fenollet estudiada detalladament des del 1640 i posada en línia en la pàgina de la societat de genealogia de Perpinyà.

PETITFRÈRE, Maria Anna (Ille de Burdeus, ?/Riudoms, 13-V-1726). Casada amb Pere Pettifrère de Meaux en Brie. Consta la residència a la vila almenys durant la primera meitat del segle XVIII.

PIÉ, Nicolau (Juber, Colònia, Alemanya, ?/Riudoms, 27-V-1726). Resideix a Riudoms. «natural de Jusberg dels dominis de Colonia en Alemania».

PUJOL, Jaume (s. XVII/XVIII). Militar. Soldat de cavalleria del regiment d'Acras (?), actuant en la guerra de Successió espanyola. Resideix a Riudoms.

PUJOMONTES, Joan Albert (s. XVII/XVIII). Militar. Pertanyent al Regiment de D. Felip Aupuy, participant en la guerra de Successió. Casat amb Maria, foren pares de Maria (30-V-1715).

RAFÍ, Pere (França, ?). Resident a Riudoms (21-XI-1736). «de nació francès y en la present vila domiciliat».

RAMOS DE ÁVILA, Emmanuel Francisco (Jerez de la Frontera, Cadis/Riudoms, 3-XII-1743). Militar. Capità comandant de la companyia de carrabiners del Regiment de cavalleria d'Extremadura. Destacat a Riudoms, en morir fou sepultat en el monestir franciscà de Sant Joan.

ROBLES, Josep (Bodonal de la Sierra, Badajoz, ?/?). Militar. Soldat del regiment de cavalleria de Santiago, de la companyia de Joaquim Catcho. Establert a la vila.

RODRÍGUEZ (Burgos, ?/?). Militar. Soldat resident a Riudoms. Se li mor un fill a la vila (14-X-1743).

ROMA, Josep (s. XVIII). Metge, cirurgia. Originari de Cisneros, Lleó, Castella, habitant a la vila. Casat amb Maria Riutet de Riudoms, foren pares de Maria (1-IX-1727), un altre (14-III-1730). L'àvia és Maria Franquet. Viu el 1742.

ROSSELL, Josep (Riudoms, s. XVIII). Teixidor de lli (1723-1765). Casat amb Isabel Balart, foren pares d'Ignasi i Josep.

ROYO, Francisco (Paleagonzalo, bisbat de Toro (?), Castella, s. XVIII). Mestre corder. Resident a Riudoms, 1743. Casat amb Rosa Ferran de Riudoms (14-X-1737).

RUDIN, Joan (s. XVII/XVIII). Militar, vivandier. Soldat d'origen irlandès, combatent a la guerra de Secessió catalana. Casat amb Rosa, foren pares d'Alexandre (10-VII-1708).

SEPULVA, José. Castellà. Sergent del regiment de Malta, establert a la vila després de la guerra de Successió (1723).

SOLÍS, Juan Diego (Còrdova, ?/?). Militar. Soldat de la companyia de Justo de Urries de Santiago (1-IX-1730). Resideix a la vila.

SOREL, Pere (s. XVIII). Metge, cirurgia. Pertanyent al regiment militar de Santiago, resident a Riudoms (1727).

STINO, Felip (?/Riudoms, 8-VIII-1749). Fill de Martí Stino, sergent való de Fonta, província de Limburg a Flandes. Casat amb Isabel Torrelles.

TAIXES, Esteve (Botarell, s. XVII/XVIII). Mestre de cases. Habitant de Riudoms. Fill de Lleonard Taixes, mestre de cases, originari de Justa (Susta?) de França (1702).

TANKL, Miquel (?/?). Militar. Soldat de les tropes austriacistes aposentades al Camp de Tarragona. Casat amb Anna Caterina, a Riudoms tingueren un fill, Miquel (24-XI-1708).

TESSELENCH, Gaspar (s. XVIII). Militar. Sergent de la guàrdia valona de la companyia de D. Pere de Espó. Casat amb Engràcia Miralles, de Montbrió, resideixen a Riudoms, on se'ls mor un fill (15-I-1738).

TOMÀS (Milà, Itàlia, ?/Riudoms, 14-III-1731). Mor a l'hospital de pobres de Verge Maria.

TRISTANY, Antoni (Riudoms, s. XVII/XVIII). Militar. Sergent de cavalleria, participant en la guerra de Successió a Catalunya. Casat amb Maria, foren pares de Maria (24-VIII-1709). Esdevingué regidor de l'ajuntament (1734).

URBÀ (Alemanya, ?/Riudoms, 27-II-1737). Soldat való alemany, establert a Riudoms.

VAQUER, Josep (França, ?/Riudoms, 17-VIII-1727). Criat. Formava part del servei de D. Miguel López de Heredia establert a la vila.

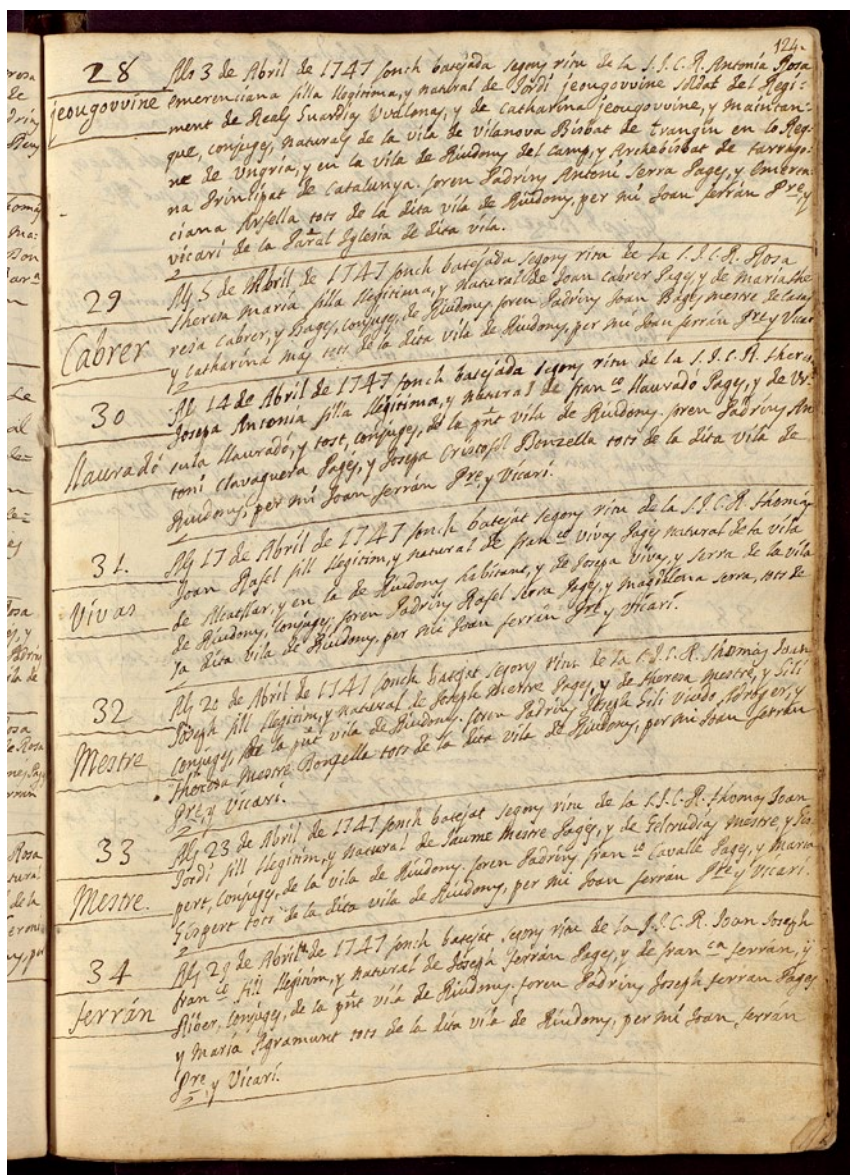

Figura 6: Partida de baptisme d'Antònia Rosa Emerenciana Jeougovvine (Reg. 28, 3-IV-1747), filla de Jordi i Caterina, del regne d'Hongria, que formen part de la rècula militar establerta a Riudoms per causa de la guerra. Fotografia: Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona.

VIDAL, Antoni. Fill de Miquel Vidal, apotecari i Margarida, de Cambrils. Militar de Sant Felip de Xàtiva (1737). Establert a la vila.

XAMBÓ, Josep (Riudoms, 17-1-1726/†abans de 1773). Industrial. Teixidor de lli. Fill de Josep i Maria. Casat amb Teresa Domingo (1761), originaris d'Occitània.

7 CONCLUSIONS

Entre els segles XVI-XVIII, Riudoms rep 224 emigrants —en alguns casos amb la família, que no apareix comptabilitzada—: 29 en el segle XVI, 72 en el XVII i 123 en la centúria següent. Bàsicament és una emigració procedent de l'àmbit lingüístic occità, de Gascunya, Alvernia i el Llenguadoc, però també de diversos regnes europeus i hispans.

La primera valoració sobre els efectes de la immigració europea rebuda a Riudoms és positiva, atès que ajuda a equilibrar la pèrdua demogràfica com a conseqüència de pesta o guerra, malgrat que al segle XVIII sigui el creixement natural de la població global del país que faci augmentar la demografia, d'acord als treballs de J. Nadal, A. Cabré, A. Simon Tarrés, etc.

Entre 1553 i 1563 Riudoms perd 40 focs —més o menys serien 160 persones— conseqüència de la mortalitat epidèmica i, en el mateix segle, rep 27 immigrants, alguns possiblement amb família. En aquesta època la població de la vila oscil·la entre els 800 i 950 habitants l'any 1553 i els 2.472 h. el 1787.

És important de destacar, alhora, la qualitat d'aquesta immigració, la qual en un 77% demostra tenir ofici qualificat. La major part dels immigrants, un 59%, és gavatx i la resta es reparteix en percentatges inferiors: un 20% són procedents de la península ibèrica; un 8%, italians; un 7%, valons; un 5%, catalans i valencians...

Respecte la inclusió de militars en aquest cap, ja hem subratllat que originàriament no són immigrants, però en acabar aposentant-se a la vila, formar nissaga o integrar-se en el seu món laboral, cal incloure's com una aportació més al creixement demogràfic de la vila.

Els fluxos migratoris en alguna mesura havien d'influir també en l'univers mental de l'època, tant en l'imaginari personal com col·lectiu. Pensem en la reacció d'uns i d'altres en les noves maneres de pensar i fer, de les noves llengües, l'alimentació o les creences amb les quals hom

es troba, sobretot pensant en societats de l'Antic Règim. Factors de formació, evolució o reacció del pensament tant poden ser la predicació dels clergues, els mandats de les visites pastorals o la literatura popular gogística, la formació de llegendes o les notícies i comentaris que puguin fer circular viatgers, marxants o passavolants.

Europa, encara que només sigui a través de la denominació de les peces de vestir, es fa present a través de les teles que es fabriquen, compren o vesteixen a la vila —de caràcter personal o gremial i d'autoritats—, posades de moda i amb denominacions de procedència o estil: Cadis, Florència, Bolonya, França, Valònia o Courtrai són noms que no estranyen a l'oïda dels riudomencs de l'època.

Un darrer aspecte a destacar de la influència migratòria és la seva marca en l'onomàstica, tant sigui en la creació de nous cognoms o noms de casa com en la modificació d'altres; també en el que fa a noms de lloc i, fins i tot, d'objectes, instruments o materials: la campana francesa, les teules italianes i àrabs, el camí dels Cerdans (s. xv); el Mas de Regiment, la caseta Tropes del Rei (1723)...

En el llistat de cognoms forans segurament caldria afegir-ne molts altres que també ho son, com Gebalí/Jabellí —possible patrónim d'origen occità, Gibelin, catalanitzat—, Gili, Maimó —cognom típic de la comunitat jueva catalana—, Nebot, Peytaví —aquests, com Gili, poden ser tan catalans com occitans—, Sugranyes —possible topoantropònim occità, del poble de Sogranha, al Perapertusès llenguadocià—, etc., que trobem anotats amb grafies distintes, però sense una referència explícita al lloc de procedència, probablement perquè a Riudoms s'hi estableixen després d'haver passat per altres localitats. Aquesta sospita ve fundada per l'aparició d'un mateix cognom en el moment que també es produeix a d'altres indrets de la comarca i país, conseqüència d'una onada immigratòria comuna —la bibliografia de referència al respecte és prou clara i d'ací el valor dels estudis locals, que permeten aportar gruix al coneixement, veure'n l'extensió geogràfica del fenomen i la seva cronologia. Ja en origen, molts d'aquests cognoms apareixen transcrits fonèticament, traduïts o adaptats al català i amb variables gràfiques fetes per un mateix escrivà dels llibres parroquials o notariais, raó per la qual sovint resulta difícil identificar-los i relacionar-los.

Bibliografia

- Comas Pié, J.. 2014. *Vila-rodona a l'època moderna. Una societat rural de l'Antic Règim (segles XVI, XVII i XVIII)*. Tarragona: Sylva, p. 298-306.
- Ferrer-Alòs, Ll. 2018. «Creixement de la població, mortalitat, natalitat i migracions a les comarques de Tarragona (1700-1860)», Dins *Estudis. Revista de Història Moderna*, 44: 197-223.
- Gort Juanpere, E. 2006. *Occitans i càtars a Montsant i Muntanyes de Prades: segles XII-XIV*. Albarca. La Carxana.
- Grau Pujol, J. M.; Puig Tàrrach, R. 2007. «Immigració estrangera a Catalunya des d'una perspectiva local: Reus, segles XVI-XX». Dins *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, XVIII: 93-108.
- Gual, V. 1991. «Gavatxos», gascons, francesos. *La immigració occitana a la Catalunya Moderna (El Cas de la Conca de Barberà)*. Barcelona: Dalmau.
- Gual Vilà, Valentí; Masdéu i Térmens, Raimon (2021). *La immigració occitana a la Catalunya Moderna*. Barcelona. Rafael Dalmau editor (Episodis de la història, 371).
- Güell Junkert, M. 2019. «Matrimonis celebrats a la ciutat de Tarragona en la segona meitat del segle XVI (1566-1601)». Dins *Podall (Montblanc)*, 8: 8-82.
- Lozano Díaz, R. (1995). *La població de Tarragona al segle XVII*. Tarragona: Cercle d'Estudis Històrics i Socials "Guillem Oliver" : 95-129, 213-217.
- Moreu-Rey, E. 1959. *Els immigrants francesos a Barcelona (segle XVI a XVIII)*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- [Moreu-Rey, E.] 1986. «Cognoms i prenomes dels immigrants "francesos" (S. XVI, XVII)». Dins *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica (BISO)*, XXV: p. 63-68.
- Nadal Oller, J. - Giralt, E. 2000. *Immigració i redreç demogràfic: els francesos a la Catalunya dels segles XVI i XVII*. Vic: Eumo.
- Perea Simón, Eugeni: *Església i societat a l'arxidiòcesi de Tarragona durant el segle XVIII. Un estudi a través de les visites pastorals*. Tarragona: Diputació de Tarragona, 2000.
- Peytaví, J. (2010). «Els altres immigrants dels comtats nord-catalans moderns: una aproximació del llegat antroponímic dels "bascos" i els "genovesos" ». Dins *BISO*, 119: 193-201.

- Peytaví, Joan. 2010. Antroponímia, poblament i immigració a la Catalunya moderna. L'exemple dels comtats de Rosselló i Cerdanya (segles XVI-XVIII). Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, Col. Treballs de l'Oficina d'Onomàstica, XX.
- Reglà, Joan. 1991. *Els virreis a Catalunya*. Barcelona: Vicens-Vives.
- Veny i Clar, Joan. «Antropònims catalans d'origen occità». *Estudis Romànics*, [en línia], 2021, p. 413-20, <https://www.raco.cat/index.php/Estudis/article/view/383488> [Consulta: 13-04-2021].
- Vives Vives, P.; Comas Pié, J. 1984. «La immigració francesa a Vila-rodona (segles XVI-XVII)». Dins *Quaderns de Vilaniu* (Valls), 5: 149-155.

Criteris editorials

Onomàstica. Anuari de la Societat d'Onomàstica és una publicació electrònica acadèmica de periodicitat anual dedicada a l'estudi dels noms, en el sentit més ampli de l'expressió, editada per la Societat d'Onomàstica.

Presentació d'originals

Els articles presentats han de ser originals i escrits en català o en qualsevol llengua romànica –també s'admeten originals en anglès o alemany– i s'han d'enviar a anuari@onomastica.cat. Si es considera necessari se'n pot enviar també una còpia impresa per correu postal a la seu de la Societat d'Onomàstica (Carrer del Carme 47. 08001 Barcelona).

En tots els treballs ha de constar, després del títol, el nom de l'autor, la seva adreça electrònica i la postal, i, si és el cas, la institució a la qual pertany. També s'ha de lliurar, en un fitxer separat, un resum en català i un altre en anglès, de no més de 500 caràcters amb espais cadascun, i una llista de cinc paraules clau com a màxim.

L'extensió no serà superior als 60.000 caràcters amb espais (inclosos resums, notes i bibliografia) o a les 30 pàgines (incloses il·lustracions, mapes, gràfics i fotos). En el cas de voler presentar originals més extensos, caldrà que els autors es posin en contacte amb la redacció.

Els treballs s'han de presentar en un arxiu de format de text llegible (DOC, RTF, ODT), amb un interlineat de 1,5 punts, amb tipografia Times New Roman i un cos de 12 punts. Les notes al peu són exclusives per a informacions al marge, no per a referències bibliogràfiques, i aniran en un cos de 9 punts.

El sistema de diferenciació dels apartats de l'article és lliure, però ha d'oferir una estructura lògica i una ordenació interna clara. En cas d'haver-hi molts subapartats es recomana l'ús de la numeració (1, 1.1, etc.). Els títols dels apartats aniran en negreta i en cap cas en majúscules.

Les imatges que acompanyin el text, ja siguin fotografies, mapes o gràfics, s'han de lliurar per separat, en format TIF o PNG i han de ser de qualitat, amb una resolució mínima de 200 DPI (punts per polzada). Al peu de cadascuna cal indicar-ne l'autoria i la data, a més de fer constar l'autorització per a la publicació, si convingués.

Els articles seran sotmesos a la revisió externa de dos experts anònims. A partir dels seus informes, la redacció decidirà si accepta o no els articles per a la seva publicació i en comunicarà la decisió a l'autor en un termini màxim de sis mesos a partir de la data de recepció. A l'article publicat es farà esment de la data de recepció de l'original i d'aprovació final de publicació del text.

Normes de citació

Les citacions van sempre en rodona. Quan són breus s'insereixen en el text entre cometes altes (“ ”) i quan són llargues van entre línies blanques, sagnades i en un cos de 10 punts. Les cometes simples (‘ ’) marquen citacions internes a altres citacions o usos metalingüístics.

Els criteris de citació bibliogràfica adoptats són els que estableix el manual d'estil de la Universitat de Chicago i s'accepta, exclusivament, l'ús del sistema autor-data.

Així, la referència a l'autoria s'insereix, entre parèntesis, a continuació del text citat, indicant el cognom, en rodona, l'any d'edició, i, quan calgui, la pàgina. En els casos que hi hagi més d'una referència del mateix autor i del mateix any, s'afegirà una lletra (*a*, *b*, *c* ...), per diferenciar-les:

(Coromines 2002*a*, 156)

(Coromines 2002*b*, 123)

(Dorion & Poirier 1989, 124)

(Moreu-Rey et al. 1980)

I es prescindeix del nom de l'autor quan aquest acaba de ser esmentat: Com ens recorda Ramon Amigó, en un article recent sobre aquesta qüestió, “l'interès pels estudis d'onomàstica va arribar a Catalunya l'últim terç del segle XIX” (2006, 25).

La bibliografia final va en un cos de 10 punts. Els cognoms es posen en rodona (no en versaletes o en majúscules). Com a pauta formal per a les referències bibliogràfiques oferim a continuació uns quants exemples:

Llibres

- Moreu-Rey, E. 1982. *Els nostres noms de lloc*. Palma: Moll.
- Poirier, J. 1965. *Toponymie. Méthode d'enquête*. Québec: Presses de l'Université Laval.
- Moll, J., i J. Tort. 1985. *Toponímia i cartografia. Assaig de sistematització*. Barcelona: Institut Cartogràfic de Catalunya.
- Mallorquí, E., et al. 2006. *Toponímia, paisatge i cultura. Els noms de lloc des de la lingüística, la geografia i la història*. Girona: Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines / Centre de Recerca d'Història Rural i Documenta Universitària.

Capítols de llibre

- Coromines, J. 1965. La survivance du Basque jusqu'au Bas Moyen Age. Phénomènes de bilingüisme dans les Pyrénées centrales. *Estudis de toponímia catalana*, 1: 93-152. Barcelona: Barcino.
- Terrado, X. 2010. La toponímia de la Ribagorça i el lèxic romànic. Dins *Actes del Quinzè Colloqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Universitat de Lleida, 7-11 de setembre de 2009)*, ed. I. Creus, M. Puig & J.-R. Veny, 43-79. Barcelona: Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Articles en revista

- Darby, H.C. 1957. Place names and geography. *The Geographical Journal* 123: 387-92.
- Gorrochategui, J. 1995. Los Pirineos entre Galia e Hispania: las lenguas. *Veleia* 12: 181-234.

Documents en línia

Es donarà la URL de les referències publicades exclusivament de forma electrònica. Si disposa de doi (objecte d'identificació digital) es dona al lloc que ocuparia la paginació. Entre parèntesi, si és rellevant, es posa la data de l'última consulta.

Aguiló, Cosme. 2014. Topònims mallorquins dels repobladors catalans. Dins *Els noms en la vida quotidiana. Actes del XXIV Congrés Internacional d'ICOS sobre Ciències Onomàstiques*, ed. J. Tort & M. Montagut, 2732-50. Barcelona: Direcció General de Política Lingüística de la Generalitat de Catalunya. doi: <https://doi.org/10.2436/15.8040.01.264>.

Submission guidelines

Onomàstica. Anuari de la Societat d'Onomàstica is a yearly academic e-journal dedicated to the study of names in the broadest sense of the term. It is published by the Societat d'Onomàstica.

Presentation of Original Submissions

Submitted articles must be original works and written in Catalan or in any Romance language – articles in English or German are also accepted – and they should be sent to anuari@onomastica.cat. If you feel it necessary to do so, you may also send a hard copy by post to the offices of the Societat d'Onomàstica (Carrer del Carme 47. 08001 Barcelona).

After the title, all works must state the author's name, his or her email address and mailing address and, if applicable, his or her institutional affiliation. Authors must also send, in a separate file, an abstract in Catalan and one in English (each of which must be no more than 500 characters including spaces) and a list of up to five keywords.

Submissions should be no longer than 60,000 characters with spaces (including abstracts, notes and bibliography) or 30 pages (including illustrations, maps, charts and photos). Authors who wish to present longer submissions should contact the editorial team.

Works must be presented in a file in a readable text format (DOC, RTF, ODT), with a line spacing of 1.5 points and use of size 12 Times New Roman font. Footnotes are exclusively for additional information and not for bibliographic references; they are to be written in size 9 font.

The system of differentiation of the sections of the article is to be chosen by the author, though a logical structure and a clear internal ordering must be provided. If an article contains many subsections, the use of numbering (1, 1.1, etc.) is recommended. Section titles should be set in bold but not in block capitals.

Images that accompany the text, whether photographs, maps or charts, must be delivered separately and in TIF or PNG format; they must be of good quality, with a minimum resolution of 200 DPI (dots per inch). At the foot of each, the authorship and the date must be indicated, and authorization for the publication must be stated, if appropriate.

Articles will be subject to external review by two anonymous experts. On the basis of their reports, the editors will decide whether to accept or reject articles for publication, and they will communicate their decision to the author within a maximum period of six months from the date of receipt. The published article will state the dates of receipt of the original submission and of the final acceptance of the text for publication.

Referencing Rules

Quotations are always set in roman. Short quotations are inserted into the text between quotation marks (“ ”). Long quotations are indented, preceded and followed by empty lines, and set in size 10 font. Single quotation marks (‘ ’) mark out quotations within quotations or metalinguistic usages.

The journal exclusively uses the Chicago Manual of Style’s author-date referencing system.

Under this system, the reference to the author is inserted in parentheses after the quoted text, indicating in text set in roman the author’s last name, the year of publication and, when necessary, the page number. In cases where there is more than one reference by an author for the same year, a letter (*a*, *b*, *c*, etc.) is added to differentiate between the works:

(Coromines 2002*a*, 156)

(Coromines 2002*b*, 123)

(Dorion & Poirier 1989, 124)

(Moreu-Rey et al. 1980)

The name of the author is not included when it has just been mentioned:

As Ramon Amigó reminds us in a recent article on this question, “l’interès pels estudis d’onomàstica va arribar a Catalunya l’últim terç del segle XIX” (2006, 25).

The references list at the end of the article appears in size 10 font. Last names are set in roman (though not in small caps or block capitals). As a formal standard for bibliographic references, we offer a few examples below:

Books

- Moreu-Rey, E. 1982. *Els nostres noms de lloc*. Palma: Moll.
- Poirier, J. 1965. *Toponymie. Méthode d'enquête*. Québec: Presses de l'Université Laval.
- Moll, J., and J. Tort. 1985. *Toponímia i cartografia. Assaig de sistematització*. Barcelona: Institut Cartogràfic de Catalunya.
- Mallorquí, E., et al. 2006. *Toponímia, paisatge i cultura. Els noms de lloc des de la lingüística, la geografia i la història*. Girona: Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines / Centre de Recerca d'Història Rural i Documenta Universitària.

Book chapters

- Coromines, J. 1965. La survivance du Basque jusqu'au Bas Moyen Age. Phénomènes de bilingüisme dans les Pyrénées centrales. *Estudis de toponímia catalana*, 1: 93-152. Barcelona: Barcino.
- Terrado, X. 2010. La toponímia de la Ribagorça i el lèxic romànic. Dins *Actes del Quinzè Colloqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Universitat de Lleida, 7-11 de setembre de 2009)*, ed. I. Creus, M. Puig & J.-R. Veny, 43-79. Barcelona: Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Journal articles

- Darby, H.C. 1957. Place names and geography. *The Geographical Journal* 123: 387-92.
- Gorrochategui, J. 1995. Los Pirineos entre Galia e Hispania: las lenguas. *Veleia* 12: 181-234.

Online documents

A URL is provided for references published exclusively in electronic form. If a doi (digital identification object) is available, it is given where page numbers would usually be provided. If relevant, the date when the document was last consulted is provided in parentheses.

Aguiló, Cosme. 2014. Topònims mallorquins dels repobladors catalans. Dins *Els noms en la vida quotidiana. Actes del XXIV Congrés Internacional d'ICOS sobre Ciències Onomàstiques*, ed. J. Tort & M. Montagut, 2732-50. Barcelona: Direcció General de Política Lingüística de la Generalitat de Catalunya. doi: <https://doi.org/10.2436/15.8040.01.264>.

